

MC

173.672

Kamarás István

Vallásosság, habitus, ízlés

kutatási
jelentés

Kamarás István

Vallásosság, habitus, ízlés
(kutatási jelentés)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Kamarás István
Vallásosság, habitus, ízlés
(kutatási jelentés)

© Kamarás István
© Loisir Könyvkiadó

Szerkesztette:
Gáspár Kinga

Adatfeldolgozás:
Bolváry Endre (Bolsoft)
Matematikai statisztikai szakértő:
Bozsonyi Károly

Lektorálták:
Gereben Ferenc és Hegedűs Rita

ISBN
978-963-87583-5-4

A kutatás OTKA támogatásával készült (K60269).

Országos Széchényi Könyvtár

Kiadó:
Loisir Könyvkiadó Kft.
loisir@freemail.hu
Felelős vezető
Gáspár Kinga ügyvezető

MC 173672

2009

Borítóterv:
Gáspár Kinga

Nyomda:
Offset Press Kft.
1027 Budapest, Medve u. 15.
Felelős vezető:
Vankó Gábor ügyvezető igazgató

Kamarás István

Vallásosság, habitus, ízlés

(kutatási jelentés)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Loisir Kiadó • Budapest • 2009

TARTALOM

1. Bevezetés	7
1.1. Társadalmi pozíció, habitus, vallásosság	7
1.2. A kutatásról	9
1.2.2. Hipotetikus kategóriák	11
1.2.3. Adatfelvétel, adatfeldolgozás, elemzés	13
2. A vallásosság jellege	15
2.1. A vallásosság főbb dimenziói	15
2.1.1. A vallásos hit	15
2.1.2. Vallási ismeretek	16
2.1.3. Erkölcsi elvek	16
2.1.4. Vallásos érzések	17
2.1.5. Vallási élmények	18
2.1.6. Vallási rítusok	18
2.1.7. Vallási közösség	19
2.1.8. Meditáció	19
2.1.9. A vallásosság különböző dimenzióinak fontossága	20
2.1.10. A vallásosság kognitív-emócionális jellege	21
2.2. A „szent dolgok” fontossága	22
2.3. Istenkép	25
2.4. A nők vallási-egyházi szerepének megítélése	28
3. Életstílus, habitus, értékrend	31
3.1. A világ és az ember megítélése	31
3.2. Értékrend	33
3.2.1. Fontos dolgok	33
3.2.2. Felelősségek és kötelességek	36
3.3. A szexualitás és a szerelem megítélése	38
3.4. Tevékenység-szerkezet	42
3.4.1. A szabadidő-tevékenységek volumene	43
3.4.2. A szabadidő-tevékenységek minősége	43
3.4.3. Egyes szabadidő-tevékenységek	44
3.4.4. Látványosságok kedvelése	48
3.5. A humor fontosságának megítélése	48
3.5.1. Lehet-e szent dolgokkal tréfát űzni?	50

4. A művészet szerepe, fogadtatása és befogadása	53
4.1. A művészettel kapcsolatos beállítódás	53
4.1.1. Művészeti tevékenység	53
4.1.2. Művészet és vallás viszonyának megítélése	54
4.1.3. Az irodalommal kapcsolatos aktív-passzív beállítódás	58
4.1.4. A művészet fontossága a vallásos emberek életében	58
4.2. Művészet-ismeret és ízlés	60
4.2.1. A művészi alkotások ismertsége	60
4.2.2. Művészeti ízlés	61
4.2.3. Kódismeret	63
4.3. Művészi alkotások fogadtatása és befogadása	64
4.3.1. Tarkovszkij: Stalker	65
4.3.2. Bulgakov: A Mester és Margarita	68
4.3.3. Ottlik: Iskola a határon	70
4.3.4. Örkény: Trilla	72
4.3.5. Öt irodalmi mű fogadtatása és befogadása	74
5. Összegezés	89
5.1. Kapcsolat a független és függő változók között	89
5.1.1. Az életkor szerepe	89
5.1.2. Az iskolázottság szerepe	91
5.1.3. A vallásosság szerepe	91
5.2. Vallás-alakzatok	96
5.2.1. A vallásosság alapján	96
5.2.2. A habitus alapján	98
5.2.3. A vallásosság és a habitus alapján	100
Felhasznált művek	103
Mellékletek	107
Kamarás István: Religiosity, lifestyle, taste	139

1. BEVEZETÉS

1.1. TÁRSADALMI POZÍCIÓ, HABITUS, VALLÁSOSSÁG

P. Bourdieu (2002) a társadalmi pozíció, a habitus és a különböző életszférákban (étkezés, szabadidő-szokások, fogyasztási javak) mutatkozó igények, választások és szokások összefüggését vizsgálva úgy találja, hogy a habitus közvetít egyfelől a gazdasági és a kulturális tőke koordináta-rendszerében kijelölhető társadalmi pozíció, másfelől különböző igények, választások és szokások között. Úgy vélem, hogy a habitus többé-kevésbé megfelel az életstílusnak, az értékrendnek, a szokásoknak, vagy talán éppen az ízlésnek (már csak azért is, mert maga *Bourdieu* is olykor ezzel a szóval váltja föl a habitust). Számomra rendkívül izgalmas kérdés, hogy vajon hogyan helyezhető el ebben az összefüggésrendszerben a vallásosság. *M. Weber* (1992) eléggé meggyőzően bizonyította, hogy a vallások és a vallásosságok különböző fajtái eléggé jól kapcsolhatók különféle társadalmi rendszerekhez, osztályokhoz és rétegekhez. Habár a vallásosság különböző változatai ritkán esnek teljességgel egybe társadalmi pozíciókkal, sok esetben eléggé jól megfeleltethetők életstílusoknak, értékreteknek, szokásoknak és ízléseknek, amelyeknek hatása általában közvetlenebbül kimutathatók mindennapi és ünnepnapok életünk választásaiban, döntéseiben (a vásárlási szokásainktól ízlésitéleteinkig).

Amikor *Bourdieu* társadalmi pozíció térképére rávetíti az életstílus-térképet, a szabadfoglalkozású diplomások (ügyvédek, orvosok, művészek, tudósok) életstílusát, a lakásokban található zongorát és zongorajátékot, a bridzspartiakt, a golfot, a vízisielést és a whiskyt jelöli meg ezen életstílus jellemző jegyeinek, a szakmunkások körében viszont a futballt, a sörözést, a snapszlit, a horgászat és a tangóharmonikát (2002:17.). Vajon mennyiben jellemezhető a katolikus, református, Jehova-tanú, buddhista vagy Krisna-tudatú hívek életstílusa ilyen fajta elemekkel? Úgy tűnik, *Andrew Greeley* tézise bátoríthat ilyen természetű hipotézis megtételére. A protestáns és a katolikus képzeletvilágot összehasonlítva *Greeley* (2000) azt bizonyítja, hogy a katolikusok – a protestánsokéhoz képest szakrálisnak nevezhető – képzeletvilága jelentős mértékben gazdagabb képekben, illusztrációkban, történetekben, szertartásokban. Márpedig az ilyen képzeletvilágú ember a többiekénél (köztük például a protestánsoknál) jóval inkább hajlamos a világ dolgaiban Isten jelenlétét érzékelni. *Greely* meggyőzően bizonyítja¹, hogy a katolikus képzeletvilág sajátos katolikus életstílussal jár együtt. Így például az Egyesült Államok katolikusai a protestánsokhoz képest jobban szeretik és „gyakorolják” (hallgatják, nézik, olvassák) az operát, a klasszikus zenét, a képzőművészetet, a tánc, gyakrabban járnak partikra, bárókba és más szórakozó

1 Reprezentatív mintákkal dolgozó kutatásokból származó számadatokkal, a legtöbb esetben 10–15 százalékos eltéréseket mutatva ki.

helyekre, gyakrabban töltik együtt szabadidejüket barátaikkal és szomszédikkal. És ez még nem minden, ugyanis ezen kívül még szexuális életük is intenzívebb és kreatívabb. Továbbá a katolikusok valamivel optimistábban nézik a világot, nagyobb arányban gondolják úgy, hogy egy jó embernek foglalkozni kell a világ dolgaival, valamit azt, hogy a művészet istenről szól, nagyobb szimpátiával vannak a nők és az AIDS-esek iránt.² Csakhogy mi innen, Európából is jól látjuk, hogy az amerikai protestánsok³ zömmel fehérek és angolszászok, addig a katolikusok jelentős részben egyfelől a Karib-világból való színes bőrűek, másfelől írek, olaszok, lengyelek és magyarok. Így aztán gyanítom, hogy a neves szociológus legalább annyira etnikai, mint vallási különbséget regisztrált, és az is egyértelmű, hogy etnikai különbségek jelentős gazdasági, társadalmi és kulturális különbségeket is hordoznak, amennyiben a katolikusok az átlagosnál szegényebbek, a protestánsok viszont gazdagabbak.⁴ Kérdés tehát, hogy az amerikai katolikusok és protestánsok között az életstílusokban és ízlésükben megmutatkozó eltérés mennyiben magyarázható a vallási, mennyiben az etnikai és a pozicionális különbségekkel? Másképpen: az etnikumra vagy a vallásosságra jellemző inkább a jól megragadható életstílusbeli, ízlésbeli különbség? Más kérdések is kapcsolódnak az előbbiekhöz: Mekkora eltérések regisztrálhatók egy-egy vallási csoporton belül a habitus, az életstílus, a szokások és az ízlés tekintetében? Milyen méretéig hat a vallásosság az életstílusra, és persze fordítva? E kérdések mögött ott bujkál az a kérdés is, hogy mennyiben vallási természetűek az értékmegragadás aktusai, és vallási természetű-e az, hogy az ember hozza létre az „értékek rendjét”? A vallásos ember számára maga Isten lehet értékek hierarchikus szerkezetét meghatározó csúcserték, vagyis a mindennek felett szenthez képest szent számára valami. Ugyanakkor – szociológiai nézőpontból – természetesen azt is feltételezni lehet, hogy az értékekhez való viszonyulásnak és értékek hierarchizálásának – mint R. Schaeffer megjegyzi – „kifejezetten szekuláris, sőt hangsúlyozottan vallásellenes módja is” (Schaeffer, 2003:151.). Az is feltételezhető, hogy az értékekhez való viszonyulás kifejezetten szekuláris módjai is kisebb-nagyobb mértékben befolyásolhatják a vallásos emberek értékrendjének alakulását.

2 Greeley nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy mindez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a katolikusok jobbak lennének, csupán azt, hogy mások, mint a protestánsok.

3 Az európai országokkal (és hazánkkal) összehasonlítva az amerikai protestantizmust, még egy jellegzetes eltéréssel kel számolnunk. Európa legtöbb olyan országában, ahol többségben vagy jelentős arányban vannak a protestánsok, egy domináns protestáns felekezettel lehet számolni: Skandináviában és Németországban a lutheránus, Svájcban, Hollandiában, Magyarországon és Romániában a kálvinista, Angliában az anglikán egyházzal.

4 Természetesen számolok azzal is, hogy a kereszténység Amerikában legdinamikusabban fejlődő pünkösdi ága éppen a színes bőrű szegények számára is igen vonzó, ez azonban csak árnyalja diagnózisomat.

1.2. A KUTATÁSRÓL⁵

Nem volt teljesen előzmény nélküli hazánkban sem ez a kutatás. Már a kilencvenes évek elejétől *Gereben Ferenc* és *Nagy Attila* országos reprezentatív mintákon végzett kutatásai alapján publikáltak felekezeti szubkultúrákra (elsősorban katolikusokra és reformátusokra vonatkozó adatokat és következtetéseket, melyek (ha kis felületen is) érintkeztek *Greeley* tapasztalataival (Gereben 1998:83–88., 192–196., Gereben, Nagy 2003:278–279, Nagy 2007).

1.2.1. A minta összetétele

Greeley kutatásához képest vizsgálódásom körét jelentős mértékben kibővítve nem csak a katolikusok és a Magyarországon hagyományos protestánsok (a reformátusok és evangélikusok), hanem különböző protestáns felekezetek (baptisták, adventisták, metodisták, pünkösdi⁶ és Jehova tanúk⁷) és nem keresztény vallások (buddhisták, muszlimok, zsidók⁸ és két különböző irányzathoz tartozó Krisna-hívők⁹) képviselői vallásosságának, életstílusának és ízlésének összehasonlítására vállalkoztam. A 20–80 fős csoportokat vallásukat rendszeresen gyakorló, 21–35 éves, felsőfokú végzettséggel rendelkező vagy felsőfokon tanuló – tehát meglehetősen homogén¹⁰ csoportokat alkotó – fiatal hívek alkották.

Két hasonló összetételű (vagyis azonos életkorú és végzettségű) kontrollcsoportot is szerepeltettem: Istenben nem hívő nem vallásos¹¹ és a maguk módján vallásos (vagyis vallásukat rendszeresen nem gyakorló, vallási (egyházi) közösséghez nem (vagy csak nagyon laza szálakkal) kapcsolódók. A katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok, a baptisták, a Jehova tanúk, a maguk módján vallásos és a nem vallásos kategóriákban hasonló 50 évesnél idősebb diplomás kontroll-csoportokat is vizsgáltam azzal a céllal, hogy megállapíthassam, milyen eltérések vannak a különböző nemzedékek között, vagyis, hogy milyen mértékben felelős ezért az életkor. Még egy harmadik kontrollcsoportot is szerepeltettem: vallásukat rendszeresen gyakorló, zömmel negyvenen felüli, nyolc általánost végzett és többnyire szakképzésben is részesült személyekből.

5 A kutatás 2005–2007-ben az OTKA támogatásával készült (K60269). Az adatok feldolgozását *Bolváry Endre* (Bolsoft), a matematikai statisztikai számításokat *Bozsonyi Károly* végezte.

6 Felerészben az Evangéliumi Pünkösdi közösség, felerészben a Hit Gyülekezetének és a belőlük kivált, de velük nagyon hasonló hitelveket valló csoportnak a tagjai.

7 A nem elhanyagolható teológiai különbségek ellenére most – némi nagyvonalúsággal – kereszténynek tekintem őket.

8 A buddhista minta tagjai a hazánkban megtalálható tucatnyi buddhista irányzat közül négyből kerültek ki, legtöbben a Tan Kapuja Buddhista Egyház és a Buddhista Gyémánt Út Közösség hívei közül.

9 A krisnások „hivatalos” világszervezetéhez, az ISKCON-hoz, és a hozzájuk képest szekularizáltabb, és individualistább Magyar Brahmana Misszióhoz tartozó vaisnavák.

10 Amelyekben a nők aránya nagyjából fele-fele volt, vagyis mindegyik csoportban elérte a 40, és nem haladta meg a 60 százalékot.

11 Ugyanis vannak magukat istenhívőnek és ugyanakkor nem vallásosnak tartók.

A mintával kapcsolatban jogos és kényes kérdés az általánosítás lehetősége és korlátai olyan minták esetében, nem tudhatjuk pontosan, hogy kiket reprezentálnak a lekérdezett csoportok, hiszen a legtöbb esetben nem ismerjük az egyes felekezetek, vallási csoportok értelmiségének összetételét.¹² Így aztán hiába egységesek ezek a 20-80 fős minták életkor és végzettség szerint, valamint vallásuk rendszeresen gyakorlása szempontjából, hiába azonos körökben a férfiak és nők aránya, ettől még eléggé esetleges lehet összetételük a habitus és ízlés szempontjából, és ha mégsem, akkor is képezhet (és képviselhet) az adott vallás képviselőinek szélsőséges egyedeiből álló halmazt. Kérdés tehát, hogy hová tájolhatók be ezek a minták, mennyire vannak köze vagy távol a kívánt átlagostól, vagy a nem kívánt speciális klikktől. Kifejezetten nem tipikus elemekből álló csoport jöhet létre ha csak egyetlen település, oktatási intézmény vagy foglalkozás, ha csak egyetlen gyülekezet, ha csupán egy-egy valláson belüli szubkultúra (például úgynevezett lelkiségi vagy kegyességi irányzatok, mozgalmak) képviselői kerülnek be a mintába, és akkor is ha egyetlen személy (a kutatók vagy a kutatást segítők) ismerősei. Ezeket a hibákat mindegyik minta esetében sikerült elkerülni. A nagyobb (40–70 fős) minták tagjai az ország minden részéből rekrutálódtak ott lakó tanítványaim segítségével, a foglalkozási összetétel eléggé vegyes. Bár az egyetemi és főiskolai hallgatók között valamelyest fölülreprezentáltak a humán jellegű szakok képviselői, de mindegyik mintában legalább egyharmad részt más területről is akadnak. A legtöbb mintákban kis mértékben felülreprezentáltak az egyházi iskolák diákjai, ez azonban a vallásukat rendszeresen gyakorló fiatalok esetében nem okozhat komolyabb torzítást. Nem szerepelnek egyetlen csoportban sem komolyabb torzítást eredményező arányban sem klerikusok, sem teológus-, lelkész-, hittanár vagy hitoktató hallgatók, a katolikusok körében pedig nem számottevő a lelkiségi mozgalomban résztvevők aránya. Feltevésem szerint mintáim valahol az átlagos–specifikus skála közepén helyezkednek el. Ezt néhány kisebb vallás (adventisták, baptisták, buddhisták, krisnások) esetében olyan szociológusok és más társadalomtudománnyal foglalkozók is megerősítik, akik ezeknek az egyházaknak, vallási csoportoknak a tagjai.¹³ Akad ennél még erősebb érv is amellet, hogy mintáim eléggé valószínűleg nem állnak nagyon messze az átlagostól, és hogy kutatási eredményeim nagy valószínűséggel valamennyire megbízhatók. A kiegészítő vizsgálatban – amelynek keretében öt irodalmi mű befogadását kutattam, de emellett az alapvizsgálatban

12 Esetünkben kivételt képez a két krisnás csoport.

13 Jogosan kérdezi egyik lektorom (Gereben Ferenc) hogy „honnan tudhatom, hogy az a néhány megkérdezett magyarországi muszlim vagy buddhista mennyiben képviseli a maga vallásának viszonylag autentikus habituális vonásait, és mennyiben jelent valami esetleges, az itteni kultúra jól-rosszul elsajátított elemeire ráfestett időleges máz”. Természetesen ez sincsen kizárva, ám a buddhisták esetében a buddhista főiskolán tanító vallás-és társadalomtudománnyal foglalkozó segítők garantálták a „valódi híveket”, a muszlimok esetében pedig kulturális-közösségi központjukban (és egyben templomukban történő többszöri látogatásaim alkalmával volt módon interjúalanyaim közül többüket is személyesen is megismerni. Ők mind kétnyelvűek, a magyar többnyire vagy anyanyelvű, a vallást pedig részben házastársuk mellett, részben arab nyelvterületen (iszlám egyetemen) ismerték meg.

szereplő kérdések is helyet kaptak – a katolikusok, reformátusok és evangélikusok esetében mód nyílt arra, hogy a két minta megfelelő átlagértékeit összehasonlítsam. Megnyugvással tapasztalhattam, hogy a két minta összehasonlítható adatai között az esetek háromnegyed részében csak egészen kicsi (mindössze egy-két tizedes) eltérés rögzíthető.

1.2.2. Hipotetikus kategóriák

Nem csak az egyes vallások, hanem a vallás-halmazok közötti különbségeket is vizsgáltam. E célból a következő kategóriákat alakítottam ki:

A) A katolikus–protestáns dimenzióban:

A1) *Katolikusok*

A2) *Hagyományos protestánsok*: reformátusok, evangélikusok

A3) *Újprotestánsok*: baptisták, metodisták, adventisták, pünkösdiel

B) A konzervatív–fundamentalista–modern dimenzióban:

B1) *Erősen konzervatívok*: pünkösdiel, Jehova tanúk, ISKCON-krisnások

B2) *Mérsékelt konzervatívok*: baptisták, metodisták, adventisták, muszlimok

B3) *Modernek*: katolikusok, reformátusok, evangélikusok, zsidók

C) Keleti–nyugati dimenzióban:

C1) *Keletiek*: ISKCON-krisnások, MBM-krisnások, buddhisták, muszlimok

C2) *Nyugatiak*: a többiek:

D) A hagyományos–szekularizált dimenzióban

D1) *Szekularizáltak*: nem vallásosok, maguk módján vallásosok

D2) *Enyhén szekularizáltak*: buddhisták, MBM-krisnások

D3) *Kevésbé szekularizáltak*: a többiek.

Magyarázatra szorulnak a „modern” és „konzervatív” terminusok. Bevallom, a „konzervatív” helyett kacérkodtam a „fundamentalista” elnevezéssel is. Mégsem alkalmaztam, ugyanis a „kritika nélküli engedelmesség” az általam vizsgált, és végül e kategóriákba sorolt vallások többségére kevésbé, alig vagy talán nem is érvényes ez a minősítés. Még kevésbé érvényes rájuk a hithűség önmagába zárkózó, dialógusra képtelen, önmagát ellenséggévével megfogalmazó, zárt elitizmus. Inkább jellemző rájuk a szent írásokhoz és vallási szokásokhoz való „konzervatív” ragaszkodás, még inkább az életstílusban megmutatkozó konzervatív, puritán habitus, valamint kisebb-nagyobb mértékű elzárkózás a világtól (beleértve a többi vallást is). Miért nevezem a hazánkban a „történelmi” és „hagyományos” egyházak közé sorolt katolikus, református és evangélikus vallásokat moderneknek? És a hozzájuk képest fiatalabb, újabb vallásokat konzervatívoknak? Ez esetben modernség a világra való nyitottságot, a hitbéli meggyőződés és a kritikus reflexió összeegyeztettségét, a belső dialógust, a szabad teológiai kutatót jelenti. Természetesen ezekben az egyházakban is megjelenhet – és meg is jelenik – a fundamentalizmus, de egyfelől mint csak másodlagos jegye, másfelől ez éppen a vizsgált fiatal és iskolázott civil rétegre kisebb mértékben jellemző. Míg a „modern keresztények” kategóriában vallásszociológiai értelemben vett egyház (a katolikus) és két

felekezet¹⁴ (a református és az evangélikus) található, ám ma már a katolikus egyházra sem jellemző a nulla *salus extra ecclesiam* kizárólagossága, ma már ez a vallás sem tekinthető – *Troeltsch* kifejezését használva – vegyiszta dominancia-vallásnak. A két konzervatív kategóriában szereplő keresztény vallásosok mind szektából lett (vallásszociológiai értelemben vett) felekezetek (denominációk), a „mérsékelt konzervatív” kategóriában szereplők már csak nagyon kevéssé, az erősen konzervatív kategóriában szereplők valamivel erősebben viselnek szektás vonásokat. Tudom, hogy az ISKCON-krisnásoknak az erősen konzervatív kategóriába sorolása csak részben védhető, hiszen ez a szerveződés nem szektából lett egyház, hanem az európai „egyház” vagy „felekezet” kategóriákba nem sorolható vainava vallás Krisna-hívó ágának közel negyven éves mozgalma, ám ez a mozgalom kétségkívül felmutat szektás vonásokat, de ennél súlyosabb érv az „erősen konzervatív” kategóriába soroláshoz a premodern életmód egyes elemeinek továbbélése.

Ha vizsgált vallásokra nem mint szervezetekre gondolunk, hanem a hozzájuk tartozó egyénekre, akkor az egyház, felekezet, szekta fogalmakat (kibővítve a vallási virtuozitás másik formájával, a kultusszal¹⁵) adaptálva – *Török Péter* elgondolása alapján (Török, 2004) – beszélhetünk egyházas és felekezeti, szektás és kultikus vallási beállítódásról. Eszerint a szektás beállítódásra az a jellemző, hogy a vallási szerep áthatja a vallást nagyon komolyan vevő, de vallási túlzásokra is hajlamos egyén minden más szerepét, ez határozza meg az élet minden területét. Egyház és felekezet jellegű vallási szervezetek (egyházak) tagjai is lehetnek szektás beállítottságúak, így szerzetesi életvitelt folytató közösségek, vagy hagyományos egyházakon belüli mozgalmak, csoportok, közösségek tagjai. A szektás magatartással nem jár együtt feltétlenül a kizárólagosság hangoztatása. A felekezeti (denominációs) beállítottság viszont megelégszik az átlagos szintű vallásossággal, és elválasztja a vallási szerepet az élet többi szerepétől és területétől. Hasonló ez az attitűd önkéntes szervezetek tagságának beállítottságához. Ilyen beállítottságú nem csak sok protestáns egyházak tagságának többsége, de a katolikus egyházé is. Noha a *kultikus* orientáció elválasztja az élet többi területétől a vallási szerepet, ugyanakkor magasabb szintű vallásosságra törekvést követel tagjaitól. Ez a tökéletességre törekvés azonban kevésbé specifikus, inkább eklektikus. Nincs kizárva, hogy ilyen beállítottságúak is felbukkanhatnak az általam vizsgált vallásokban. Az egyházas beállítottságban is áthatja a vallási szerep áthatja az élet minden területét, de megelégszik a tömegek vallásossági szintjével. Ilyen mentalitású személyekre leginkább a „modern keresztény” kategóriába sorolt vallások hívei között lehet számítani. Ezek a kategóriák mindazonáltal olyan hipotéziseknek tekinthetők, melyeket a kutatás esetleg csak részben igazol, részben cáfol.

14 Ezzel a szóval szokás magyarra fordítani *Niebuhr* „denomination” fogalmát.

15 *Becker* által bevezetett kategória: eklektikus vallásosságú személyek laza közössége.

1.2.3. Adatfelvétel, adatfeldolgozás, elemzés

Az adatfelvétel önkitöltős kérdőíves módszerrel történt. A függelékben mellékelte kérdőívek segítségével vizsgáltam a) vallásosságuk olyan jellegzetességeit¹⁶, mint a vallásosság domináns dimenziója, a szentnek tekintett dolgok köre¹⁷, az Istenkép, a világról és az emberről alkotott képüket¹⁸, b) értékrendjüket és életstílusukat (szabadidős tevékenységeik terjedelmét, összetételét és minőségét, a szexualitás és a humorérzék fontosságának megítélését), c) a művészetekhez való viszonyukat¹⁹ és a műalkotások befogadását.²⁰ A vallásosság és a művészettel való kapcsolat összefüggései vizsgálatánál más kutatások (főleg saját régebbi művészetszociológiai kutatásaim) adatait is figyelembe vettem.

Az adatfelvétel 2006–2007-ben történt. Az adatfelvételben készségesen segített az adventista egyház részéről *Rajki Zoltán*, a baptista egyház részéről *Molnár József*, *Serafin József* és *Vasadi Teodor*, a buddhisták részéről *Kalmár Csaba* és *Szatmári Botond*, az Evangéliumi Pünkösdi Közösségtől *Fábián Attila*, az evangélikusok részéről *Fazekasné Várhegyi Erzsébet* és *Smidéliusz Gábor*, a metodisták részéről *Csernák Dávid*, a Magyar Brahmana Misszió részéről *Dóka Róbert*, Magyarországi Jehova Tanúi részéről *Keleczi Tamás* és *Palásti György*, a Magyarországi Krisna-tudatú Hívók Közössége részéről *Amritananda dd. Jeney Rita* és *Tasi István*, a reformátusoktól *Fruttus Levente*, a zsidóktól *Kurucz Zsófia*, *Pap Ágnes*, *Sturovics Andrea* és *Vári György*, a muszlimoktól *Abdul Fatah Munif*, valamint tanítványaim a Pannon Egyetemen, az Eszterházy Károly Főiskolán, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán és a Károli Gáspár Református Egyetem Nagykovácsi Tanítóképző Főiskoláján.

Az alkalmazott „mérészközök” egyike-másika jogosan válthat ki kritikai észrevételeket az avatott olvasókból. Bár nem egységes a módszertanászok véleménye abban a tekintetben, hogy mit is tekinthetünk arányskálának. Van igazsága annak, aki szerint a soha-nagyon, ritkán-eléggé, ritkán-eléggé, gyakran-gyakran-típusú skálák egyértelműen ordinális, tehát nem átlagolható skálák. Némi lelkifurdalással ugyan, én mégis arányskálaként használtam ezeket is, mivel sokévi tapasztalataim szerint ha számok is szerepelnek a gyakorisági fokok megnevezései mellett ezeket a kérdésre válaszolók inkább arányskálaként használják.²¹

Az adatok gépi feldolgozásának zömét *Bolváry Endre* (Bolsoft) végezte. A nagyon sok kis mintából álló – és egészében matematikai statisztikai értelemben reprezentatív nem tekinthető – „összminta” adatainak feldolgozása igen kényes és kompetenciámat meghaladó feladatot jelentett. Szerencsére *Bozsónyi Károlyban* e tekintetben nem csak remek munkatársra találtam, hanem – a docilis szociológus holtig tanul elv alapján – „kései” mesteremre is.

16 Ezt tekinthetjük a kutatás független változónak.

17 Szent írásk, képek, zene, épület, ruha, cselekmény, valamint zárandoklat és meditáció.

18 Befoglalva Istennek a világban elfoglalt helyét és szerepét is.

19 Ezeket (értékrend és életstílus, valamint az ízlés) tekinthetjük a kutatás függő változóinak

20 Ld. a 2. számú kérdőívet.

21 És 1-es, 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös fokozatú gyakoriságot jelölnek.

2. A VALLÁSOSSÁG JELLEGE

2.1. A VALLÁSOSSÁG FŐBB DIMENZIÓI

Az úgynevezett tárgyi vallásdefiníciókban, melyek a vallást tárgyuk, tartalmi elemeik alapján határozzák meg, a következő dimenziókat szokták megkülönböztetni: az evilágon túlmutató (vallásos) hitet (legtöbbször: istenhitet), a vallási vallás gyakorlatát, a vallási ismereteket és szemléletmódot, a vallási jellegű élményeket és emocionális állapotokat, a vallási étellel járó emberi kapcsolatokat, valamint a mindennapi magatartás vallási meghatározottságát; másképpen a vallás kognitív, rituális, intellektuális, tapasztalati, közösségi és következmény dimenzióit (Tomka, 2000). Eszerint lehet egy vallás a többihez képest ritualista, a hitre (sola fide) összpontosító, erősen kognitív, erősen érzelmi, inkább individuális vagy erőteljesen közösségi jellegű. A vallásosság erőssége és mélysége csak dimenzióként hasonlítható össze. Nem állíthatjuk, hogy a gyakoribb templomba járókat nagyobb arányban felmutató, vallások hívei vallásosabbak, vagy a hitet legfontosabbnak tartók, vagy éppen a vallásukat mélyebben átélők mélyebben vallásosak, mint a többiek. Még azt sem mondhatjuk, hogy a „gyümölcsseikről ismeritek meg” elv alapján a következmény lehetne a perdöntő dimenzió, ugyanis szerintem ennek a megragadása és mérése a leginkább problematikus. Egy-egy „gyümölcscről” ugyanis korántsem lehet egyértelműen megállapítani, hogy mekkora szerepe volt benne az egyén vallásosságának, mekkora más fajta hatásnak.

Ebben a kutatásban a szokásos öt vagy hat helyett – elhagyva a következmény-dimenziót – nyolc dimenziót szerepeltettem oly módon, hogy a tapasztalati dimenziót érzésekre és élményekre, az intellektuális dimenziót pedig vallási ismeretekre és erkölcsi elvekre bontottam, nyolcadiknak pedig felvettem a meditációt, melyet – főleg annak autentikus keleti formáját – szerintem nem lehet egyértelműen sem a rituális, sem a tapasztalati dimenzióba sorolni. A nyolc dimenzió vallási életükben betöltött fontosságát²² (ld. kérdőív 1. kérdés) ötfokú skálán lehetett jelezni.

2.1.1. A vallásos hit

A buddhisták és a zsidók kivételével valamennyi csoportban a hit mutatkozik a legfontosabb dimenzióknak (4.1 és 4.9 közötti átlagértékekkel), még hozzá oly módon, hogy csoporttagok többsége vallásosságuk nagyon fontos elemének tekinti. Szignifikáns eltérések²³ mindössze kétféle viszonylatban tapasztalhatók. A buddhisták és a zsidók minden más vallási csoporttól szignifikánsan²⁴ különböznek, a maguk módján vallásosok pedig – a

²² Ld. a mellékletben szereplő kérdőív 1. kérdését.

²³ Az egyes vallási csoportok közötti távolságokat a Tamhane-mutatóval „mértük”.

²⁴ Vagyis a 0.001 és 0.05 közötti szignifikancia-szinten lévő. Gyengén szignifikánsnak nevezem a 0.5 és 0.1 közötti, erősen szignifikánsnak a 0.001 alatti értékeket.

buddhistákon kívül – a pünkösdiektől szignifikánsan, a baptistáktól enyhén szignifikánsan (ld. Függelék I. tábla).

Ha a hit fontosságának megítélését illetően a katolikusokat összehasonlítjuk az újprotestánsokkal, szignifikáns eltérést tapasztalunk, hasonlóképpen modern keresztény és az erősen konzervatív vallási csoportok között is, mindkét esetben az utóbbiak javára.

2.1.2. Vallási ismeretek

Az erkölcs mellett a vallási ismeretek követik fontosságban a hit-dimenziót. Nem véletlenül három olyan vallás hívei állnak az élen (4.4–4.5-ös átlagértékekkel), amelyekben különös jelentősége van a szent könyvnek. A többiektől azonban csupán a Jehova tanúk (4.5) térnek el szignifikánsan, nevezetesen a katolikusoktól (3.7), a metodistáktól (3.4) és a maguk módján vallásosoktól (3.4). Ebben a tekintetben a két krisnás vallású csoportból és a buddhistákból kialakított *keleti vallások* halmaz mutat szignifikáns eltérést mind a *katolikusok*, mind pedig az *újprotestánsok* halmazaitól (ld. Függelék II. tábla).

Szignifikáns különbség tapasztalható a modern keresztények és az erősen konzervatívok között, valamint a mérsékelt konzervatívok és az erősen konzervatívok között is. A Biblia-ismeretre épülő missziójuk alapján a Jehova tanúk pozíciója nem szorul különösebb magyarázatra. A néhány évvel megkérdésük előtt megtért ISKCON-krisnások esetében vallásuk tanításának megismerése életük egyik fontos tevékenysége. Az adventisták esetében – mint ahogyan *Rajki Zoltán*²⁵ kommentálja ezt az adatot – vallásuk racionális karaktere²⁶ a magyarázat. Az adventista számára a megtérés jellemző módon az igazság megismerése.

2.1.3. Erkölcsi elvek

A fontossági sorrendben második-harmadik helyen álló erkölcsi elvek megítélése – bizonyítva, hogy ugyanannak (az intellektuális) dimenzióknak másik metszetéről van szó – hasonlóképpen alakult a megítélés sorrendje (ld. Függelék III. tábla). A szórás-értékek jól mutatják, hogy ebben a tekintetben kevésbé egységesek a vizsgált vallások, mint a hit és az ismeret dimenziók megítélésben. Az egyes vallások közötti távolságot az alábbi táblázat mutatja (a szignifikancia-szinteket jelző jelekkel²⁷):

25 Szociológus, az Adventista Teológiai Főiskola tanára, a Kisegyház-kutató Munkacsoport vezetője.

26 A felvilágosodás racionalizmusát ellensúlyozó vallási racionalitás.

27 S: 0.001–0.05 szinten szignifikáns, (s): 0.051–0.10 szinten (vagyis gyengén) szignifikáns, S: 0.001 alatti szinten (vagyis erősen) szignifikáns.

	elemszám	katolikus	református	evangélikus	adventista	metodista	pümködi	Jehovatanú	ISKCON-krisnás	MBM-krisnás	buddhista	zsidó	muszlim	maga módján vallásos
katolikusok	68	@							(s)					
reformátusok	69		@						(s)					
evangélikusok	29			@					S				(s)	
adventisták	24				@	S								(s)
metodisták	34				S	@		S	S				S	
pümkösdiek	48						@							
Jehova tanúk	30					S		@	S	S	S	S		S
ISKCON-krisnások	30	(s)	(s)	S		S		S	@	S	S			S
MBM-krisnások	27							S	S	@				
buddhisták	41							S	S		@			
zsidók	26							S	S			@	S	
muszlimok	24			(s)		S						S	@	
maguk módján vallásosok	42				S			S	S					@

Ebből a táblából jól kivehető, hogy a többiektől leginkább a Jehova tanúk, az ISKCON-krisnások és a muszlimok különböznek. Számukra legfontosabbak az erkölcsi elvek (4.4–4.5 átlagértékekkel), és az evangélikusok, zsidók és metodisták számára legkevésbé (3.2–3.3 átlagértékekkel). Ebből az is következik, hogy nem csak a modern keresztények, hanem az enyhén konzervatívok²⁸ is szignifikánsan különböznek az erkölcsi elvek fontossága megítélésben az erősen konzervatív csoporttól. Jellemző, hogy szignifikáns távolságra van a két leginkább konzervatív csoport (az ISKCON-krisnások és a Jehova tanúk) a két legerősebben szekularizált csoporttól (a maguk módján vallásosoktól és a buddhistáktól).

Az apák és a fiúk nemzedéke a katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok és a baptisták körében is szignifikáns eltérést mutat az erkölcsi dimenzió fontosságának megítélésében. Úgy tűnik, hogy egyértelműen az idősebb nemzedék a hagyományos vallási erkölcs képviselője. Az élen álló három csoport esetében hasonló magyarázatokkal próbálkozhatunk, mint előbb, az ismeretek esetében.

2.1.4. Vallásos érzések

Az érzéseket általában kevésbé tartják fontosnak, mint az előzős három (kognitív és intellektuális) dimenziót, de ez a dimenzió is inkább fontos számukra, mint nem. Kevés a szignifikáns eltérés.

Az érzés fontosságának erőteljes pozitív megítélésével leginkább a muszlimok (4.3) és az individualizált (másképpen: egyéni módon, sajátos érzésvilágú) Krisna-hívók MBM-krisnások (4.4) különböznek a többiektől; szignifikánsan a baptistáktól, a metodistáktól, a

²⁸ Közülük is elsősorban a metodisták

pünkösdiektől, a Jehova tanúktól és a buddhistáktól. A pünkösdiek (3.1) három csoporttal szemben mutatnak szignifikáns eltérést: a katolikusoktól, az MBM-krisnásoktól, és a maguk módján vallásosoktól. Mindezek alapján nem meglepő, hogy mind a katolikusok, mind a hagyományos protestánsok (a reformátusok és az evangélikusok) erősen szignifikanciával különböznek erősebben érzelmi vallásosságukkal az újprotestánsoktól, valamint az sem, hogy modern keresztények hasonlóképpen mind az enyhén, mind az erősen konzervatív csoportoktól (ld. Függelék IV. tábla).

Mindenképpen magyarázatra szorul a pünkösdiek pozíciója, hiszen a pünkösdzizmust éppen az érzelem–élmény dimenzió dominanciájával szokás jellemezni. Talán két nyomon lehetne elindulni a rejtély megfejtéséhez. Az egyik a pünkösdiek körében is erőteljesen megjelenő fundamentalizmus (ami a kognitív dimenziót erősíti az érzelmi ellensúlyozására vagy rovására); a másik az a feltevés, hogy a magas fokon képzett pünkösdi vallású fiataloknál már kognitív–racionális irányba vált át a „népi pünkösdzizmus” érzelmisége. Majdnem ennyire meglepő az adventisták pozíciója is. Ezt *Rajki* azzal magyarázza, hogy a fiatal adventistáknál egyre inkább előtérbe kerül az igazság mellett az Isten-kapcsolat, az Isten-élmény, a megtérés történet.

2.1.5. Vallási élmények

A vallási élmények vonatkozásában nagyon hasonló kép alakult ki, mint amilyent az érzések esetében tapasztaltunk, azzal az eltéréssel, hogy ez esetben az élményeket is legmagasabbra értékelő MBM-krisnások mellett a Jehova tanúk különböztek leginkább a többiektől, szignifikánsan a katolikusoktól, a reformátusoktól, és a három keleti vallás híveitől. Az élmények tekintetében szignifikáns eltérés van – *Greeley* hipotézisét is igazolva – a katolikusok és az újprotestánsok, másfelől a modern keresztények és az erősen konzervatívok között.

Szignifikáns különbség van e tekintetben – a Jehova tanúk kivételével – az apák és a náluk határozottan élmény-centrikusabb fiatalok között.

2.1.6. Vallási rítusok

A vallási rítus bizonyult a legkevésbé fontos dimenzióknak, még hozzá valamennyi csoportban. Az is igaz, hogy szinte mindegyikben akad egy, a rítusok fontossága mellett voksoló kisebbség (ld. Függelék V. tábla). Összegezve az újprotestánsok (1.8 és 2.3 közötti értékekkel) erősen szignifikánsan távol vannak mind a modern protestánsoktól (2.7–2.8), mind a keleti vallásoktól (2.3–3.3). Szignifikáns különbség tapasztalható a *modern keresztények* és a két konzervatív keresztény halmaz között. Némiképpen meglepőnek tűnhet, hogy az adventisták (2.7) a reformátusokat megelőzve a katolikusok (2.9) közelébe kerültek, de ha megtapasztaljuk protestáns jellegű istentiszteleteiknek a reformátusokénál közvetlenebb hangulatát, máris megkapjuk a magyarázatot.

	elemzám	katolikusok	reformátusok	evangélikusok	baptisták	adventisták	metodisták	pünkösdi	Jehova tanúk	ISKCON- krisnások	MBM- krisnások	buddhisták	zsidók	muszlimok	maguk mód- ján vallások
katolikusok	68	@			S		S	S	S			S			S
reformátusok	69		@		(s)			S	S						
evangélikusok	29			@				S	S	(s)				(s)	
baptisták	40	S	(s)		@				(s)	S	S		S	S	
adventisták	24					@			S	S					
metodisták	34	S					@		S	S	S		S	S	
pünkösdi	48	S	S	S				@		S	S	S	S	S	
Jehova tanúk	30	S	S	S	(s)	S	S		@	S	S	S	S	S	
ISKCON- krisnások	30			(s)	S	S	S	S	S	@		S			S
MBM-krisnások	27				S		S	S	S		@	(s)			S
buddhisták	41	S						S	S	S	(s)	@	S	S	
zsidók	26				S		S	S	S			S	@		S
muszlimok	23			(s)	S		S	S	S			S		@	S
maguk módján vallások	42	S								S	S		S	S	@

A többiek közül pozitív irányban leginkább a muszlimok, a zsidók, a katolikusok és a két krisnás csoport, negatív irányban pedig a újprotestáns egyházak hívei, a Jehova tanúk és a maguk módján vallások térnek el szignifikánsan. Érthetően a maga módján vallások is szignifikáns távolságra vannak a két krisnás csoporttól.

2.1.7. Vallási közösség

A vallási közösséget fontosságának megítélésben is eléggé megosztott a vizsgált vallási csoportok tagjainak nagyobbik része. Mint várható volt, az úgynevezett kisegyházak képviselői (3.7–4.3 közötti átlagértékekkel) fontosabbnak tartják a vallási közösséget, mint az úgynevezett tömegegyházaké (3.0–3.7). Értelemszerűen a gyülekezet nélkül, a maguk módján (vagyis „egyéni”) vallások (2.2) mindegyik csoporttól szignifikánsan nagy távolságra vannak. Rajtuk kívül a katolikusok (3.0) különböznek szignifikánsan nem csak az újprotestánsoktól, mind a Jehova tanúktól, mind a keleti vallások képviselőitől, hanem még a hagyományos protestánsoktól is (ld. Függelék VI. tábla). Szignifikáns az eltérés a modern keresztények és a közösséget náluk fontosabbnak tartó magasabbra két konzervatív csoport között is.

2.1.8. Meditáció

Természetesen számolni kell azzal, hogy a „meditáció” mást és mást jelent a buddhistáknál, a katolikusoknál és a újprotestáns vallások tagjai körében. Ez is egyik oka lehet annak, hogy ennek a dimenzióknak a megítélésében térnek el leginkább az egyes vallásokon csoporto-

kon belüli vélemények. Még a meditációt legkevésbé fontosnak tartó pünkösdiek és Jehova tanúk csoportján belül is akadnak mellette voksoló kisebbségek (ld. Függelék VII. tábla).

Nem meglepő, hogy ebben a tekintetben a három keleti vallás képviselői mutatnak szignifikáns távolságot a többiektől. Az már inkább, hogy szignifikáns eltérés tapasztalható a katolikusok és az újprotestánsok között is. Utóbbiak között ismét az adventisták rendhagyó pozíciója szorul magyarázatra. *Rajki* úgy véli, hogy az adventisták fiatal és iskolázott rétegében egyre nagyon szerepet kap az egyéni áhítat.

2.1.9. A vallásosság különböző dimenzióinak fontossága

A vallásosság nyolc vizsgált dimenziójának fontosságát a következőképpen ítélték meg:

Vallási dimenziók fontossága

3. tábla

	<i>elenszám</i>	<i>álág</i>	<i>hit</i>	<i>ismeret</i>	<i>erkölcs</i>	<i>érzés</i>	<i>élmény</i>	<i>rítus</i>	<i>közösség</i>	<i>meditáció</i>
ISKCON-krisnások ²⁹	31	4.1	4.7	4.4	4.5	3.7	3.6	3.3	4.3	4.3
MBM-krisnások ³⁰	32	4.0	4.4	4.0	3.4	4.4	4.4	3.3	4.1	4.0
muszlimok	23	4.0	4.9	4.4	4.3	4.1	3.4	3.9	3.5	3.3
zsidók	26	3.6	3.6	4.1	3.5	4.0	3.8	3.3	3.5	2.7
katolikusok	68	3.6	4.4	3.7	3.7	4.0	3.7	2.9	3.0	3.1
reformátusok	69	3.6	4.8	3.9	3.7	3.7	3.6	2.7	3.7	2.9
baptisták	40	3.5	4.9	3.8	4.0	3.4	3.2	2.1	3.8	2.5
evangélikusok	29	3.4	4.1	3.6	3.3	3.8	3.6	2.9	3.2	2.8
Jehova tanúi	30	3.4	4.7	4.5	4.5	3.3	2.3	1.5	4.0	2.0
metodisták	34	3.3	4.4	3.4	3.2	3.3	3.4	2.3	3.9	2.7
pünkösdiek	48	3.3	4.9	3.7	3.9	3.1	3.2	2.0	3.7	2.2
buddhisták	41	3.3	2.5	3.9	3.4	3.3	3.7	2.3	3.6	4.7
maguk módján vallásosok	42	3.2	4.1	3.4	3.5	4.0	3.5	2.2	2.2	2.8

Bár az átlagok alapján különbségek nem túl jelentősek, egy két tendencia eléggé élesen kirajzolódik. A keleti vallások hívei vallásukat több dimenzióban élik meg intenzíven. A hit a protestáns vallások hívei és a Jehova tanúk hívei számára kiemelkedően a legfontosabb dimenzió. Az MBM-krisnások, muszlimok és a zsidók esetében a kognitív dimenziók (hit, ismeret, erkölcs) és az emotív dimenziók (érzés, élmény, rítus, közösség) egyenlő súllyal jelennek meg az, a muszlimok és a zsidók esetében. A többiektől a buddhisták térnek el leginkább azzal, hogy számukra a meditáció a kimagaslóan legfontosabb dimenzió, a hit

29 A krisnás mozgalom „hivatalos” ágához (házánkban a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők közösségéhez) tartozó, hagyományos életfelfogású Krisna-hívők.

30 AZ ISKCON-ból kiszakadó (házánkban a Magyar Brahmana Misszióhoz tartozó) modernizáltabb és individualistább Krisna-hívők.

pedig feltűnően mellékes. Feltűnő, hogy a zsidók számára a hitnél jóval fontosabb mind az ismeret (a Biblia ismerete), mind az érzések és élmények.

2.1.10. A vallásosság kognitív–emocionális jellege

A hitet, ismeretet és az erkölcsi elveket a vallásosság kognitív elemének, az érzéseket, az élményeket, a rítust és a közösséget pedig emocionális elemének tekintve minden kérdezettel elhelyeztünk egy ötfokú skálán³¹ annak alapján, hogy vallásosságát mennyire jellemzi a kognitív, mennyire az érzelmi beállítódás. Minél magasabb a mutató értéke, annál inkább kognitív jellegű a vallásosság.

A vallás-halmazok közül szignifikánsan különböznek az átlagoshoz képest erősebben kognitív beállítottságú újprotestánsok mind katolikusoktól (3.3), mind hagyományos protestánsoktól, mind pedig a keleti vallásoktól. Az erősen konzervatívok (3.4 és 4.3 közötti átlagértékek) is erősen szignifikáns távolságra vannak a modern keresztényektől, a világias keletiektől (2.9–3.0), gyengén szignifikáns távolságra a mérsékelt konzervatívoktól (ld. Függelék VIII. tábla). Az egyes vallások hívei közötti szignifikáns eltéréseket az alábbi tábla mutatja be:

Kognitív–érzelmi vallásosság

4. tábla

	elemszám	katolikusok	reformátusok	evangélikusok	baptisták	adventisták	metodisták	pünkösdiel	Jehova tanúk	ISKCON-krisnások	MBM-krisnások	buddhisták	zsidók	muszlimok	maguk módján vallásosok
katolikusok	68	@						S	S		(s)				
reformátusok	69		@					(s)	S		(s)				
evangélikusok	29			@				(s)	S						
baptisták	40				@				S		S		S		
adventisták	24					@			S						
metodisták	34						@		S						
pünkösdiel (pün)	48	S	(s)	(s)				@	S		S		S		S
Jehova tanúk (jeh)	30	S	S	S	S	S	S	S	@	S	S	S	S	S	S
ISKCON-krisnások	30									@	S				
MBM-krisnások	27	(s)	(s)		S			S	S	S	@				
buddhisták	41								S			@			
zsidók	26				S			S	S				@		
muszlimok	24								S					@	
maguk módján vallásosok	42							S	S						@

31 Ezt a skálát úgy képeztük, hogy az emocionális elemek esetében a kérdezettek által adott osztályzatokat megfordítottuk (az 1-es 5-re, és így tovább). Az 5-ös, vagyis az erősen kognitív szintre kerültek azok, akiknek a három kognitív elemre adott osztályzatainak átlaga 1.1-el nagyobb volt a négy emocionális elemre adott osztályzatainak átlagánál, 4-es szintre, ha az eltérés 0.5-és 1.0 között volt, 1-es vagyis a erősen emocionális szintre kerültek azok, akiknek a négy emocionális elemre adott osztályzatainak átlaga 1.1-el nagyobb volt a három kognitív elemre adott osztályzatainak átlagánál, és így tovább.

Leginkább a Jehova tanúk térnek el a többiektől erősen kognitív beállítódásukkal. Hozzájuk legközelebb a pünkösdiiek állnak, akik négy vallás híveitől vannak szignifikáns távolságra ugyancsak erőteljesen kognitív beállítódásukkal. A másik krisnás csoport és a zsidók beállítódásuk erőteljes érzelmi regiszterével különböznek szignifikánsan több csoporttól.

A pünkösdieknek a kognitív-emocionális skála kognitív pólusán való elhelyezkedését illetően a 2.1.4. fejezetben megpendítettekén kívül érdemes figyelembe venni *Rajki* magyarázatát is, mely szerint „Lényegét tekintve az ún. karizmatikus jelenségek háttérbe szorulását figyelhetjük meg a gyülekezeti életben. (...) A változások fontos eleme volt a kiszámítható gyülekezeti élet, amely során a „teológiaiilag képzetlen” személyek szerepének fokozatos csökkenését figyelhetjük meg. (...) színvonalasabb prédikációk hangoztak el, illetve az érzelmi elemek mellett értelmi motívumok is nagyobb hangsúlyt kaptak.” (*Rajki*, 2007: 219–220.)

2.2. A „SZENT DOLGOK” FONTOSSÁGA

Igaz, hogy „minden jelentős szimbólum, amit csak az emberiség az abszolút keresése közben kitalált magának, a hierofánia beszédmódja” (Boyer, 2003), ám az is igaz, hogy világszerte a szent szféra visszaszorulása tapasztalható, vallásokon belül is, igaz, eléggé különböző mértékben. „A nagy vallásokon belül kialakultak és ma is kialakulnak purista irányzatok. Néhányan azt szeretnék, ha a prédikációk kerülnék az ékesszólást, ha a liturgikus szertartások egyszerűségben, pompa nélkül zajlanának, ha a kereszénység és más vallások templomait megfosztanák minden díszítéstől és képábrázolástól”, írja *M. Delahoutre* (2003). Igencsak jellemző egy-egy vallás vallásosságára, hogy (még) mit tartanak szentnek. Nyolc „szent dolog” (szent írárok, zene, képek, épületek, öltözet, cselekmények, ünnepek és zarándoklatok) fontosságát minősítettük³²

Először is megállapíthatjuk, hogy a „varázstalanítás” (M. Weber) az iskolázott fiatalok körében korántsem akkora mértékű, mint amekkorára számítani lehetett, még a protestánsok körében sem. Mindemellert a szent dolgok (és az ezekhez kapcsolódó vallási szokások) fontosságának³³ megítélésében jelentősebb eltérések mutatkoztak, mint a vallásosság különböző dimenziói fontosságának megítélésében:

32 Ld. 1. sz. kérdőív 2. sz. kérdését.

33 A szent dolgok súlyának mutatóját a nyolc szent dologra adott osztályzatok átlaga alapján számítottuk ki oly módon, hogy Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a nyolc szent dologra adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

	elemszám	szent dolgok súlya	szent íráások	szent képek	szent épü- letek	szent zene	szent cselek- mény	szent öltözék	zarán- doklat	ünnep
ISKCON- krisnások	32	4.1	4.8 (0.5)	4.4 (0.9)	4.0 (1.0)	4.5 (0.9)	4.0 (0.9)	3.4 (1.1)	3.6 (1.2)	4.0 (1.0)
MBM-tag krisnások	31	4.0	4.4 (0.6)	4.2 (0.8)	3.7 (1.0)	4.5 (0.8)	4.2 (0.8)	3.0 (1.1)	3.5 (1.0)	4.4 (0.8)
katolikusok	68	3.3	4.0 (0.9)	2.7 (1.1)	3.4 (1.0)	3.6 (1.1)	3.5 (0.9)	2.4 (1.2)	2.7 (1.2)	4.3 (0.9)
muszlimok	23	3.1	4.6 (0.6)	1.1 (0.5)	2.7 (1.3)	1.6 (1.2)	4.1. (0.8)	2.2 (1.6)	4.6 (0.6)	3.9 (0.9)
buddhisták	41	2.9	4.0 (0.9)	3.3 (1.2)	3.4 (1.1)	3.0 (1.3)	3.3 (1.2)	1.6 (0.9)	2.5 (1.0)	2.4 (1.1)
evangélikusok	29	2.9	3.9 (1.1)	2.1 (1.1)	3.2 (1.0)	3.2 (0.9)	3.4 (0.9)	2.2 (0.9)	2.3 (1.1)	3.8 (0.9)
zsidók	26	2.8	4.1 (1.0)	1.1 (0.4)	2.9 (1.2)	3.0 (1.1)	3.4 (1.0)	1.9 (0.8)	1.6 (0.9)	4.4 (0.5)
maguk módján vallásosok	42	2.7	3.2 (1.2)	2.2 (1.0)	3.0 (1.1)	3.2 (1.0)	2.7 (1.1)	1.8 (1.1)	2.0 (1.1)	3.9 (0.9)
baptisták	40	2.7	4.7 (0.6)	1.2 (1.3)	2.6 (1.1)	3.9 (0.7)	3.0 (1.2)	1.7 (0.8)	1.0 (0.0)	3.7 (0.9)
adventisták	24	2.7	4.7 (0.5)	1.3 (1.3)	2.0 (1.1)	3.9 (1.1)	3.2 (1.1)	2.2 (1.2)	1.2 (0.4)	3.0 (1.1)
metodisták	34	2.7	4.6 (0.8)	1.5 (0.8)	2.9 (0.8)	3.9 (0.6)	2.9 (0.7)	1.6 (0.9)	1.5 (0.9)	3.4 (0.9)
reformátusok	69	2.6	4.4 (0.8)	1.7 (1.0)	3.1 (1.2)	3.6 (1.0)	3.3 (1.1)	2.0 (0.9)	1.7 (0.9)	4.2 (0.8)
pünkösdiel	48	2.4	4.9 (0.4)	1.0 (0.0)	1.4 (0.7)	4.0 (0.7)	2.7 (1.2)	1.3 (0.7)	1.1 (0.3)	3.0 (1.0)
Jehova tanúk	30	2.2	5.0 (0.0)	1.0 (0.0)	1.2 (0.7)	3.4 (1.2)	2.4 (1.5)	1.5 (0.8)	1.1 (0.4)	1.7 (1.4)
átlag		2.9	4.4	2.2	2.8	3.8	3.2	2.0	1.9	3.5

A maguk módján vallásosok kivételével – náluk, érthetően, az ünnep – valamennyi csoportban a szent írásokat ítélik leginkább szentnek, utánuk a szent zene és az ünnepek következnek, legkevésbé a szent cselekményeket és látványosságokat. Egyértelműen a krisnások – és ebben, mondhatni kivételesen, nincsen különbség a két krisnás csoport között – körében legnagyobb a szent dolgok terjedelme és súlya, szinte egyetlen sincsen közöttük, mely ne lenne számukra kisebb-nagyobb mértékben szent. Hozzájuk – *Greeley* téziséig igazolva – legközelebb a katolikusok állnak, legtávolabb pedig az erősen konzervatívoknak (ez esetben erősen puritánnak) feltételezett pünkösdiel és Jehova tanúk. Figyelemre méltó, hogy a szent látványosságok és cselekmények megítélésében igen sok esetben meglehetősen nagyok a csoporton belüli véleményeltérések. Így például azokban a vallásokban,

ahol a többség egyértelműen elutasítja a szent látványosságokat és cselekményeket, van egy rendhagyó kisebbség, mely – szemben egyháza, vallási csoportja addigi álláspontjával és gyakorlatával – nyitottabb és engedékenyebb ebben a tekintetben.

A legnagyobb eltérések (1.4 és 3.9 közötti átlagértékekkel) a szent látványosságok és cselekmények tekintetében tapasztalhatók³⁴. Jól lehet érzékelni, hogy a többiekhez képest több vonatkozásban is asketikus és puritán értékrenddel és életmóddal jellemezhető krisnások – mint ezt már a rítusok esetében is tapasztalhattuk – bőségesen töltekeznek a látványos és cselekményes szent dolgokkal (3.9). Ebben a tekintetben ők képviselik az egyik pólust, a másikat pedig a keresztény konzervatívok (1.4 és 1.9 közötti átlagértékekkel). A katolikusok (3.0) – Greeley téziséig igazolva – jóval megelőzik a protestánsokat. Az alábbi táblázat jól mutatja, hogy a szent látványosságokhoz való viszonyulást tekintve sok szignifikáns különbséget rögzíthetünk.

Szent látványosságok és cselekmények

6. tábla

	elemzési	katolikusok	reformátusok	evangélikusok	baptisták	adventisták	metodisták	pünkösdiel	Jehova tanúk	ISKCON- krisnások	MBM- krisnások	buddhisták	zsidók	muszlimok	maguk mód- ján vallásosok
katolikusok	68	@	S	S	S	S		S	S	S	S	S			
reformátusok	69	@			S	S		S	S	S	S				
evangélikusok	29	S		@				S	S	S	S				
baptisták	40	S	S		@			(s)		S	S	S		S	S
adventisták	24	S	S			@				S	S	S		S	S
metodisták	34						@	S	S	S	S	S			
pünkösdiel	48	S	S	S	(s)		S	@		S	S	S	S	S	S
Jehova tanúk	30	S	S	S			S		@	S	S	S	S	S	S
ISKCON- krisnások	30	S	S	S	S	S	S	S	S	@		S	S	(s)	S
MBM-krisnások	27	S	S	S	S	S	S	S	S		@	S	S		S
buddhisták	41	S			S	S	S	S	S	S	S	@			
zsidók	26						S	S	S	S	S		@		
muszlimok	24				S	S	S	S	(s)					@	
maguk módján vallásosok	42				S	S	S	S	S	S	S				@

A szent látványosságok és cselekmények pozitívabb megítélésével a katolikusok erősen szignifikánsan különböznek nem csak az újprotestánsoktól, hanem a hagyományos protestánsoktól is. Erősen szignifikáns a távolság a látványosságokat és cselekményeket jobban elfogadó hagyományos protestánsok és a hozzájuk képest is puritán újprotestánsok között is. A keleti vallások mindkét protestáns csoporttól erősen szignifikánsan különböznek

34 Ez esetben a szent képek, öltözetek, épületek, cselekmények, zarándoklatok és ünnepekre adott osztályzatok átlagait alapján alakítottunk ki öt fokozatot. Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a hat szent látványosságra és cselekményre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

azzal, hogy számukra a szent látvány és cselekmény szekularizáltabb mivoltuk ellenére is fontosabb, mint a protestáns keresztényeknek. A látványosságot és cselekményt vallási életükben többnyire mellőző erősen konzervatív keresztényektől szignifikánsan térnek el mind a modern keresztények, mind a világias keletiek.

Jól érzékelhető, hogy azon vallások képviselői tartják nagyobb arányban szentnek a kérdőívben felsorolt látványosságokat cselekményeket, akikre leginkább volt jellemző az emocionális vallásosság.

2.3. ISTENKÉP

Meglepő mértékű hasonlóság mutatkozott – ne feledjük, ez esetben a társadalom fiatal és magas végzettségű rétegéhez tartozókról van szó! – mind az istenkép, mind az Istennel való kapcsolat személyessége és bensőségessége tekintetében.

A „Hogyan képzei el Istent?” kérdésre a nem válaszolók és a nemmel válaszolók³⁵ aránya – érthetően – a buddhisták körében volt a legnagyobb (44%), annak ellenére, hogy esetükben „Isten” helyett a kérdésben³⁶ „Buddha” szerepelt. A többi csoportban 74 és 92 százalék között volt a válaszolók aránya³⁷. Az érdemi válaszokat egy ötfokú skálán helyeztük el aszerint, hogy számukra Isten mennyire távoli (elvont, szellem) vagy közeli (személyes, anya, barát). Egyértelműen az adventisták istenképe bizonyult a leginkább személyesnek (3.7), és a zsidóké a legkevésbé (1.9). Figyelemre méltó, hogy figyelemre méltó, hogy az eddigiek alapján leginkább racionális vallásossággal jellemezhető Jehova tanúk istenképe is a viszonylag közeli, meleg istenkapcsolatra utal (3.0).

A „Hogyan jellemezné Istennel való kapcsolatát?” kérdésre nagyobb volt a válaszolók aránya (75–94%).³⁸ 4–24% százalék volt azoknak az aránya, akik saját mércéjükhöz képest nem tartották megfelelőnek Istennel való kapcsolatukat: legnagyobb arányban (24%) a baptisták és legkevésbé a reformátusok, az adventisták, a pünkösdiek és a Jehova tanúk. Az érdemi válaszok döntő többsége bensőséges istenkapcsolatra utal. Ez alkalommal is az adventisták állnak az élen (4.6), megelőzve a Jehova tanúkat (4.5) és a pünkösdieket (4.4), és ugyancsak a zsidók a sereghajtók (3.3).

Ez esetben – ha csekély mértékűek is – inkább a keresztény és keleti vallások képviselői között tapasztalhatók eltérések.

Az istenképet és az istenkapcsolatot valamivel egzaktabb módon egy kilenc kijelentésből álló attitűd-skálával mérve is vizsgáltam. A közeli–távoli kapcsolat skála egyik végpontjára (1-es értékkel) azok kerültek, akik számára Isten inkább távoli, hatalmas, rajta kívüli, parancsoló, ítélő, személytelen szellemi erő, király, apa és, mester, a másik végére pedig (5-ös

35 „Nem tudom elképzelni”, „Nem lehet elképzelni”.

36 Velük megbeszélve, hozzájárulásukkal.

37 Legkisebb a katolikusok és baptisták, a legnagyobb a pünkösdiek és a Jehova tanúk körében.

38 Legnagyobb a baptisták és a Jehova tanúk, a legkisebb a katolikusok körében.

értékkel) azok, akiknek inkább közele, a hívőben benne levő, biztató, vigasztaló, személyes, anya, barát, szerető társ.³⁹ Egy kivétellel – a reformátusok (2.7-es értékkel) – valamennyi csoport⁴⁰ tagjainak többsége (3.4 és 3.8 közötti értékekkel) inkább közelinek, mint távolinak érzi Istent (ld. Függelék X. tábla). Másképpen: még a legiskolázottabb rétegben – még a protestánsok között – sem találkozhatunk a protestantizmus *M. Weber* által megfogalmazott deperszonifikálódott Istenével, aki „minden érzékítől mentes abszolút transzcendens lény lett, aki teljességgel kikerülhetetlen parancsokkal szabja ki öröktől fogva az ember sorsát”. (Weber, 1982: 131.)

A csoportokon belül jóval kevésbé szórnak a vélemények, mint más kérdések esetén. Az egyes vallásokat képviselő csoportokat tekintve csupán a muszlimok, valamint a katolikusok, evangélikusok, pünkösdiek, metodisták és a Jehova tanúk között található szignifikáns eltérés, a többiek között egyetlen egy szignifikáns különbség sincsen. A vallás-csoportok között csak három viszonylatban van szignifikáns eltérés: a legbensőségesebb istenképpel jellemezhető *keleti vallások* képviselői, valamint az ellenkező póluson lévő katolikusok és a hagyományos protestánsok között. És gyengén szignifikáns eltérés a modern keresztyének és a hozzájuk képest bensőségesebb istenképpel rendelkező erősen konzervatívok között.

Igen csak elgondolkodtató, hogy éppen a maguk módján vallásosok nem érzik maguktól távolabb magukhoz Istent, mint a többiek. Meg lehet próbálni azzal magyarázni, hogy ez egy felszínes, „emotív magánvallásossági” beállítódás, amit megerősíteni látszik, hogy számukra kevésbé volt fontos a hit és az erkölcsi elvek, mint a legtöbбекnek, és legkevésbé fontos a vallási ismeret. Része lehet a magyarázatnak az is, hogy Istenképüket és Istennel való kapcsolatukat kevésbé formálja és korlátozza az intézményes (egyházias) vallásosság.

Még Rajkit is meglepi – és egyházában alaposabb vizsgálódásra készteti – a fiatal és képzett adventisták istenképe bensőségességének ilyen magas foka.

Töbбекet az is meglephet, hogy a fiatalok és idősebb korosztályok istenképe között sem tapasztalhattunk szignifikáns eltérést.

Éppen azért, mert ebben a tekintetben igen erős a hasonlóság a különböző vallások képviselői között érdemes megvizsgálni az istenkép „finom struktúráját”:

39 Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a kilenc kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

40 A Buddhisták esetében – mivel számukra Isten nem létezik – a kérdést Buddhára vonatkoztattuk. Egy-harmaduk Buddhára sem tudta felkínálni kategóriáinkat értelmezni, a többiek körében 3.8-as átlagértéket regisztráltam.

	elemszám	hatalmas – bensőséges	nyitott – kívüli – ben- nem lévő	távoli – közeli	parancsoló – biztató	ítélő – vigasztaló	személy-telen – személyes	apa – anyja	mester – szerető társ	király – barát
ISKCON krisnások	32	3.9 (1.1)	3.2 (0.8)	3.6 (1.0)	4.4 (0.9)	4.0 (0.9)	4.7 (0.9)	3.4 (1.3)	3.4 (1.2)	3.8 (1.0)
MBM-krisnások	31	4.0 (1.0)	2.9 (0.9)	3.1 (1.3)	4.8 (0.4)	4.7 (0.7)	4.5 (1.2)	3.2 (1.0)	2.8 (1.2)	3.5 (1.3)
evangélikusok	29	3.3 (1.0)	3.1 (1.4)	4.0 (1.1)	3.9 (1.3)	3.6 (1.2)	3.9 (1.3)	2.0 (1.3)	2.2 (1.0)	3.1 (1.2)
adventisták	24	3.2 (1.2)	3.2 (1.5)	4.4 (1.3)	4.2 (1.1)	4.0 (1.2)	4.1 (1.3)	2.7 (1.6)	3.3 (0.9)	3.4 (0.8)
pünkösdiel	48	3.1 (0.9)	3.8 (1.3)	4.7 (0.9)	4.3 (0.9)	4.2 (1.0)	4.8 (0.6)	1.6 (1.1)	2.6 (1.2)	3.3 (1.2)
Jehova tanúk	30	3.0 (1.0)	1.8 (1.2)	4.7 (0.6)	4.5 (0.9)	4.3 (1.0)	4.9 (0.4)	1.6 (1.4)	2.9 (0.9)	3.6 (1.0)
buddhisták	41	3.5 (1.0)	4.0 (1.3)	4.2 (0.9)	4.3 (0.8)	3.5 (1.4)	2.3 (1.4)	2.7 (0.9)	2.5 (1.1)	4.0 (0.9)
reformátusok	69	3.4 (1.3)	3.7 (1.2)	4.1 (1.3)	4.1 (1.0)	3.7 (1.2)	3.4 (1.8)	2.1 (1.1)	2.7 (1.4)	3.4 (1.2)
baptisták	40	2.8 (1.1)	3.7 (1.3)	4.4 (0.9)	4.0 (0.9)	3.6 (1.0)	4.0 (1.4)	1.8 (1.2)	2.7 (1.3)	3.1 (1.1)
katolikusok	68	3.7 (1.3)	3.3 (1.5)	3.7 (1.4)	4.1 (1.2)	3.9 (1.2)	3.3 (1.7)	2.7 (1.5)	2.8 (1.4)	3.4 (1.3)
zsídók	26	3.8 (1.4)	3.3 (1.7)	3.4 (1.6)	4.1 (1.0)	3.9 (1.4)	3.5 (1.7)	2.4 (1.5)	3.0 (1.4)	3.1 (1.7)
muszlimok	23	2.8 (1.3)	1.9 (1.2)	3.6 (1.0)	3.3 (0.8)	3.5 (0.8)	4.1 (1.5)	2.8 (1.7)	2.4 (1.4)	2.2 (1.2)
átlag		3.4	3.2	4.1	4.2	4.0	3.9	2.3	2.8	3.3

Az istenképek legjellemzőbb vonásai a közeliség, a biztatás, a vigasztalás és a személyesség. Legritkábban szerepelnek az istenképekben az anya és a szerető társ motívumok. Mivel az istenképek egyes elemeit illetően az esetek nagyobb részében erősen szórnak a vélemények, csak az igazán jelentős eltéréseket szabad valóságos különbségeknek értelmezni. Míg Isten a Jehova tanúk számára leginkább személyes, ők érzik legkevésbé bennük lévőnek. Annak ellenére, hogy nagyobb mértékben érzik a buddhisták Buddhát bennük lévőnek, mint a többiek, érthetően sokkal inkább érzik őt személytelennek, mint istenüket a krisnások és a keresztények. Jellemző, hogy anyának leginkább a krisnások, legkevésbé a *konzervatív keresztények* érzik istenüket.

2.4. A NŐK VALLÁSI-EGYHÁZI SZEREPÉNEK MEGÍTÉLÉSE

Hét megállapítás⁴¹ minősítésének összegezésére került sor egy ötfokú skálán.⁴² Ebben a tekintetben eléggé jelentős eltéréseket lehetett tapasztalni. Az erősebben szekularizált vallások (buddhisták, zsidók, maguk módján vallásosok és MBM-krisnások) képviselői fogadják el leginkább (3.7 és 4.3 közötti átlagértékekkel) a nőket a vallási életben, a kisebb-nagyobb mértékben konzervatívok legkevésbé (2.2–3.1). Meglepetésre az utóbbiak között találhatók a reformátusok (3.1) is. Nem csak őket, hanem a baptistákat és az ISKCON-krisnásokat is megelőzik a nők irányában mutatott nyitottságukkal a katolikusok (3.3), pedig az előbbieik körében lelkész nők is működnek (ld. Függelék XI. tábla).

Gyengén szignifikáns eltérés van a nők szerepét korlátozni kívánó erősen konzervatívok és az ebben a tekintetben toleránsabb mérsékelt konzervatívok között, szignifikáns különbségek vannak még az erősen konzervatívok, valamint a modern keresztények és a világias keleti vallások képviselői között vannak. A nőknek a vallási és egyházi életben komoly szerepet szánó buddhisták és az MBM-krisnások ebben a tekintetben erősen szignifikáns távolságra vannak modern keresztényektől és a mérsékelt konzervatívoktól is. Ebben a vonatkozásban más szignifikáns különbségek is akadnak:

A nők vallási-egyházi szerepe

8. tábla

	elemzám	katolikusok	reformátusok	evangélikusok	baptisták	adventisták	metodisták	pümkösdiek	Jehova tanúk	ISKCON-krisnások	MBM-krisnások	buddhisták	zsidók	muszlimok	maguk módján vallásosok
katolikusok	68	@			S				S			S			
reformátusok	69		@		S				S			S			
evangélikusok	29			@	S				S	(s)		S			
baptisták	40	S	S	S	@	S	S				S	S	S		S
adventisták	24				S	@			S						
metodisták	34				S		@		S			S			
pümkösdiek	48							@	S			S	S		(s)
Jehova tanúk	30	S	S	S		S	S	S	@		S	S	S	S	S
ISKCON-krisnások	30			(s)						@	S	S	S		S
MBM-krisnások	27				S				S	S	@	S			
buddhisták	41	S	S	S	S			S	S	S	S	@		S	
zsidók	26				S			S	S	S			@	S	
muszlimok	24								S			S	S	@	(s)
maguk módján vallásosok	42				S			(s)	S	S				(s)	@

41 Ld. az 1. sz. kérdőív 7. kérdését.

42 A 7.3., 7.4., és 7.5. kijelentések esetében megfordítottuk az osztályzatokat. Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a hét kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

Nem első esetben tapasztalhatjuk, hogy a metodisták a modern keresztények társaságában kerülnek szembe Jehova tanúkkal. Érdekesen alakult a baptisták helyzete, akik – hasonlóképpen a metodistákhoz hol a modern keresztényekhez, hol a konzervatívokhoz állnak közelebb. Ugyancsak visszatérő jelenség a két krisnás csoport közötti szignifikáns eltérés: ez esetben a női vallási szerepet inkább elfogadóbb MBM-krisnások állnak szemben az ebben a tekintetben konzervatívabban viselkedő ISKCON-krisnásokkal (akik között egyébként lelkésznők is találhatók).

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

3. ÉLETSTÍLUS, HABITUS, ÉRTÉKREND

3.1. A VILÁG ÉS AZ EMBER MEGÍTÉLÉSE

Kétségkívül fontos jegye a vallásosságnak, hogy mennyire derűsen vagy sötéten látják a világot és az embert. A „ha Isten jó isten, akkor a világ is jó”, a „ha az ember istenképmás, akkor az ember alapján véve jó”, akkor az optimizmus az istennek tetsző szemlélet. Ez a meggyőző érvelés azonban *Bulgakov* hősének *A Mester és Margarita* Lévi Mátéjának dogmatizmusára is emlékeztet, amit Woland joggal kritizál azzal érvel, hogy fény és árnyék összetartozik. Az optimista nem csak felhőtlenül, felelőtlenül is lehet optimista, ha a rosszat nem akarja észrevenni, ha a nyilvánvaló rossz „ellenében”, azt is komolyan véve optimista. A borúlátó nem csupán sötéten látó, hanem a rosszat is észvevő, kritikus, a naivan optimistához képest pedig realista is. Az az ember, vagy az az embercsoport, az a vallás, aki, amely a világot és az embert rossznak látja, hajlamos arra, hogy csak az ő kisvilágát, csak az övéit tartsa jónak, igaznak, kiválasztottnak. Arra is jobban hajlik, hogy csak az ő számára szent dolgokat tartsa jónak, a többi rossznak, bűnösnek, az ördögtől valónak, legyen az bármilyen „világi dolog”, nem csak anyagi, hanem olyan szellemi javak is, mint a tudomány, a művészet és a „nem igazi” vallások. Könnyen a feketelistára kerülhet a szórakozás, a szexualitás, a szerelem is. A reflektált optimizmus viszont – és ez egyik kutatási hipotézisem – nyitottságot jelenthet az alapján jónak érzett világ „jó dolgai” felé.

Igen jelentős eltéréseket tapasztaltam abban a tekintetben, hogy mennyire optimistán vagy pesszimistán ítélték meg a világot, mennyiben tekintik azt olyan világnak, melyben a jó Isten jelenléte érezhető, és mennyiben olyannak, mely elfordult Istentől, sőt, talán még Istent is tőle.⁴³

Ebben a tekintetben meglepően nagyok tűnnek a különbségek (ld. Függelék XII. tábla), ezúttal nem csak a megszokott viszonylatokban, hanem például az MBM-krisnások (4.2) mellett leginkább optimista katolikusok (4.1), valamint és a hazánkban hagyományosnak (egyések szóhasználatára szerint „történelminek”) tekinthető reformátusok (3.3) és evangélikusok (3.4) között is. A leginkább borúlátók a újprotestánsok (2.4 és 3.1 közötti átlagértékek). Hogy mely viszonylatokban szignifikánsak ezek a különbségek, az a következő tábláról olvasható le.

43 Hét ilyen kijelentés-párt kellett öt osztállyal minősíteni: „A világ alapján véve gonosz és bűnös.” – „A világban sok jó van, ami Isten jóságának a jele.”; „Az emberi természet alapján véve gonosz” – „Az emberi természet alapján véve jó.”; „Isten majdnem teljesen kivonult a bűnös világból.” – „Isten mindenütt megmutatkozik a világban”; „A világ káosz és küzdelem helye” – „A világot harmónia és együttműködés jellemzi.” A negatív kijelentések esetében megfordítottuk az osztályzatokat. Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a tizenkét kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

	elemszám	katolikusok	reformátusok	evangélikusok	baptisták	adventisták	metodisták	pünkösdiel	Jehova tanúk	ISKCON- krisnások	MBM- krisnások	buddhisták	zsidók	muszlimok	maguk mód- ján vallásosok
katolikusok	68	@	S	S	S	S	S	S	S	(s)					S
reformátusok	69	S	@				S	S	S		(s)				
evangélikusok	29	S		@			S	S	S						
baptisták	40	S			@		(s)		(s)		S	S			
adventisták	24	S				@					S	S			
metodisták	34	S	S	S	(s)		@			S	S	S	S	S	S
pünkösdiel	48	S	S	S				@		S	S	S	S	S	S
Jehova tanúk	30	S	S	S	(s)			@	S	S	S	S	S	S	S
ISKCON- krisnások	30	(s)					S	S	S	@					
MBM-krisnások	27		(s)		S	S	S	S	S		@	S			S
buddhisták	41				S	S	S	S	S		S	@			(s)
zsidók	26						S	S	S				@		
muszlimok	24						S	S	S					@	
maguk módján vallásosok	42	S					S	S	S		S	(s)			@

Egyértelmű, hogy a világ és az ember optimista–pesszimista megítélésében a katolikusok és az MBM-krisnások – egy „blokkot” alkotva – szignifikánsan különböznek a mérsékelt és erősen konzervatívok többségétől, akik határozottan pesszimistán látják a világot.⁴⁴ A katolikusok (erősen) szignifikánsabban optimistábbak, mint a protestánsok. Ez esetben – és ez ritkán alakul így – a legoptimistább MBM-krisnások a buddhistáktól is szignifikánsan különböznek. A metodistáktól, pünkösdielktől és a Jehova tanúktól a zsidók és a muszlimok is szignifikánsan különböznek derűsebb világlátásukkal.

A katolikus, a hagyományos protestáns, az újprotestáns és a keleti vallások halmazai között minden viszonylatban szignifikáns eltérések könyvelhetők el. A modern keresztények erősen szignifikánsan optimistábbak, mint a mérsékelt és az erősen konzervatívok.

Érdekes belepillantani a világkép „finom struktúrájába” is. A tíz kijelentés közül kettővel mindegyik csoport eléggé jelentős mértékben egyetért: azzal, hogy „A világban sok jó van, ami Isten jóságát tükrözi” (4.1 és 4.7 közötti értékek), és azzal, hogy „Isten mindenütt megmutatkozik a világban” (4.0 és 5.0 közötti értékek). Komoly mértékű (1.2 és 1.8 közötti értékek) egyetértés mutatkozik az „Isten majdnem teljesen kivonult a bűnös világból” kijelentés elutasításában. Abban majdnem mindenki egyetért (4.0 és 4.5 közötti értékek), hogy „A jó embernek komoly mértékben részt kell venni a világ gondjainak megoldásában”, a Jehova tanúk azonban egyáltalán nem értenek egyet (1.6). Rendkívüli mértékű vélemény eltérések állapíthatók meg „A világ alapjában véve gonosz és bűnös” kijelentés esetében. Ezt a Jehova tanúk (4.0), a baptisták (4.0), a pünkösdiel (4.3), és kisebb mértékben ugyan

44 A metodistáktól csak a katolikusok.

de a reformátusok is (3.6) elfogadják, az MBM-krisnások (1.6) és a buddhisták (1.4) és a katolikusok (2.0) viszont hevesen elutasítják. Hasonlóképpen vitatott az az állítás, hogy „Az emberi természet alapjában véve jó”. A katolikusok, buddhisták és krisnások komoly mértékben osztják ezt a nézetet (4.1 és 4.4 közötti értékek), és érdekes módon nem a Jehova tanúk (3.1), hanem a baptisták (1.9), a pünkösdiek (2.0) és az adventisták (2.4) utasítják el leginkább. Ebben a tekintetben igen nagy különbség észlelhető a katolikusok (4.1) és a reformátusok (2.8) között. Azzal az állítással, hogy „Az emberi teljesítmények és sikerek segítik észrevenni Isten megnyilvánulását”, leginkább a katolikusok (3.8), a buddhisták (3.9) értenek egyet, az ISKCON-krisnások (mint más esetekben is) jóval kevésbé (2.4), és a Jehova tanúk legkevésbé (1.6).

Leginkább azok látják a világot és az embert leginkább jónak, akikre leginkább jellemző az emocionális vallásosság, és valamivel inkább azok, akikre inkább jellemző a bensőséges istenkép, mint a többiekre.

3.2. ÉRTÉKREND

3.2.1. Fontos dolgok

„Amennyiben a vallásos ember átadja magát Istennek, akit 'mindenek fölött szeret', minden, ami egyáltalán értékesnek vagy értéktelennek tekinthető, az értékek hierarchikus szerkezetet követő egységévé szerveződik számára. Sajátosan vallási természetűek-e az értékmegragadás aktusai, és vallási természetű-e az, hogy az ember hozza létre az «értékek rendjét»? Nincsenek-e kifejezetten szekuláris, sőt hangsúlyozottan vallásellenes módja is az értékekhez való viszonyulásnak és értékek hierarchizálásának?”, kérdezi *Schaeffler* (2003:151.) Ha nem is ebben az előtanulmányban, de a kutatás végére, remélem, ezekre a kérdésekre is próbálkozhatok válaszokkal. Az értékrend vizsgálatához *Sh. Schwartznak* (1992) a különböző kultúrák értékrendjében a közös elemeket kereső kutatásához használt tesztjét alkalmaztam.⁴⁵

⁴⁵ A különböző értékcsoporthoz esetében a következő módon alakítottuk ki a mutatókat: az 1-es szintre kerültek azok, akiknek az adott értékcsoporthoz szereplő értékek adott osztályzatának átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

	<i>elemszám</i>	<i>átlag</i>	<i>univerzális⁴⁶</i>	<i>önállóság⁴⁷</i>	<i>életélvezet⁴⁸</i>	<i>teljesítmény⁴⁹</i>	<i>biztonság⁵⁰</i>	<i>tradíció⁵¹</i>	<i>jóakarat⁵²</i>
katolikusok	68	3.8	4.0 (0.5)	3.6 (0.7)	3.5 (0.6)	3.6 (0.6)	3.9 (0.5)	3.6 (0.7)	4.1 (0.6)
reformátusok	69	3.7	3.8 (0.5)	3.4 (0.7)	3.3 (0.6)	3.5 (0.6)	3.8 (0.6)	4.0 (0.6)	4.0 (0.6)
evangélikusok	29	3.9	3.9 (0.7)	3.8 (0.7)	3.8 (0.6)	3.9 (0.7)	4.0 (0.5)	3.9 (0.6)	4.3 (0.6)
baptisták	40	3.7	3.8 (0.6)	3.7 (0.6)	3.4 (0.7)	3.6 (0.7)	3.7 (0.6)	4.0 (0.6)	4.2 (0.5)
adventisták	24	3.8	4.1 (0.5)	3.6 (0.7)	3.6 (0.5)	3.7 (0.4)	3.8 (0.5)	3.9 (0.5)	4.2 (0.5)
metodisták	34	3.8	4.0 (0.6)	3.6 (0.8)	3.4 (0.6)	3.6 (0.7)	3.9 (0.6)	4.0 (0.6)	4.3 (0.7)
pünkösdiék	49	3.5	3.5 (0.6)	3.2 (0.7)	3.1 (0.6)	3.3 (0.6)	3.6 (0.6)	3.7 (0.6)	3.9 (0.6)
Jehova tanúk	30	3.6	3.7 (0.6)	3.3 (0.7)	3.1 (0.5)	3.6 (0.5)	3.4 (0.5)	4.0 (0.6)	4.1 (0.5)
ISKCON-tag krisnások	31	3.4	3.7 (0.4)	3.0 (0.6)	2.5 (0.6)	3.2 (0.6)	3.2 (0.6)	4.2 (0.7)	3.8 (0.4)
MBM-tag krisnások	32	3.7	3.7 (0.6)	3.9 (0.7)	3.6 (0.5)	3.5 (0.6)	3.6 (0.7)	3.6 (0.5)	4.1 (0.6)
buddhisták	41	3.4	3.7 (0.6)	3.5 (0.7)	3.2 (0.6)	3.1 (0.7)	3.3 (0.6)	3.3 (0.8)	3.6 (0.6)
zsidók	25	4.0	4.2 (0.7)	4.0 (0.8)	3.9 (0.6)	4.0 (0.7)	4.0 (0.9)	3.7 (0.8)	4.0 (0.7)
muszlimok	23	4.0	4.4 (0.6)	3.9 (0.8)	3.7 (0.9)	3.8 (0.7)	4.1 (0.7)	4.1 (0.6)	4.1 (0.6)
maguk módján vallásosok	42	4.0	4.2 (0.5)	4.0 (0.7)	3.9 (0.6)	3.9 (0.7)	4.2 (0.7)	3.9 (0.5)	4.1 (0.6)
nem vallásosok	62	3.6	3.7 (0.5)	4.0 (0.6)	3.7 (0.5)	3.9 (0.6)	3.9 (0.5)	3.3 (0.6)	3.5 (0.6)
átlag		3.7	3.9	3.6	3.4	3.6	3.8	3.8	4.0

46 Béke, bölcsesség, belső harmónia, egyenlőség, szépség, természetszeretet, széles látókör, társadalmi igazságosság, természetszeretet, szellemi élet.

47 Önállóság, bátorság, önértzet, szabadság, alkotó szellemű, önbecsülés, merészség, saját cél választása.

48 Sikeres, anyagi jólét, boldogság, érdekes élet, kellemes élet, egészség, jó kedélyű, társadalmi befolyás, saját cél választása.

49 Az elvégzett munka öröme, társadalmi megbecsülés, hatékonyság, törekvő, tehetség, értelmes, logikus gondolkodású

50 Anyagi jólét, boldogság, egészség, a család biztonsága, a haza biztonsága, hovatartozás érzése, társadalmi rend, tiszta.

51 Hagyománytisztelő, engedelmes, felelősségteljes, fegyelmezett, szülők tisztelete, udvariasság, hűség, elfogadás, köztisztlet megőrzése, szavahihető, udvarias, tiszta, alázatosság, elfogadás.

52 Barátság, szerelem, szeretetteljes, felelősségteljes, előítéletektől mentesség, megbocsátás, segítőkész, szavahihető, kölcsönös szívesség, alázat, elfogadás, alázatosság.

Először is megállapítható, hogy a felkínált értékekre a zsidók, a muszlimok és a maguk módján vallásosak voltak a legnyitottabbak, legkevésbé pedig a leginkább fundamentalista keresztények és hinduizmus–buddhizmus világához tartozók. Mindemellett igaznak tűnik, hogy a kulturális tőke és az életkor szempontjából nagyjából azonos szinten álló vallások tagjainak értékrendje csak viszonylag kisebb eltéréseket mutat. Legnagyobb egyetértés a legtöbb csoportban legalacsonyabbra értékelt életélvezet-értékek legkisebb mértékű elfogadásában mutatkozik.

3.2.1.1. Az univerzalizitás értékek megítélésében a Szent könyv vallásai (katolikusok, zsidók és a muszlimok), valamint és három keleti vallás képviselői között volt gyenge vagy gyengébb szignifikáns eltérés: ezeket a katolikusok és iszlám-hívók taksálták többre. Gyengén szignifikáns eltérést lehetett regisztrálni a katolikusok és az újprotestánsok között, ugyancsak a katolikusok javára. Erősen szignifikáns az eltérés az univerzalizitás értékeket kevésbé preferáló erősen konzervatívok és a modern keresztények, valamint az erősen és a mérsékelten konzervatívok között.

3.2.1.2. Az önállóság-ösztönzés értékkör megítélésben csupán az ezeket kevésbé fontosnak tartó ISKCON-krisnások és a szekularizált vallások között észlehető szignifikáns eltérés. Szignifikáns különbség mutatkozik az önállóság-ösztönzés értékeit a többiekhez képest kevésbé értékelő erősen konzervatívok és a többiek között. Szignifikáns a távolság az egyházasan vallásosok, valamint a nem vallásosok és a maguk módján vallásosok között, az utóbbiak javára, valamint a szekularizáltak és a kevésbé szekularizáltak között, ugyancsak az utóbbiak javára.

3.2.1.3. Az életélvezet-értékek minősítése esetében rögzíthetők a legnagyobb eltérések. A többiekénél aszketikusabb és puritánabb erősen konzervatívok mindhárom másik halmaztól (modern keresztények, mérsékelten konzervatívok, világias keletiek) erősen szignifikáns távolságra vannak. Szignifikáns eltérések vannak a legkevésbé hedonista egyházasan vallásos, a leginkább hedonista maguk módján vallásos és az életélvezet-értékeket az átlagosnál fontosabbnak tartó nem vallásos csoportok között.

	elemszám	katolikusok	reformátusok	evangélikusok	baptisták	adventisták	metodisták	pünkösdiel	Jehova tanúk	ISKCON-krisnások	MBM-krisnások	buddhisták	zsidók	muszlimok	maguk módján vallásosok	nem vallásosok
katolikusok	68	@							S	S					S	
reformátusok	69		@						S	S					S	
evangélikusok	29			@					S	S					S	
baptisták	40				@					S					S	
adventisták	24					@		(s)	S	S						
metodisták	34						@		S	S						
pünkösdiel	48					(s)		@		S		S	(s)		S	S
Jehova tanúk	30	S	S	S		S	S	@			S		S		S	S
ISKCON-krisnások	30	S	S	S	S	S	S	S		@	S	S	S	S	S	S
MBM-krisnások	27								S		@					(s)
buddhisták	41							S				@			S	(s)
zsidók	26							(s)	S				@			
muszlimok	25									S				@		
maguk módján vallásosok	42	S	S	S	S			S	S			S			@	
nem vallásosok	62							S	S	S	(s)	(s)				@

Az ebben a tekintetben leginkább aszketikus Jehova-tanúk, pünkösdiel és ISKCON-krisnások, valamint a leginkább hedonista maguk módján vallásosok és nem vallásosok térnek el szignifikánsan a többi csoport többségétől.

3.2.2. Felelősségek és köteleességek

3.2.2.1. Felelősségérzet

Négy állítás alapján⁵³ került sor a felelősségérzet összesített mutatójára⁵⁴: minél magasabb az érték az ötfokú skálán annál szélesebb körben érez felelősség a kérdezett. Ebben a tekintetben eléggé kicsi (2.3 és 3.3 közötti) eltéréseket rögzíthettem (ld. Függelék XIII. tábla).

Az egyes vallások között mindössze két viszonylatban állapítható meg szignifikáns eltérés: a sor végén álló muszlimok és baptisták, valamint a legtöbbféle felelősséget felvállaló zsidók, ISKCON-krisnások és Jehova tanúk között. A vallás-halmazok között erősen szignifikáns

⁵³ Ld. az 1. sz. kérdőív 10. kérdését.

⁵⁴ Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a kilenc kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7-3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5-4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

különbség van a *keleti vallások* és az *újprotestánsok*, valamint a *világias keleti vallások* és a *mérsékelt konzervatívok* között. Az ISKCON-krisnások és a buddhisták kivételével valamennyi vallás képviselői egyértelműen elsősorban a családjukért érzik magukat felelősnek (3.6 és 4.8 közötti értékekkel). Hittestvéreikért leginkább az MBM-krisnások (3.4) és az ISKCON-krisnások (2.6), és az adventisták (2.5) érzik magukat felelősnek. A rászorulóként leginkább a nálunk hagyományos keresztények tagjai (2.6–2.9) és a buddhisták (2.9) érzik magukat felelősnek, legkevésbé a Jehova-tanúk és a nem vallásos fiatalok.

3.2.2.2. Kötelességérzet

Jóval nagyobbak (2.2–4.2) a különbségek a kötelességérzet⁵⁵ vonatkozásában. A kötelesség-vállalásban leginkább elzárkózó Jehova tanúk (2.2) erősen szignifikáns távolságra vannak maguk módján vallásosoktól (3.8), szignifikáns távolságra a katolikusoktól (3.4), az evangélikusoktól (3.6), a buddhistáktól (3.4), és gyengén szignifikáns az adventistáktól (3.4) való különbözőségük. A legtöbbféle kötelességet magukénak érző maguk zsidók (4.2) majdnem mindegyik vallási csoporttól, a maguk módján vallásosok (3.8) pedig Jehova tanúktól (2.2), az MBM-krisnásoktól (2.6) és a baptistáktól (2.7) vannak szignifikáns távolságra vannak. Gyenge szignifikáns eltérés van a reformátusok és a náluk valamivel több kötelességet felvállaló evangélikusok között (ld. Függelék XIV. tábla).

A vallás-halmazok között szignifikáns különbség tapasztalható egyfelől a leginkább elzárkózó újprotestánsok, másfelől a katolikusok és a keleti vallások között, az előbbiekre javára. Értelemszerűen szignifikáns eltérés van az átlagosnál nyitottabb modern keresztények és a konzervatívok mindkét csoportja között. Nem szorul magyarázatra az átlagosnál nyitottabb szekularizáltak és a kevésbé szekularizáltak közötti szignifikáns különbség, annál inkább a maguk módján vallásosok és az egyháziasan vallásosok közötti erősen szignifikáns eltérés.

Erre is választ ad a kötelességérzet finom struktúrájának vizsgálata. Bár ebben a tekintetben szinte mindegyik vallás képviselői eléggé megosztottak, legkisebb mértékben a kapitalizmus és a liberalizmus minden megnyilvánulása elleni fellépést tartják kötelességüknek szinte valamennyi vallás képviselői. Az idős katolikusok (2.7), reformátusok (2.9) és baptisták (2.6), valamint az adventisták (2.7) mutatkoznak leginkább kapitalizmus- és liberalizmus ellenesnek, legkevésbé, elsőre talán meglepve sokakat a Jehova tanúk, ám ne feledjük ez hazánkban az egyik leginkább modernizált és globalizált vallási szervezet. Leginkább a faji megkülönböztetés elleni fellépést érzi kötelességének minden csoport (3.9–4.8 közötti értékek) az MBM-krisnások és a Jehova tanúk kivételével. Ők azok, akik bármiféle kötelesség leginkább elől elzárkóznak, de feltehetően különböző okokból. A Jehova tanúk valószínűleg azért, mert a többieknek kisebb felületen érintkeznek a bűnös világgal, az MBM-krisnások pedig azért,

55 Ld. az 1. sz. kérdőív 11. kérdését. Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a kilenc kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

mert ők koncentrálnak leginkább belső világukra, énjük építésére. A fegyveres erőszak elleni fellépést, amelybe beletartozik a terrorizmus elleni fegyveres fellépés is, ugyanez a két csoport utasítja el (1.6 és 2.2), a többiek többé-kevésbé elfogadják, az idősök jóval inkább, mint a fiatalok (2.8 és 4.0 közötti értékek). Azt vallási megkülönböztetést, melybe beleértődik a szektákkal szembeni diszkrimináció is, a Jehova tanúk elutasítják, a többiek inkább nagyobb, mint kisebb fenntartásokkal fogadják el, legnagyobb arányban a maguk módján vallásosok és a nem vallásosok. Hasonló a helyzet az olyan nemi megkülönböztetés elleni fellépés igénylésével, melybe beletartozik a homoszexuálisok diszkriminációja elleni fellépés is. Ezt is nem vallásosok (3.5) és a maguk módján vallásosok (3.4) fogadják el leginkább (és ezzel meg is van a várt magyarázat), legkevésbé ezt is a Jehova tanúk (1.4) és az MBM-krisnások (2.1), a katolikusok (3.0) és az evangélikusok (3.0) jóval inkább, mint a reformátusok (2.4).

3.3. A SZEXUALITÁS ÉS A SZERELEM MEGÍTÉLÉSE

E tekintetben (legalább is a nyilatkozatok szintjén) értelemszerűen a hagyományos (ISKCON-tag) Krisna-hívók térnek el legjobban a többiektől, akik a házasságon belül is – a kizárólagosan gyermeknemzésre irányuló aktusokon kívül – lényegét tekintve cölibátusban élnek. A szexualitással és a szerelemmel kapcsolatos kijelentésekkel⁵⁶ való egyetértés foka alapján a zsidók (3.8) bizonyultak legnyitottabbnak, az ISKCON-krisnások (2.0) és a Jehova tanúk (2.4) a leginkább elzárkózók⁵⁷ (ld. Függelék XV. tábla).

Az egyes vallásokat képviselő csoportok között ebben a vonatkozásban csak a zsidók, a Jehova tanúk és az ISKCON-krisnások, valamint a többiek között van szignifikáns eltérés. Ebből következik, hogy a vallás-halmazokat illetően az erősen szignifikáns eltérés tapasztalható a szexualitás és a szerelem kérdésében leginkább elzárkózó erősen konzervatívok, valamint a modern keresztény, a mérsékelt konzervatív és a világias keleti vallások képviselői között.

Ebben a tekintetben tapasztalható legnagyobb különbség az egy-egy valláshoz tartozó két nemzedék között; szignifikáns a távolság a szexualitás és szerelem irányában az átlagosnál nyitottabb fiatal és az átlagosnál zártabb és az idős katolikusok, reformátusok, evangélikusok, baptisták és nem vallásosok között.

Az a tény mindenesetre figyelemre méltó, hogy az ebben a tekintetben eléggé szigorúan szabályozottnak és önszabályozott vélt keresztények közül a huszonéves és magasan iskolázott, ám ugyanakkor kifejezetten buzgón és egyházasan vallásos réteg ebben a tekintetben nem különbözik nem vallásos társaitól. Minderről még többet elárulnak a részletek:⁵⁸

⁵⁶ Ld. 1. sz. kérdőív 8. sz. kérdését.

⁵⁷ Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a huszonkét kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

⁵⁸ Most csak a fiatal korcsoportokat szerepeltettem.

A szexualitás és a szerelem iránti attitűdöt jellemző kijelentések ↓ 12. tábla

	<i>katolikus</i>	<i>református</i>	<i>evangelikus</i>	<i>baptista</i>	<i>adventista</i>	<i>pünkösdi</i>	<i>Jehova-tanú</i>	<i>ISKCON</i>	<i>krinás</i>	<i>MBM-krinás</i>	<i>buddhista</i>	<i>zsidó</i>	<i>muszlim</i>	<i>nem vallásos</i>	<i>átlag</i>
elemszám	68	69	29	38	24	48	30	27	31	41	26	23	62		
<i>A szexualitás általában</i> Mennyire jó vagy rossz, ha egy vallásos/hívó ember															
csinos nőkben/férfiakban gyönyörködik	3.6	3.3	3.4	2.5	2.7	1.8	2.2	2.5	3.1	3.6	3.8	1.5	3.4	2.9	
művészi akt fotókban gyönyörködik	3.1	2.5	2.5	1.8	1.4	1.3	1.4	2.1	3.2	3.2	3.4	1.5	2.8	2.3	
erotikus tárgyú művészi alkotásokat nézzen, olvasson, hallgasson	2.9	2.6	2.7	1.6	1.4	1.2	1.2	1.9	2.6	3.4	3.6	1.4	3.0	2.3	
teste építésével, szépítésével foglalkozik	3.8	3.5	3.8	3.4	3.3	3.1	3.2	2.8	3.5	3.5	3.8	3.7	3.7	3.4	
nudista strandra jár	2.4	1.8	1.8	1.4	1.3	1.1	1.4	1.6	2.3	3.0	2.7	1.5	2.7	1.9	
a szexualitás kérdéseivel foglalkozó írásokat, könyveket olvas	3.7	3.5	3.0	3.4	3.0	3.0	2.5	2.4	3.2	3.6	3.9	3.4	3.8	3.3	
átlag:	3.2	2.9	2.9	2.4	2.2	1.9	2.0	2.2	3.0	3.4	3.5	2.2	3.2	2.7	
<i>A házasságon belüli szexualitás és szerelem</i> Mennyire jó vagy rossz, ha egy vallásos/hívó ember															
elsősorban ne a gyermeknemzés, hanem az örömszerzés és a szeretet kifejezése céljával szeretkezzen	4.1	4.2	4.0	3.9	4.1	4.4	3.9	2.4	3.1	4.1	4.4	4.0	4.1	3.9	
minél gyakrabban (de legalább hetente egyszer-kétszer) szeretkezzen	4.1	4.1	4.1	4.0	4.0	4.3	3.0	2.4	3.1	4.1	4.4	4.0	4.1	3.8	
egymás testében gyönyörködjön	4.1	4.2	3.9	4.3	4.0	4.2	3.6	2.3	3.5	4.0	4.2	4.0	4.0	3.9	
gyerekeik előtt egymás iránti vágyódásukat kimutassa	2.9	2.9	3.2	3.0	3.1	2.8	2.4	1.9	2.6	3.0	3.3	2.4	2.8	2.8	
gyerekeik előtt csókolgassa, simogassa egymást	3.0	2.9	2.8	2.8	2.5	2.9	2.3	2.1	3.0	3.0	3.3	2.2	2.7	2.8	
erotikus alsóneműt viseljen	3.8	3.5	3.3	3.6	3.2	3.5	2.7	2.4	3.0	3.6	3.7	3.7	3.7	3.3	
szabad ég alatt szerelmeskedjen	3.5	3.0	3.1	3.1	2.9	2.8	2.4	2.6	3.3	3.7	3.6	2.3	3.6	3.1	
szeretkezés előtt levetkőztesse egymást	4.1	4.1	3.6	3.9	3.6	3.9	3.4	2.5	3.3	4.0	4.0	3.6	4.1	3.6	
meztelenül együtt fürdjön	4.0	3.8	3.4	3.7	3.6	3.8	3.1	2.2	3.3	3.9	3.9	3.7	4.0	3.6	
az intim szerelmi együttléteikbe játékos elemeket ötvözzön	3.7	3.7	3.5	3.7	3.3	3.7	2.8	2.5	3.5	4.0	4.0	3.5	4.0	3.5	

	<i>katolikus</i>	<i>református</i>	<i>evangélikus</i>	<i>baptista</i>	<i>adventista</i>	<i>pünkösdi</i>	<i>Jehova-tanú</i>	<i>ISKCON</i> <i>krisnás</i>	<i>MBM- krisnás</i>	<i>buddhista</i>	<i>zsidó</i>	<i>muszlim</i>	<i>nem vallásos</i>	<i>átlag</i>
elemszám	68	69	29	38	24	48	30	27	31	41	26	23	62	
vallási, egyházi ünnepet szeretkezéssel is ünnepeljen ⁵⁶	2.7	2.3	2.7	2.6	2.1	2.8	1.9	1.8	2.3	3.3	3.6	3.0	—	2.4
azt vallja, hogy az élvezet nélküli szexuális kapcsolat bűnös, az örömet okozó viszont kifejezetten Istennek tetsző ⁵⁷	3.3	3.2	2.7	3.5	3.2	3.2	2.4	2.2	3.1	3.1	3.6	3.9	—	3.0
úgy vélje, hogy a szerelem, a kreativitás és a játékoság szorosan összefüggnek egymással ⁵⁸	3.9	3.6	3.7	3.7	3.4	3.8	2.7	2.5	3.9	3.9	4.0	3.3	3.8	3.6
a szerelmi előjátékok tárházát folyamatosan bővítse, hogy újabb szexuális technikákat ismerjen meg és próbáljon ki	3.6	3.3	3.4	3.6	3.2	3.5	2.7	2.2	3.0	3.8	4.4	3.8	3.9	3.3
hálát adjon Istennek egy jól sikerült szexuális együttlét után ⁵⁹	3.3	3.6	3.1	3.7	3.4	3.8	2.3	2.2	3.7	3.3	3.3	3.6	—	3.3
azt gondolja, hogy a szexuális élvezet erősíti, gyógyítja a meggyengült, kifáradt, elszürkülő házassági kapcsolatot	3.8	3.7	3.2	3.7	3.2	3.9	3.0	2.3	3.4	4.0	3.8	3.8	3.9	3.6
átlag:	3.6	3.4	3.4	3.6	3.3	3.6	2.8	2.2	3.4	3.7	3.8	3.4	3.5	3.4

Megállapítható, hogy a házasságon belüli szexualitással és szerelemmel kapcsolatos megállapítások fogadtatása – még a nem vallásos fiatalok körében is – szignifikánsan megengedőbb, mint általában a szexualitással kapcsolatosak. Míg ez utóbbiak csak a nem vallásos fiatalok, buddhisták és a katolikusok körében inkább pozitívak, mint negatívak, a házasságon belüli szexualitással és szerelemmel kapcsolatos vélemények összességükben csak a Jehova tanúk és a hagyományos (ISKCON-tag) krisnások körében negatívak. A nem vallásos fiatalok (és az ebben a tekintetben az őhozzájuk legközelebb álló buddhisták) attitűdjeihez a katolikusoké állnak legközelebb, különben pedig egyes vallások (a katolikusok az evangélikusok, a baptisták és a modernizált krisnások jó néhány vonatkozásban valamivel nyitottabbak a szexualitással és szerelemmel kapcsolatban, mint a nem vallásos fiatalok;

59 A nem vallásosok nem minősítették.

60 A nem vallásosok nem minősítették.

61 Arthur Koestler állítása.

62 A nem vallásosok nem minősítették.

a buddhisták pedig csaknem minden esetben. Míg a baptisták szexualitással kapcsolatos beállítottsága összességében jóval visszafogottabb és tradicionálisabb, mint a hazánkban hagyományos keresztény egyházak tagjaié, a házasság keretében megélt szexualitás tekintetében már nincs köztük jelentős eltérés.

A szexualitással kapcsolatos kijelentések közül leginkább a testkultúrával és a szexualitással való kapcsolatos ismeretbővítéssel kapcsolatosakkal értenek egyet (2.2 és 3.7 közötti értékek), ám vannak olyan vallások, melyek képviselői ezeket is eléggé egyértelműen elutasítják: a testépítést és szépítést csak a krisnások, az ismeretbővítést a Jehova tanúk. A másik pólust a nem vallásosok és – talán sokakat meglepve – a katolikusok képviselik. A szép nőkben való gyönyörködést már a pünkösdiek sem tartják helyesnek, és a szexualitás művészi ábrázolását már az újprotestánsok is elvetendőnek tartják.

Ami a házasságon belüli szexualitást illeti három kérdésben eléggé erőteljes egyetértést tapasztalható a legkülönbébb vallások fiatal és iskolázott képviselői között: abban, hogy 1) a házastársak egymás testében gyönyörködjenek (3.5 és 4.2 közötti értékek)⁶³, hogy a házasságon belüli szexuális kapcsolat elsődleges célja nem a gyereknemzés, hanem az örömszerzés és a szeretet kifejezése (az ISKCON-krisnásoktól eltekintve 3.8 és 4.4 közötti értékek), hogy kíváncsiaknak tartják a házastársak között a minél gyakoribb szeretkezést (az ISKCON-krisnásoktól eltekintve 3.2 és 4.3 közötti értékek).⁶⁴ A krisnások mellett a Jehova tanúk sem értenek egyet (és a többiek több-kevesebb mértékben egyetértenek) a következő állításokkal: „az élvezet nélküli szexuális kapcsolat bűnös, az örömet okozó pedig Istennek tetsző”, hogy „a szexuális élvezet erősíti, gyógyítja a meggyengülő, kifáradó, elszürkülő házasságot”. A két legkonzervatívabb keresztény vallás képviselői (a Jehova tanúk és pünkösdiek) utasítják el a jól sikerült szeretkezés utáni hálaadást, legkevésbé fogadják hogy a szerelem, a játékoság és a kreativitás összefüggnek egymással. Három kijelentés elutasításában eléggé erős a konszenzus nem csak a különböző vallások képviselői között, de még a nem vallásosok körében is: a házaspár egymás iránti szerelmi vágyódásának gyermekeik előtti kimutatásában, és még erőteljesebb elutasításban részesül a vallási, egyházi ünnepet szeretkezéssel való megünneplése, amit egyébként éppen egy szentségi házasságra felkészítő katolikus brosúra javasol. Így aztán – bár nem feltétezem e könyvecske széleskörű ismertségét – nem lep meg, hogy mindhárom esetben a katolikusok mutatkoznak legnyitottabbnak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a művészi értékű akt-fotókban való gyönyörködés tekintetében még a katolikusok és a *hagyományos protestánsok* között is szignifikáns különbség volt a katolikusok javára, akkor felvetődhet a kérdés, hogy ez mivel magyarázható, a vallásossággal vagy a habitussal (melynek egyik dimenziója a művészetekkel kapcsolatos, a reformátusokétól és az evangélikusokétól eltérő beállítódás). Nagy kérdés persze, hogy van-e a katolikus, református vagy baptista habitus,

63 Az ISKCON-tag krisnások ezt inkább elutasítják (2.6), a MBM-tag krisnások viszont inkább egyetértenek (3.5).

64 Ebben a tekintetben azonban a Jehova tanúk is jóval visszafogottabbak.

valahogy úgy, ahogyan ezt a katolikus történész nő Hillary Belloc írj: „Where’r the catholic sun does shine / There’s music and laughter and good red wine / At least I have found it so, / Benedicamus Domino”. A vörös bor helyébe tehetjük a szép nőket, a többiekéhez képest napsütésesebb katolikus eget már bizonyítottuk a 3.1. fejezetben, a nevetésről pedig még szó esik a 3.4. fejezetben. Addig marad a merésznek tűnő hipotézis a katolikus (és persze a többi, a református, a baptista, a krisnás) habitusról. Természetesen úgy is felvethető a kérdés, hogy mi volt előbb: a sajátos vallásosság vagy a habitus. A hazánkban történetinek nevezett vallások esetében – melyekbe híveik többség beleszületik –, erre szinte lehetetlen válaszolni. A felnőtt korban választott vallások esetében (mint például a pünkösd, a krisnás vagy a buddhista) az is elképzelhető, hogy bizonyos habitusok kedveznek bizonyos vallásokkal való összetalálkozásnak. Természetesen azt hipotézist sem lehet kapásból elvetni, hogy éppen a megtalált vallás hatására alakul ki az emberben egy markáns habitus, ami a krisnások esetében kutatásom (Kamarás, 1998) alapján félig-meddig igazoltnak is látok.

A szexualitás fontossága megítélésének tekintetében a katolikusok, a reformátusok és a baptisták két nemzedéke között jelentősek az eltérések, különösen a baptisták körében.⁶⁵ A Jehova tanúk esetében a fiatalok is a szülők álláspontját képviselik (legalább is a magasabb végzettségűek körében).

3.4. TEVÉKENYSÉG-SZERKEZET

A vallásosság akár jelentős mértékben is alakíthatja a tevékenység-szerkezetet, méghozzá a különböző vallások esetében különböző módon. Egyes vallások hívei jelentős idő töltenek el imádkozással (a Krisnások minimum napi két órát) vagy meditációval (a buddhisták, különféle irányzataik, különböző intenzitással) és a szertartásokon való részvétellel: a vasárnapi miséktől a mindennapi rítusokig, a lelkigyakorlatoktól a zárandoklatokig. Jelentős időt foglalhat le a szabadidőből a missziós tevékenység, mely az általunk vizsgált vallások közül a Jehova tanúk és az ISKCON-krisnások körében jelentős volumenű. Vallások színezetet kaphatnak – és ezzel az átlagosnál nagyobb időráfordítással járhatnak – olyan nem kifejezetten vallási tevékenységek, mint a jótékonykodás, a segítő-szolgálat, valamint a tanulás és az ismeretszerzés különböző formái. Hány „világi” tevékenység egyes vallásokban összekapcsolódhat vagy egybefolyhat a vallási tevékenységgel. Az istentiszteletek szeretetvendégséggel vagy kulturális programokkal folytatódhatnak, főleg a újprotestáns egyházakban. A történeti egyházak vallási kisközösségeiben szerves egységet alkothat az imádság, a vallási képzés, valamint a kellemes és hasznos együttlét.

Végül azzal is számolni kell, hogy egyes vallások egy sor tevékenységet ítélnének kevésbé fontosnak, feleslegesnek, nem nekik valónak vagy egyenesen bűnösnek. Ezek közül

65 Ahol 0.8-nyi eltérés volt a két nemzedék között, a fiatalok javára. (A katolikusok körében 0.4, a reformátusoknál 0.3)

leggyakrabban a tévézés, videózás, filmnézés, a szórakozás bizonyos fajtái, de még a színházba járás is szerepelhetnek. Más esetben csak a „nekik való” (vagy egyenesen vallásos) tartalommal engedélyezettek ezek a csatornák és tevékenységek.

3.4.1. A szabadidő-tevékenységek volumene

Figyelembe véve a kérdőívben a vallási tevékenységeken kívül felsorolt 21-féle fő- és 24-féle melléktevékenység⁶⁶ sokféleségét és az előfordulásuk gyakoriságának öt fokozatát, a tevékenységek volumenét (vagyis sokféleségét és az intenzitását egyszerre tükröző) jelző értékeket⁶⁷ nagyon hasonló (2.5 és 3.3 közötti) átlagértékeket (és eléggé alacsony szórásértékeket) állapíthatunk meg (ld. Függelék XVI. tábla).

Mindössze négy távolság szignifikáns az életmódjuk alapján a többiekétől erősen eltérő (elég csak a napi két óra imára gondolni) két krisnás csoport, valamint katolikusok és a reformátusok között. A vallás-halmazokat tekintve más eltérések is észlelhetők: erősen szignifikáns eltérés egyfelől a katolikusok és a hagyományom protestánsok, másfelől az újprotestánsok és a keleti vallások között. És ebből már sejthető, hogy ugyancsak erősen szignifikáns különbség van világ felé (és a „világi” tevékenységek felé) nyitottabb modern keresztények és a konzervatívok között is, de még a mérsékelt és az erősen konzervatívok között is (természetesen az előbbieik javára). A magyarázat eléggé világosnak tűnik: a legtöbb vallási tevékenységet végző krisnásoknak és Jehova tanúknak jut legkevesebb idő világi tevékenységekre. Természetesen jó néhány nem kifejezetten vallási tevékenység tartalma is lehet vallásos, így például az olvasás, a zenehallgatás és a zenélés, de sokan videón és interneten is vallási programokat is néznek.

3.4.2. A szabadidő-tevékenységek minősége

A szabadidő-tevékenységek (vagyis olvasott könyvek lapok, a megnézett filmek, videók és tévéműsorok, a hallgatott zenék) minőségét tekintve⁶⁸ sem nagyobbak (2.8–3.6) az eltérések (ld. Függelék XVII. tábla).

66 Olvasás (6 féle olvasmány), televíziózás, videózás, internetezés, mozi, színház (hétféle színpadi műfaj: az operától a cirkuszig), rádiózás, zenehallgatás, (a magnózástól a zenei klubig négy féle tevékenység), múzeum-látogatás, műemlék-látogatás, képtár-látogatás, szórakozóhely látogatás (négy féle tevékenység), kirándulás, utazás, barkácsolás, hobby, művészeti tevékenység (9 féle az zenéléstől az irodalmi művek alkotásáig), sportolás, közeleti tevékenység, játékok, tudományos tevékenység, társasjáték, keresztretjétejtés, vallási tevékenység.

67 Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a huszonhárom szabadidő-tevékenységre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

68 A minőség mutatóját úgy képeztük, hogy az olvasás, tévézés, videózás, filmnézés, zenehallgatás, színházba járás, képtár, kiállítás, múzeum- és műemlék-látogatás tartalmát minősítettük öt osztállyal. Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek osztályzataik átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

Az egyes vallások fiatal képviselői között ebben a tekintetben nincsen szignifikáns eltérés. Feltétlenül magyarázatra szorul az ISKCON-krisnások és a Jehova tanúk „jó eredménye”. Ennek fő oka az, hogy náluk nem szerepelnek olyan tevékenységek (mint például a tévé-nézés, videózás, filmnézés, lektűr-olvasás) melyek tartalmát, minőségét erősen „lerontják” a nem nagy értékű szórakoztató tartalmak. A szabadidő minőségét tekintve ugyanazokban a viszonylatokban található szignifikáns különbségek, mint a szabadidő volumenében. Mivel ez esetben az összesített mutató eléggé elfedi a markáns eltéréseket, feltétlenül érdemes megvizsgálni az egyes tevékenységek gyakoriságát is.

3.4.3. Egyes szabadidő-tevékenységek

3.4.3.1. Olvasás

Rosta Gergely az egész országra kiterjedő reprezentatív mintával mutatta ki, hogy a 15–29 évesek körében az egyházián vallásosok csoportjában a saját könyvek és az egy évben elolvasott könyvek száma magasabb, mint az országos átlag, és ez a különbség az azonos anyagi helyzetű és kulturális háttérű rétegekben is érzékelhető, ami a vallásosság más tényezőktől független hatását bizonyítja (Rosta 2004). Ilyen jellegű összefüggést sajátos mintám miatt nem tudok prezentálni. Mindenféle (könyv, újság, folyóirat, szépirodalom, szakirodalom) olvasmány egybevéve csak kis különbséget (3.5 és 4.3 közötti értékek) tapasztaltam a különböző vallások képviselői között. Az élen a katolikusok (4.3), a zsidók (4.2) és a maguk módján vallásosok (4.2), a sor végén a pünkösdiek (3.7), muszlimok (3.7), valamint a MBM-krisnások (3.5) állnak. A szakkönyv-olvasás ebben a magasán kvalifikált mezőnyben eléggé kiegyenlített, az újságolvasásban azért nincs nagyobb különbség, mert a világi lapok olvasásának hiányát kiegyenlíti a vallási, egyházi lapok olvasása, a szórakoztató olvasmányokat pedig a Biblia, más szent könyvek és a vallásos könyvek olvasása.

A regényolvasást tekintve valamivel nagyobbak a különbségek. A zsidók (4.1), nem vallásosok (3.9) és a baptisták (3.8) állnak az élen. A sor legvégén a pünkösdiek (3.0), a Jehova tanúk (3.0) és a muszlimok (3.0) állnak. Szignifikáns különbség van a modern keresztények és a keleti vallások képviselői, valamint az erősen konzervatívok között (az előbbieik javára). A vallásosok között – Jehova tanúk kivételével – szignifikáns különbség van a fiatalok és az idősek között a gyakoribb regényolvasó idősebbek javára.

3.4.3.2. Televíziózás, videózás

A szórakozást szolgáló televíziózást jó néhány vallás képviselői (például a baptisták, adventisták, Jehova tanúk, ISKCON-krisnások) körében – részben, vagy akár egészben – a vallási tárgyú videók helyettesítik. A tévé és videó-nézésben a nem vallásosok (3.8) állnak az élen, őket maguk módján vallásosok és a modern keresztények követik, a sor legvégén pedig a krisnások állnak. Szignifikáns különbség van a legtöbbet televíziózó és videózó ma-

guk módján vallásosok és a *modern keresztények*, valamint a televíziózásban és videózásban visszafogottabb *konzervatívok* között (az előbbieik javára).

3.4.3.3. Internet

Jellemző módon⁶⁹ mindössze 0.9 tizednyi eltérés tapasztalható a tizenhárom csoport között az internet használatban (3.3 és 4.5 közötti értékek). E tekintetben a zsidók állnak az élen (4.5), és mindössze a krisnások (3.0) maradnak le kissé a többiektől.

Ebben a tekintetben igen nagy (1.0–2,1 értékek közötti) a különbség a két nemzedék között, még a nem vallásosok körében is.

3.4.3.4. Színház

A színházlátogatás gyakorisága mindegyik csoportban alacsony. Az élen a katolikusok (2.8) és a zsidók (2.7), utánuk a nem vallásosok (2.6), a maguk módján vallásosok (2.6) és a hagyományos protestánsok (2.5–2.6), a sor végén a muszlimok (1.4) állnak. Szignifikáns különbség van a gyakoribb színházlátogató modern keresztények és nem vallásosok, valamint színházzal szemben puritánabb beállítottságú konzervatívok között.

3.4.3.5. Képtár-, múzeum- és műemlék-látogatás

Igazolva a Greeley-féle tézist: a színház-, a képtár-, a múzeum- és a műemlék-látogatásban a katolikusok (fiatalok: 3.0, idősök 3.2) állnak az élen, utánuk az evangélikusok (2.8) és a reformátusok (2.7) következnek. Leginkább a muszlimok (1.8), az ISKCON-krisnások (1.9), a metodisták (2.2) és a pünkösdieliek (2.2) mellőzik ezeket a tevékenységeket. Szignifikáns különbség van a művészi látványt jobban kedvelő modern keresztények, valamint az ezekkel szemben távolságtartóbb konzervatívok és a keleti vallások képviselői között. Igen figyelemreméltó, hogy a szórakoztató jellegű látványosságok (a fesztivál, felvonulás, díszszemle, tűzijáték, víziparádé, sportünnepély kedvelésében ugyanez a sorrend.

3.4.3.6. Zenehallgatás

Ebben a tekintetben is „kiegyenlíti” a szórakoztató zenét a vallási szertartásokhoz és a vallási közösségi együttlétekhez kapcsolódó zene; ez utóbbi sok esetben (például a krisnásoknál táncral egybekötve) egyben szórakozást is jelent. A fiatalok csoportjai között mindössze 0.7 eltérés van (3.7 és 3.0 közötti értékek). Az élen a modern keresztények (3.6) és a nem vallásosok (3.6) állnak, a sor végén az MBM-krisnások, a muszlimok és a buddhisták. Jelentős (0.4 és 0.9 közötti) és szignifikáns eltérés tapasztalható a zenéhez közelebb álló fiatalok és idősebbek között. A zenehallgatás tartalmát tekintve a fiatal rétegben kétféle szubkultúra alkot – az egyik vagy másik javára eléggé eltérő – örvözetet: a kortárs-csoporté és a vallásé. E kettő stílusa akár jelentős mértékben eltérhet egymástól, de – gondoljunk

69 Ne feledjük, magas fokon iskolázottakról van szó!

akár a Hit Gyülekezete Vidám Vasárnap elnevezésű istentiszteleteire, akár a történeti egyházak fiataljainak rockzenei együtteseire – nagy mértékben harmonizálhat is. És ez nem csak az istentiszteletek és vallási rendezvények zenéjére, hanem az otthon hallgatott kazettákra, CD-kre és DVD-kre is vonatkozik.

3.4.3.7. Szórakozóhelyek látogatása

Ebben az eléggé világiasnak tekinthető foglalatosságban már jelentős eltérések tapasztalhatók.

Meglepő módon a nem vallásos fiatalokat (3.3) is megelőzve – újól meg erősítve a Greeley-féle tézist és *Hillary Belloc*-ot – katolikusok (3.7) állnak az élen, rögtön utánuk a reformátusok (3.6) és az evangélikusok (3.4), a másik pólust pedig a muszlimok, a krisnások és a konzervatív keresztények képviselik (1.6 és 3.0 közötti értékekkel). Rendkívül nagy (1.2 és 1.4 közötti) és erősen szignifikáns különbség tapasztalható a két nemzedék között a katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok és a nem vallásosok körében.

3.4.3.8. Barkácsolás és hobby⁷⁰

Ebben a katolikusok és a baptisták (3.5–3.5) állnak az élen, leghátul pedig a muszlimok és a krisnások (2.4–2.4). Gyengén szignifikáns különbség van a *modern keresztények* és a *konzervatívok* között, valamint a fiatalon és az idősebbek között, mindkét esetben az előbbiek javára.

3.4.3.9. Sportolás

A sportolás a három leginkább szekularizált csoport, a MBM-tag krisnások (3.2), buddhisták (3.1) a nem vallásos fiatalok (3.2), valamint az élen álló katolikusok (3.3) körében a leggyakoribb tevékenység. Szignifikáns különbség van a *szekularizáltak* és a *kevésbé szekularizáltak*, valamint a *modern keresztények* és a *konzervatívok* között, mindkét esetben az előbbiek javára. Természetesen erősen szignifikáns távolságra vannak a fiatal és idős nemzedékek is.

3.4.3.10. Vallási tevékenységek

Ahhoz képest, hogy – természetesen a maguk módján vallásosak kivételével (2.1) – mindegyik csoportban a vallásukat rendszeresen gyakorlók vannak nagyobb számban (3.2 és 4.7 közötti értékekkel) az eltérések eléggé jelentősek. (ld. Függelék XVIII. tábla).

A Jehova tanúk és az ISKCON-krisnások élen való helyzete könnyen magyarázható, hiszen előbbiek a missziós tevékenységgel, utóbbiak a napi legalább két órányi imádkozással tetemes időt töltenek szabadidejükből vallási tevékenységgel. Az újprotestáns egyházak

⁷⁰ A hobby-tevékenységek között nem vettük figyelembe a már szereplő tevékenységeket, valamint a sportolást és a művészi tevékenységet sem.

hívei jóval több időt töltenek el gyülekezetben, mint a hagyományos egyházaké. A hagyományos egyházak hívei körében egyaránt megtalálhatók a vasár-és ünnepnapra rendszeres templomba járás mellett más tevékenységet nem igen végzők, valamint azok, akik részt vesznek a gyülekezet életében és emellett rendszeresen imádkoznak.

Szignifikáns távolságra vannak a többiektől érthetően a maguk módján vallásosak, egymástól a két krisnás csoport, a konzervatívak a modern keresztényektől, valamint a hagyományos protestánsok is a katolikusoktól.

Az adventisták középső („közepes”) helyét Rajki azzal magyarázza, hogy – bár a történelmi egyházaknál aktívabb hitéletet élnek – a magyarországi adventizmus abba a fázisba került, hogy a közösségi hitélet nagyon sok gyülekezeti tag számára ma már egyre inkább a szombat délelőtti istentiszteletre korlátozódik, főleg a nagyvárosi gyülekezetekben. Az egyéb istentiszteleti alkalmak – szombatiskola, vagy a szombat délutáni istentisztelet, péntek esti vagy más imaalkalmak – látogatottsága jelentősen csökkent.⁷¹

A pünkösdiiek adatai még inkább meglepőek, hiszen ők nagy hangsúlyt fektetnek a gyülekezeti alkalmakon való jelenlétre, sőt bizonyos számú hiányzás náluk már kizárási ok lehet. Ugyanakkor az is igaz, hogy a formáknak ők tulajdonítanak a legkisebb szerepet.

3.4.3.11. Játékonysági tevékenységek

A vallásos embereknél a játékonysági tevékenységek szorosan kapcsolódhatnak a vallási tevékenységekhez, de nem mindenfajta vallásosság indukál jelentősebb játékonysági tevékenységet (ld. Függelék XIX. tábla).

A legszembetűnőbb (és erősen szignifikáns) összefüggés a vallásosság és a játékonyság között van: a vallásosak szignifikánsan gyakrabban végeznek játékonysági tevékenységeket, mint a nem vallásosok. A vallásosok között a Jehova tanúk utolsó helye azzal magyarázható, hogy vallásuk, ha nem is tiltja, nem szorgalmazza a játékonyságot, amit ők azzal támasztanak alá, hogy „ez nem mindig ér célt”, még inkább azzal, hogy „a világ problémáira egyedüli megoldás Isten királyságának hirdetése”. A muszlimok vezető helye a tradíció fegyelmezett betartásával, az ISKCON-krisnások második helye (akik a muszlimok mellett szignifikáns távolságra vannak a Jehova tanúktól, valamint a maguk módján vallásos és a nem vallásos csoportoktól) azzal magyarázható, hogy szinte valamennyien részt vesznek valamilyen módon az ételosztásban. Az is megállapítható, hogy ebben a tekintetben a legtöbb csoportban eléggé erős a szóródás. A Jehova tanúk esetében érthető, de a többi olyan vallási csoportnál már nehezebben magyarázható az a tény, hogy a vallási tevékenységekre legtöbb időt fordítók között lévő újprotestánsok játékonyság-mutatói nem magasabbak, mint a hagyományos egyházak tagjaié, akik a vallási tevékenységekre fordított idő alapján náluk kevésbé buzognak bizonyultak.

⁷¹ Bár a közösség fontos szerepet tulajdonít az istentiszteleti alkalmakon való részvételnek, de nem teszi „kötelezővé”. Senki sem zárható ki a felekezetből, ha nem jár a gyülekezeti, vagy egyéb alkalmakra.

— A újprotestáns egyházak hívei körében – már csak a napi hírekben is gyakran szereplő Baptista Szeretetszolgálat miatt is – az olvasó joggal számíthatott nagyobb fokú karitatív tevékenységre. Rajki ezt azzal magyarázza, hogy a rendszerváltás előtt a szabadegyházi közösségekben csupán a gyülekezeten belül volt lehetőség a karitatív tevékenységre (szegényebb gyülekezeti tagok segítése, öregotthonok), a rendszerváltozást követően több egyházi segélyszervezet jött létre (ökumenikus, baptista, adventista), ezen kívül még egyéb karitatív jellegű alapítványok, egyesületek is működnek, de ezek nem kerültek annyira bele az egyházi vérkeringésbe mint 1945 előtt. Akkor azonban az anyagi javakat ehhez úgy szerezték, hogy varrtak, téstátát készítettek, és az ebből származó jövedelmet használták fel karitatív célokra. A mai életben a fiatalok elég leterheltek mind idejüket, mind pedig anyagi lehetőségüket tekintve, hogy aktívabb jótékonyági tevékenységet folytassanak, inkább, ha szükséges, egymást segítik. Régen a misszió fontos részének tartották a jótékonyági tevékenységet. Mivel ők is egyszerű emberek voltak, ezért jobban átértékelték a lecsúszott emberek helyzetét.

3.4.4. Látványosságok kedvelése

A fesztiválok, díszszemlék, felvonulások, tűzijátékok, víziparádék és sportünnepélyek (vagyis profán látványosságok) kedvelését jelző összesített mutató⁷² alapján a Greeley-féle hipotézis igazolódik. Míg a katolikusok és a hagyományos „hazai” protestánsok között nincs szignifikáns különbség, a keleti vallások képviselői mellett az amerikai protestantizmust megtestesítő újprotestánsok is szignifikánsan különböznek a látványosságokat mindenkinél jobban kedvelő katolikusoktól (ld. Függelék XX. tábla).

Országos Széchényi Könyvtár

3.5. A HUMOR FONTOSSÁGÁNAK MEGÍTÉLÉSE

Nyíri Tamás (1972: 262–264.) a humort a túlparti fények, a túlvilági boldogság egyik előlegének egyikének, Peter Berger (1997: 214.) „kicsi transzcendenciának” tartja, Hillary Belloc pedig a katolikus habitus sajátosságának tartja. A „Milyen szerepet játszik életében a humor?” kérdésre általunk felkínált válaszok⁷³ 1–5-ös skálán való értékelése alapján⁷⁴ csak eléggé csekély (2.7 és 3.6 átlagérték közötti) különbségeket állapíthatunk meg (ld. Függelék XXI. tábla).

72 Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a hat látványosságra és cselekményre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

73 Ld. 1. sz. kérdőív 22. kérdése.

74 Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a tizenhét kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

A legszembetűnőbb talán éppen az, hogy a vallásosok fiatal és képzett csoportjaiban a humor fontosságának megítélésében – összehasonlítva őket a nem vallásosokkal – nem tűnnek földi siralomvölgyben savanyú képet vágó aszkétáknak. Ismét a három hagyományos keresztény felekezet és a buddhisták azok, akik a maguk módján vallásos és a nem vallásos fiatalokkal együtt a skála egyik, és a Jehova tanúk, a pünkösdiék és a „hagyományörző” krisnások, akik a másik végén foglalnak helyet. Mindez nem erősíti meg *H. Belloc* – némi képpen a protestánsok rovására felállított – tézisé, hiszen a katolikusok egyetlen protestáns csoporttól sem különböznek szignifikánsan.

Szignifikáns különbségek egyfelől csak a humort legfontosabbnak tartó katolikusok, reformátusok, zsidók, metodisták, maguk módján vallásosok és nem vallásosok, másfelől az ebben a tekintetben leginkább visszafogott Jehova-tanúk és ISKCON-krisnások között vannak. Szignifikáns különbség van a katolikusok és a hagyományos protestánsok, valamint az újprotestánsok és a keleti vallások képviselői között. Ugyancsak szignifikáns eltérések vannak a humort az átlagosnál kevésbé értékelő, erősen konzervatívok és a többi csoport között, valamint a humort az átlagosnál magasabbra értékelő modern keresztények és a mérsékelt konzervatívok között.

A humor egyes műfajainak és formáinak értékelését vizsgálva árnyaltabbá és markansabbá válik az összkép:

Milyen szerepet játszik életében a humor?

13. tábla

	átlag	katolikus	református	evangélikus	baptista	adventista	pünkösdi	Jehova-tanú	ISKCON krisnás	MBM krisnás	buddhista	zsidók	muszlimok	nem vallásos
elemszám		68	69	29	40	24	48	30	32	31	41	2.6	23	62
filmvígjáték	3.9	4.4	4.3	4.0	4.1	4.0	3.9	4.2	2.7	3.5	4.1	4.0	4.0	4.3
anekdota	3.9	4.3	4.0	4.0	3.8	3.6	3.4	3.4	4.4	3.7	4.0	4.3	3.6	3.8
vicc	3.9	4.2	3.7	4.1	3.9	3.5	3.6	3.4	3.6	3.8	4.2	4.3	3.5	4.2
paródia	3.8	4.1	4.0	4.1	3.6	3.7	3.7	3.7	3.2	3.2	4.1	3.8	3.6	4.3
színpadi vígjáték	3.6	4.1	4.0	3.7	3.6	3.6	3.3	3.5	2.6	3.5	3.7	3.6	2.9	4.2
karikatúra	3.4	3.9	3.7	3.7	3.6	3.0	2.9	3.6	3.1	3.3	3.6	3.8	2.8	3.4
humoreszk	3.4	3.7	3.7	3.5	3.4	3.1	3.1	3.0	3.0	2.8	3.6	3.8	3.1	4.1
írónia	3.2	3.5	3.3	3.6	2.6	2.9	2.8	2.7	3.4	2.5	3.5	4.1	3.0	3.8
hülyéskedés	3.2	3.6	3.6	2.9	3.0	3.1	3.0	2.5	2.4	2.9	3.5	4.0	3.3	3.7
kabaré	3.0	3.4	3.6	3.3	2.9	3.2	2.9	2.3	2.0	2.7	3.2	4.1	3.0	3.1
ugratás	2.9	3.4	3.2	3.0	2.9	2.5	2.9	2.4	2.4	2.7	3.1	3.2	2.6	3.6
mások megtréfálása	2.9	3.4	3.1	3.2	2.5	2.6	2.6	2.2	2.8	2.6	3.2	2.7	2.9	3.7
szatíra	2.9	3.5	3.0	3.2	2.7	2.7	2.4	2.3	3.0	2.5	3.5	4.0	3.0	3.5
bohóckodás	2.8	3.1	2.9	2.9	2.6	2.7	2.8	2.4	2.2	2.6	3.0	2.9	2.5	2.7
cirkuszi bohóckodás	2.0	2.4	2.2	2.3	2.3	2.2	1.8	2.0	1.6	1.6	2.1	1.7	1.5	2.1

— Nem csupán a humor e körben leginkább elfogadott művészi értékű megnyilvánulásait (filmvígjáték, színpadi vígjáték, humoreszk, paródia, karikatúra) értékelte magasabbra a vizsgált vallások képviselőinek többsége vagy jelentős része, hanem a humor olyan hétköznapi formáit is, mint a tréfálgozás, bohóckodás, hülyéskedés, ugratás. Nincs jelentős eltérés a viccek, az anekdoták megítélésben, és – az ISKCON-tag krisnásokat kivéve – a paródiák, továbbá a színpadi és a filmvígjátékok megítélésében sem. Jelentős eltérések regisztrálhatók a kabaré, a szatíra, az ironia, a viccmesélés, az ugratás, a bohóckodás és a tréfálgozás minősítésében. Ezeket a nem vallásos fiatalokon és a modernizáltabb keleti vallások (buddhisták, MBM-tag krisnások) képviselőin kívül a modern keresztény vallások hívei (a katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok) művelik legnagyobb mértékben. Magyarázatra szorul a megtűrt bohóckodással szemben a cirkuszi bohóckodás eléggé éles elutasítása, különösen az ISKCON-krisnások és a Jehova tanúk körében. Ez talán nem is a bohóckodás (a habitus, a viselkedés) hanem a nagyon világiasnak ítélt intézménynek, a cirkusznak köszönhető.

A humor fontosságának megítélésében szignifikáns különbség van a két nemzedék között: a fiatalok javára.

3.5.1. Lehet-e szent dolgokkal tréfát űzni?

A katolikus lelki tükrökben még fel-felbukkan a „szent dolgokkal tréfát űztem” megnevezésű bűn. Mennyiben lehet nevetni a vallás, az egyház emberi, evilági arculatán? Van-e jogosultsága az élet más területein elfogadott humornak, nevetésnek ebben a – szent – szférában? Némiképpen változik az eddig kialakult kép a „Lehet-e vicc, humoreszk, vígjáték, szatíra témája a vallás, a vallásos megnyilvánulások, az egyház, a vallási közösség és a papok, lelkészek szerzetesek és más egyházi, vallási személyek?” kérdésre adott válaszok alapján (egy ötfokú zártság–nyitottság skálát használva):⁷⁵

Lehet-e vicc, humoreszk, vígjáték, szatíra témája →

14. tábla

	<i>elemzám</i>	<i>átlag</i>	<i>a vallás</i>	<i>vallásos megnyilvánulások</i>	<i>az vallási közösség</i>	<i>egyházi személyek</i>	<i>szórás</i>
zsidók	26	3.5	3,8	3.2	3.4	3.4	1.1
metodisták	34	3.5	3.5	3.5	3.4	3.6	1.0
buddhisták	41	3.3	3.3	3.3	3.2	3.4	0.9
nem vallásosok	62	3.3	3.2	3.3	3.3	3.3	0.9
MBM-tag krisnások	31	3.0	2.9	3.0	3.0	3.0	0.9
evangélikusok	29	2.9	2.8	3.0	3.0	3.0	1.2

⁷⁵ Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek négy tételre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

katolikusok	68	2.8	2.6	2.8	2.8	2.9	1.0
pümkösdiek (az EPK ⁷⁶ tagjai)	22	2.8	2.6	2.8	2.9	2.9	1.0
baptisták	38	2.7	2.5	3.0	2.9	3.0	1.1
maguk módján vallásosok	42	2.7	2.5	2.8	2.7	2.9	1.2
ISKCON-tag krisnások	31	2.6	2.8	2.6	2.7	2.6	1.1
adventisták	24 ⁷⁷	2.6	2.3	2.8	2.7	2.6	1.3
reformátusok	69	2.5	2.5	2.5	2.5	2.7	0.9
pümkösdiek (Hit Gyülekezete ⁷⁷)	26	2.1	2.1	2.3	2.1	2.0	1.0
muszlimok	23	1.9	1.6	2.0	2.0	2.2	1.2
Jehova tanúk	29	1.9	1.7	1.9	2.1	2.4	1.1

Jól látható, hogy ebben a tekintetben is eléggé erősek az eltérések az egyes vallások képviselői között. Szignifikánsan különböznek a legnyitottabb zsidók, metodisták és buddhisták a reformátusoktól, a pümkösdiektől, a muszlimoktól és a Jehova tanúktól. Akad még egy gyengén szignifikáns eltérés: a nyitottabb evangélikusok és a zártabb Jehova tanúk és muszlimok között. Ebben a kérdésben – mint várható volt – az erősen konzervatívok – bizonyultak legmerevebbnek, szignifikánsan különbözve nem csak a modern keresztényektől és a világias keleti vallások képviselőitől, hanem még a mérsékelt konzervatívoktól is. Gyengén szignifikáns különbség tapasztalható még a világias keleti vallások képviselői és a hozzájuk képest e tekintetben merevebbnek bizonyuló modern keresztények között.

A két nemzedék közötti távolságot tekintve szignifikáns különbség tapasztalható a nyitottabb és vallásukkal, egyházukkal szemben is kritikusabb fiatalok javára katolikusok, reformátusok és baptisták között.

76 Evangéliumi Pümkösi Közösség

77 Valamint a tőlük kivált csoport tagjai.

4. A MŰVÉSZET SZEREPE, FOGADTATÁSA ÉS BEFOGADÁSA

4.1. A MŰVÉSZETTEL KAPCSOLATOS BEÁLLÍTÓDÁS

4.1.1. Művészeti tevékenység

4.1.1.1. Versolvasás

Már megtapasztalhattuk, hogy mekkora a súlya a regényolvasásnak, a színházba járásnak, a zenehallgatásnak, a képzőművészeti látványosságok megtekintésének a különböző vallások képviselőinek szabadidejében. Mivel a regényolvasás legalább annyira a szórakozás egyik mutatója is, tekintve, hogy az olvasottak jelentős része szórakoztató lektűr, úgy vélem, jobban jelzi az irodalom súlyát életünkben a versolvasás. Ebben a tekintetben nagyobbak a különbségek (1.5 és 3.2 között), mint a regényolvasásban (ld. Függelék XXI. tábla).

Először is szembetűnő az egyes vallások képviselői közötti (csoporton belüli) nagy szórás. Az eddigiektől talán leginkább eltérő ez a sorrend, melyből csupán két szignifikáns tendencia olvasható ki: egyfelől a szekularizáltak jóval fogékonyabbak a vers iránt, mint a kevésbé szekularizáltak, akik közül az erősen konzervatívak találkoznak legritkábban verssel. Az adventisták előkelő helyét (3.1) – az élen álló zsidók (3.2) mögött – *Rajki* azzal magyarázza, hogy gyakran vesznek részt az istentiszteleten „verses szolgálattal”.

4.1.1.2. Művészeti tevékenység

Még inkább jellemzi a művészeteknek életünkben betöltött szerepét és súlyát az a tény, hogy magunk is műveljük: zenélünk, táncolunk, színpadi szerepet alakítunk, festünk, rajzolunk, formázunk, filmezünk, fényképezünk, irodalmi műveket alkotunk. Ezt persze, ha vallásosak vagyunk, tehetjük szakrális tevékenység keretében is, templomi zenéléssel, énekléssel, ha krisnások vagyunk, táncsal. Mivel nagyon nagyok a csoportokon belüli szórások, és csak viszonylag kicsik (2.6 és 3.4 közötti átlagértékek) a különbségek (ld. Függelék XXII. tábla), ezért nagyon óvatossá kell lennünk a magyarázatot illetően. Szignifikáns eltérések csak a művészet művelésében az átlagosnál aktívabb, mérsékelten konzervatívak és az átlagosnál passzívabb, erősen konzervatívak között vannak. Úgy tűnik, hogy a baptisták, adventisták és metodisták esetében a művészet iránti fogékonyág (ez a verskedvelés alapján különösképpen az adventistáknál lehet meggyőző érv) összetettségű gyülekezetbeli énekléssel, zenéléssel, versmondással.

Ebben a vonatkozásban szembetűnően jelentős (és erősen szignifikáns) különbség észlelhető a fiatal nemzedék javára.

4.1.2. Művészet és vallás viszonyának megítélése

4.1.2.1. A tömegkultúra és a vallási szempontból problematikus elit-kultúrával szembeni nyitottság

A kérdezettekkel tömegkultúra körébe tartozó szórakoztató műfajokat⁷⁸ és az elitkultúra részét képező filmeket és regényeket minősítettünk aszerint, hogy szerintük mennyire valók vagy nem valók ezek a vallásos ember számára. A tömegkultúra és a művészet kifejezetten vallási szempontú megítéléséről van itt szó, ugyanis nem azt kérdeztük, hogy mennyire tartja őket értékesnek, hanem, hogy mennyire valók vagy nem valók egy vallásos ember számára. Természetesen számolni lehet többféle szempont együttes mérlegelésével, hiszen tarthatja valaki a valóságshow-t vagy Esterházy Péter regényét ab ovo ízléstelennek, és elsősorban ezért tartaná távol tőlük a vallásos embereket. Ez esetben a nyitottság⁷⁹ nem csak engedékenységet, liberalizmust, hanem ízléstelenséget is jelenthet. Egy alaposabb vizsgálódás során természetesen nem csak ezeket, hanem még a „parttalan” és válogató, (kritikus) nyitottságot is meg kellene különböztetni.

Kévs esetben rögzíthettünk az egyes vallások képviselői között ennyi szignifikáns különbséget, mint ebben az esetben, amit az 1.6 és a 4.5 (!) közötti átlagértékek (és viszonylag kicsi szórások) meggyőzően bizonyítanak (ld. Függelék XXIII. tábla). Legjobban egyfelől a legnyitottabb zsidók (4.5), buddhisták (4.5), maguk módján vallásosok (4.2) és evangélikusok (4.0), másfelől a legzártabb Jehova tanúk (1.6) és ISKCON-krisnások (1.6) különböznek a többiektől, de még sok más viszonylatban is találhatunk szignifikáns eltéréseket:

Kulturális nyitottság

15. tábla

	elemszám	katolikusok	reformátusok	evangélikusok	baptisták	adventisták	metodisták	pünkösdiel	Jehova tanúk	ISKCON-krisnások	MBM-krisnások	buddhisták	zsidók	muszlimok	maguk módján vallásosok
katolikusok	68	@			S			(s)	S	S		S	S		
reformátusok	69		@						S	S		S	S		(s)
evangélikusok	29			@	(s)			(s)	S	S		(s)	S		
baptisták	40	S		(s)	@							S	S		S
adventisták	24					@				(s)		S	S		S
metodisták	34						@		S	S		S	S		
pünkösdiel	48	(s)		(s)				@			S	S	S		S
Jehova tanúk	30	S	S	S			S		@		S	S	S		S

⁷⁸ Ld. az 1. sz. kérdőív 21. sz. kérdését.

⁷⁹ Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a tíz tételre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

ISKCON- krisnások	30	S	S	S		(s)	S			@		S	S	(s)	S
MBM-krisnások(M-kr)	27							S	S		@	S	S		
buddhisták	41	S	S	(s)	S	S	S	S	S	S	S	@			
zsidók	26	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S		@	S	
muszlimok	23									(s)			S	@	S
maguk módján vallásosok	42		(s)		S	S		S	S	S				S	@

Erősen szignifikáns távolságra vannak az eléggé elzárkózó újprotestánsok mind a katolikusoktól, mind a *hagyományos protestánsoktól*, miként a leginkább elzárkózó *erősen konzervatívok* is mind a *modern keresztényektől*, mind a *világias keleti vallások* képviselőitől, mind a *mérsékelt konzervatívoktól*, ugyanakkor a *modern keresztények* a hozzájuk képest zártabb beállítottságú *mérsékelt konzervatívoktól* is szignifikánsan különböznek.

A különböző funkciójú, műfajú és esztétikai értékű műsorok és művek értékelése több esetben jelentős mértékben eltér az átlagostól, ezért érdemes a szórakoztató kultúrával és művészettel kapcsolatos nyitottság finom struktúráját is megvizsgálni.

Kulturális nyitottság

16. tábla

	elemszám	valóságshow	showműsorok	akciófilmek	kabaré	Káma-szutra	Scorsese Jézus utolsó megbűntetése	Fellini: Róma	Esterházy Egy nő	Nádas: Emlékiratok könyve	Rowlings Harry Potter
katolikusok	68	2.6	3.0	3.0	3.2	3.0	3.6	3.1	3.4	3.2	3.1
reformátusok	69	2.8	3.3	3.0	3.0	3.4	3.5	4.1	3.2	3.2	3.2
evangélikusok	29	3.1	3.7	3.5	4.2	3.0	3.9	4.2	4.4	4.1	4.2
baptisták	40	2.6	3.0	3.5	2.9	2.4	3.9	3.2	3.6	(2.2)	3.1
adventisták	24	1.9	2.6	2.8	3.4	2.8	4.2	(3.7)	(3.5)	(3.5)	2.1
metodisták	34	2.7	4.1	3.7	4.6	2.6	4.6	4.0	4.4	4.3	3.7
pünkösdiiek	48	2.7	3.0	3.1	3.5	2.6	2.9	(3.7)	(3.0)	(2.7)	2.7
Jehova tanúk	30	1.2	2.3	1.9	3.8	1.5	(2.3)	(2.0)	(2.0)	(3.1)	1.6
ISKCON-tag krisnások	32	1.3	1.6	1.6	2.1	1.8	3.0	2.2	1.9	(2.2)	2.1
MBM-tag krisnások	32	1.4	2.4	3.8	3.8	4.1	4.5	4.1	4.0	4.1	4.5
buddhisták	41	3.9	4.2	4.3	4.3	4.4	4.8	4.9	4.8	4.9	4.9
zsidók	26	3.3	4.4	2.8	3.1	2.6	3.0	3.3	3.0	3.1	3.2
muszlimok	23	1.2	2.4	2.6	2.6	2.2	(3.0)	—	—	—	2.1
maguk módján vallásosok	42	3.4	4.4	4.2	4.9	4.1	4.7	4.6	4.6	4.7	4.3
átlag		2.5	3.2	3.0	3.5	2.6	3.7	3.6	3.5	3.4	3.1

Megállapítható, hogy a kabaré kivételével a művészi alkotásokat minden csoport valamivel jobban elfogadja, mint a szórakoztató műfajokat és műveket. Nagyon érdekes, hogy a katolikusok és a reformátusok az egyházi vezetőik által elutasított *Scorsese*-filmet

tartják a felsoroltak közül a leginkább vallásos embernek valónak. Nem tartom véletlennek a pümkösdiek erős fenntartásait ezzel a művel szemben, hiszen éppen a Hit Gyülekezete tagjai tüntettek a Művész mozi előtt a film bemutatása ellen. Annak ellenére, hogy a *Scorsese*-filmet (sok katolikus főpap kritikája ellenében is) elfogadó (római!) katolikusok még a reformátusokhoz és az evangélikusokhoz képest is eléggé komoly fenntartásokkal illetik *Fellini* filmjét. (Elég csak a főpapok filmbéli divatbemutatójára utalni.)

A második leginkább elfogadottabb kabarét igazából csak az ISKCON-krisnások utasítják el, és ez az egyetlen eset, amikor köztük és a Jehova tanúk között is szignifikáns különbség van, méghozzá az ebben az esetben nyitottabb Jehova tanúk javára. Erősen szignifikáns különbség van az ebben a tekintetben legnyitottabb világias keleti vallások képviselői és a többiek között.

A *Harry Potter* minősítését illetően a keresztyének esetében feltételezni vélem az egyházi vezetők és sajtóorgánumok „boszorkányvádjának” hatását. A leggyakoribb vádak a Potter-könyvek ellen, hogy ezekben a gonoszt használják föl a problémamegoldás eszközeként, és a boszorkányságot normális eszközként fogadtartják el a gyerekekkel. Azokkal szemben, akik azzal, érvelnek, hogy a nem-olvasó gyerekek most legalább olvasnak, arra figyelmeztetnek, hogy a sátán ismét a régi cselet használja: a gyerekeket veszi célba. A hazai – főképpen a katolikus és a pümkösd – vélemények leginkább az evanglikál fundamentalizmus rigorózusabb megnyilatkozásaira emlékeztetnek. A Hit Gyülekezete lelkeszei és hitoktatói rendkívül negatívan ítélték meg a *Harry Potter*-könyveket. (Hozzájuk képest a Jehova-tanúk toleránsabbnak bizonyultak a maguk „sem mellette, sem ellene” álláspontjukkal (Kamarás 2002/a). A regény minősítésében az ebben az esetben is legnyitottabb három leginkább szekularizált csoport (a maguk módján vallásosok, a buddhisták és az MBM-krisnások) és a többiek között vannak többnyire erősen szignifikáns különbségek. Erősen szignifikánsak az eltérések még az erősen konzervatívak és a többiek között is, az előbbiek javára.

Nem érdektelen a *Káma-szútra* betájolása. Ez esetben is a leginkább szekularizáltak térnek el (erősen szignifikánsan) leginkább a többiektől, de szignifikáns különbség van a nyitottabb hagyományos protestánsok és a kevésbé nyitottabb újprotestánsok, de még mérsékeltebben konzervatívok és a hozzájuk képest ez esetben is elzárkózóbb az erősen konzervatívok között is.

A kívülállókat teljes joggal lepheti meg az ISKCON-krisnások teljesen elutasító és az MBM-krisnások elfogadó magatartása. Ez azzal magyarázható, hogy a krisnások vaisnava-hívők, akik számára a *Káma-szútra* nem szent könyv (mint, mondjuk, a saivismus Siva-tisztelő híveinek), az MBM-krisnások nemcsak modernizáltak, europaizáltak és individualizáltabbak, hanem a hinduizmus más irányzataival szemben is nyitottak. Magas osztályzataikkal nem azt deklarálták, hogy a *Káma-szútra* is ugyanúgy szent könyv számukra, mint, mondjuk a Bhagava-gítá, hanem azt, hogy szerintük nem ártalmas a vallásos emberek, és így MBM-krisnások számára sem.

4.1.2.2. Vallás és művészet

Közvetlenül is rákérdeztünk a vallás és a művészet kapcsolatára, amikor a következő két kijelentést minősítettük:⁸⁰ „A művészetből sok minden meg lehet tudni Istenről” és „Mivel a művészet lényegét tekintve a világi dolgok közé tartozik, ezért a műalkotásokat illetően nagy mértékű óvatosságra van szükség”. A két kérdésre adott válaszok alapján képeztük azt mutatót⁸¹, mely azt jelzi, hogy milyen mértékben ítélik pozitívnak a művészet és a vallás kapcsolatát. Bár a csoportokon belül jelentős különbségek vannak, eléggé sok a szignifikáns eltérés a csoportok között.

Vélemény a művészet és a vallás viszonyáról

17. tábla

	elemszám	katolikusok	reformátusok	evangélikusok	baptisták	adventisták	metodisták	pünkösdiel	Jehova tanúk	ISKCON- krisnások	MBM- krisnások	buddhisták	zsidók	muszlimok	maguk mód- ján vallásosok
katolikusok	68	@						S	S	S	(s)				
reformátusok	69		@					(s)		S	S				
evangélikusok	23			@						S	S				
baptisták	40				@					S	S				
adventisták	24					@				S	S				
metodisták	34						@			S	S			S	
pünkösdiel	48	S	(s)					@		S	S	S	S	S	
Jehova tanúk	30	S							@	S	S	(s)	(s)		
ISKCON- krisnások	30	S	S	S	S	S	S	S	S	@	S	S	S		S
MBM-krisnások	27	(s)	S	S	S	S	S	S	S	S	@	S	S		S
buddhisták	41							S	(s)	S	S	@		S	
zsidók	26							S	(s)	S	S		@		
muszlimok	23						S	S				S		@	
maguk módján vallásosok	42									S	S				@

Legnagyobb mértékben (és erősen szignifikánsan) az élen álló MBM-krisnások (4.2) , és a másik pólust képviselők erősen konzervatívok (Jehova tanúk, pünkösdiel, muszlimok, 2.3 és 2.5 közötti átlagértékekkel) különböznek (ugyancsak többnyire erősen szignifikánsan) a többiektől. Ezen kívül gyengén szignifikáns eltérés van a katolikusok (3.6) és az újprotestánsok (2.8–3.2), valamint a mérsékelten és az erősen konzervatívok között, mindkét esetben az elől állók javára.

80 Ld. az 1. sz. kérdőív. 6. sz. kérdését.

81 Oly módon, hogy a negatív kijelentésre adott osztályzatokat megfordítottuk. Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a két kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

4.1.3. Az irodalommal kapcsolatos aktív–passzív beállítódás

A művészetekkel kapcsolatos passzív–aktív beállítódást azzal a Rokeach-típusú attitűd-skálával⁸² vizsgáltam, amelyet már jó néhány kutatásomban sikerrel alkalmaztam. A befogadói aktivitásban nem tapasztalhatóak nagy (csupán 3.5 és 4.3 közötti) eltérések (ld. Függelék XXV. tábla).

Ebben a tekintetben csupán az újprotestánsok (3.6–3.8) különböznek szignifikánsan a katolikusoktól (4.2), a keleti vallások képviselőitől (4.1–4.2), valamint a leginkább passzív beállítottságú, maguk módján vallásosok (3.6) az egyházasan vallásosoktól és a nem vallásosoktól (3.9). Az egyes csoportok vonatkozásában csak a legzártabb muszlimok (3.5) és a megnyitottabb krisnás csoportok (4.2–4.3) között van szignifikáns eltérés.

Szignifikáns távolságra vannak a művészettel szemben aktívabb beállítottságú fiatalok az idősektől a katolikusok és az evangélikusok körében gyengén szignifikáns a hasonló irányú az eltérés a reformátusok, a baptisták és a Jehova tanúk körében.

4.1.4. A művészet fontossága a vallásos emberek életében

Krzysztof Zanussi neves lengyel filmrendező úgy tapasztalja, hogy „a hívők világa nem vár semmit a művészettől. Nem keres olyan műalkotásokat, amelyek segítnék a vallásos gondolkodást, illetve a lelki életet.” Úgy látja, hogy a vallás és művészet konfliktusa más száz éve tart: a hit világa és a művészet kölcsönösen elfordultak egymástól. És ha azt hinnénk, hogy *Zanussi* az átlagos hívőre gondol, tévedünk, ugyanis mint a pápai kulturális tanács tagja is ugyanúgy ítéli meg a helyzetet: „A legkevésbé közkedvelt személy vagyok ott. Minden egyes alkalommal megkérdem a püspök atyákat, hogy mit olvastak, milyen filmet láttak, vagy milyen zenét hallgattak, ami tetszett is nekik. Az ülés vezetője mindig megkér, hogy a kérdést talán halasszuk a jövő évre.” (*Zanussi*, 2004) A vallásukat rendszeresen gyakorló fiatal diplomásokat ebben a vonatkozásban nem említi ugyan a lengyel filmes, valószínűleg róluk sem nyilatkozna sokkal derűlátóbban, amikor a leuveni katolikus egyetemi tanáiraiban is csalódnia kellett.⁸³ Mások ennek az ellenkezőjét tapasztalják, legalábbis első látásra, nevezetesen, hogy a transzcendencia és a spiritualitás igen erőteljesen megjelenik a mai művészetben, különösképpen az amerikai filmben. *Tatár György* szerint ez nem más, mint a hiper-racionalításra reagáló globalizált „spirituális téboly, *Tillmann József* pedig úgy véli, hogy a „popverzióban” megjelenő „spirituális salátabár” a hit terén is praktikus, egyértelmű válaszokat kínál (*Schubert, Tatár, Tillmann*, 2000). *Tatár* és *Tillmann* határozottan úgy

82 Ld. 1. sz. kérdőív 19. kérdése. Az 19.1., 19.2., 19.3., 19.5., 19.6., 19.7. és 19.9. kérdések esetében megfordítottuk az osztályzatokat. Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek a kilenc kijelentésre adott osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

83 „Meghívást kaptam egyszer a leuveni egyetem teológiai karára, ahol bemutatták filmjeimet. A tanárok úgy döntöttek, hogy a vetítések alatt fognak találkozni velem. Azt mondták: »Mi úgysem nézünk filmeket és az Ön kedvéért sem teszünk kivételt«. Ez sajnos minden egyházi közegben előfordul”.

gondolják, hogy a huszadik században már csak a magasművészetben létezik vallásnak vagy kereszténységnek nevezhető műalkotás, melyeket ők Rossellini, Bresson, Bergman és Tarkovszkij filmjeivel példázzák.

4.1.4.1. A művészet fontossága

A művészetekkel való kapcsolat erősségét érzékeltető mutató tizenkét féle adatot foglal magába: a regény- és versolvasás, a zenehallgatás, a mozi-, a színház-, valamint a képtár-, múzeum- és műemlék-látogatás gyakoriságát, kétszeres súllyal ezek tartalmának minőségét⁸⁴ és a művészeti tevékenységet⁸⁵, a kódismeretet⁸⁶, kétszeres súllyal az irodalom-és filmismeret terjedelmét⁸⁷ és a művészettel kapcsolatos passzív–aktív beállítódást⁸⁸, háromszoros súllyal a művészi ízlés⁸⁹ szintjét⁹⁰.

Bár a különbségek nem túl nagyok, úgy tűnik, hogy hazánkban a tradicionális keresztények, a szekularizáltabb keleti vallások hívei és a nem vallásos fiatalok életében komolyabb szerepet játszik a művészet, mint a hozzájuk képest konzervatívabb, fundamentalistább vallások hívei körében. Az egyes csoportokat tekintve csupán a pünkösdié (2.3), valamint a zsidók (3.7) és a katolikusok (3.6), a metodisták (3.1) és a maguk módján vallásosok (3.2) között van szignifikáns különbség. Szignifikáns távolságra vannak a katolikusok (ismét a Greeley téziséig igazolva) az újprotestánsoktól és a keleti vallások híveitől. Ugyancsak szignifikáns különbség van a művészetnek legkevesebb fontosságot tulajdonító erősen konzervatívok és az ellenkező pólust képviselő modern keresztények, valamint a modern keresztények és a mérsékelt konzervatívok között is, az előbbieik javára. A művészetekkel szorosabb kapcsolatba kerülő erősen szekularizáltak és a kevésbé szekularizáltak között is szignifikáns a távolság.

A művészettel való kapcsolat pozitív összefüggésben áll az optimista világlátással, az „önállóság” értékeinek való jelentőség-tulajdonítással, a humor-értéssel, még erősebben a szexualitás és a szerelem értékelésével, a szabadidő-tevékenységek intenzitásával és a kultúrával szembeni nyitottsággal.

A „Hogyan viszonyul a művészetekhez?” kérdésre kapott válaszok alapján igen nagy eltéréseket tapasztaltam a krisnás szerzetesek és – igaz, náluk átlagosan magasabb végzettségű – keresztény klerikusok között (Kamarás, 1998: 227–228.).

84 Ld. 29. tábla

85 Ld. 37. tábla

86 Ld. 49. tábla

87 Ld. 46. tábla

88 Ld. 43. tábla

89 Ld. 47. tábla

90 Az 1-es szintre kerültek azok, akiknek osztályzatainak átlaga 1.0 és 1.8 között, 2-es szintre, akiknek 1.9 és 2.6, 3-as szintre 2.7–3.4, 4-es szintre, akiknek 3.5–4.2, 5-ös szintre, akiknek 4.3 és 5.0 között volt.

	krisnás szerzetesek %-a (n=31)	keresztény klerikusok %-a (n=34)
nem válaszol		
felesleges	29	
céltalan	3	
csak ha Krisnát szolgálja	19	
csak a védikus művészet értékes	3	
csodálja	7	45
érdekli		42
műveli		18
közelebb viszi Istenhez		5
a mai művészetet nem szereti		6

4.2. MŰVÉSZET-ISMERET ÉS ÍZLÉS

4.2.1. A művészi alkotások ismertsége

Egy irodalmi művekből és filmekből álló olyan listát kaptak kézhez a kérdezettek⁹¹, amelyen 11 alacsonyabb esztétikai értékű szórakoztató mű (Például Cameron *Terminátor*, Donner: *Superman*, Fischer: *Drakula*, Minghella: *Angol beteg*, Spielberg: *Jurassic park*, Wallace: *Ben Hur*) mellett 32 értékes mű szerepelt, köztük olyan könnyebben befogadható alkotások is, mint Dumas és Rejtő regényei Hitchcock filmjei és a *Micimackó*. Ezek közül az értékes művek olvasottsága és ismertsége alapján állapítottuk meg az olvasottság (és nézettség) volumenének⁹² sorrendjét (ld. Függelék XXVII. tábla) az élen álló zsidókkal (3.6), valamint a sereghajtó újprotestánsokkal (2.1–2.4).

Az olvasottság és filmismeret tekintetében korántsem homogének az egyes vallási csoportok.

A különböző vallás-halmazok között szignifikáns különbség van a kevésbé olvasott újprotestánsok, valamint a katolikusok, hagyományos protestánsok és a keleti vallások képviselői között. Ugyancsak szignifikáns az eltérés egyfelől a művészetekben tájékozottabb modern keresztények és a világi keleti vallások képviselői, másfelől a konzervatívok két csoportja között. Erősen szignifikáns különbség rögzíthető a nagyobb művészetismerettel rendelkező szekularizáltak és kevésbé szekularizáltak között is. Az egyes vallási csoportokat tekintve csak a zsidók és az újprotestánsok között található szignifikáns eltérés.

⁹¹ Ld. 1. sz. kérdőív 11. sz. kérdését.

⁹² 1–7 olvasott vagy megnézett mű esetén igen kicsinek (1), 8–13 mű esetén elég kicsinek (2), 14–20 mű esetén közepesnek (3), 21–27 mű esetén elég nagyoknak (4), 28-nél több mű esetén nagyon nagyoknak (5) tekintettük a mű-ismeret (az olvasottság–nézettség) terjedelmét.

4.2.2. Művészeti ízlés

Milyen szerepe van a világnézetnek más tényezőkhez (életkor, nem, társadalmi-gazdasági helyzet, értékrend, művészettel kapcsolatos viszony) viszonyítva az irodalomhoz és a művészetekkel való kapcsolatban? Hogyan befolyásolja a befogadói (olvasói, nézői, hallgatói) beállítódást (az olvasói elvárásokat, az olvasmányok terjedelmét, összetételét, típusát, nyelvét, minőségét), másfelől a művek kiválasztását és befogadását (fogadtatását, értékelését, harását és értelmezését)?

A művészeti ízlés szintjét a listán szereplő 36 értékes mű fogadtatás-értékelése⁹³, valamint a legnagyobb olvasmányélmények és a kurrens szépirodalmi olvasmányok alapján – öt kategóriába sorolva a kérdezettek⁹⁴ – a művészeti ízlés tekintetében a művészetismerethez képest valamelyest eltérő sorrend alakult ki (ld. Függelék XXVIII. tábla).

Az egyes csoportok között most is csak az élen álló zsidók (3.9), valamint a művészeti ízlés tekintetében alacsonyabb szinten álló újprotestánsok (2.6–2.4), a reformátusok (3.1), a maguk módján vallásosok (3.0), az MBM-krisnások (2.9) és a muszlimok (2.7) között rögzíthető. A vallási halmazokat tekintve szignifikáns távolság van a fejlettebb ízlésű modern keresztények és az erősen konzervatívok között, gyengén szignifikáns eltérések egyfelől a katolikusok és az újprotestánsok, másfelől a világias keleti vallások és az erősen konzervatívok, a nem vallásosok és az egyháziassan vallásosok, a szekularizáltak és a kevésbé szekularizáltak között, mindegyik esetben az előbbemlítettek javára. Szignifikáns különbség van a fejlettebb ízlésű idősök és a fiatalok között, mind a katolikusok, mind a reformátusok körében.

Az ízlés legkisebb közös többszörösét jelentő – a különböző vallási csoportokban nagyjából egyformán olvasott (nézett) és kedvelt művek a vizsgáltak közül a következők voltak: Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*, Hugo *Nyomorultak*, József Attila költeményei, Kosztolányi *Esti Kornél novellák*, Lázár Ervin *Hétféjú tündér*, Milne: *Micimackó*, Örkény István: *Egyperces novellák*, csupán a kedveltséget tekintve pedig Nagy László és Pilinszky János költeményei, Otlík Géza *Iskola a határon* és Wenders *Berlin fölött az ég* című művei. Többeket meglephet, hogy a vallásos, sőt katolikus költőnek is tekinthető Pilinszky a krisnások és a buddhisták, valamint a nem vallásos fiatalok között – ha nem is olyan mértékben olvasott, de – nem kevésbé kedvelt, mint a hívő keresztények körében. A magyarázatot a nem vallásos fiatalok esetében⁹⁵ a magas iskolázottság és az irodalmi kánonba tartozással, a többiek esetében pedig a transzcendencia iránti nyitottság adja meg.

Olvasottságban (nézettségben) és kedveltségben a legnagyobb különbségek a következő művek esetében tapasztalhatók:⁹⁶

93 Öt fokú skálán a *nem tetszett*-től (1) a *nagyon tetszett*-ig.

94 A 14., 15., 16. és 17. kérdésben szereplő művek esztétikai értéke alapján állapítottuk meg válaszolókat ízlésének 1-es, 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös szintjét.

95 Egyébként körükben volt legalacsonyabb a kedveltség mutatója (3.9 az átlagos 4.1-el szemben).

96 Nem közlök kedveltségi mutatót, amikor az csak 1–5 fő olvasta vagy látta a művet, 6–9 fő esetén pedig zárójelbe tesszük.

	<i>katolikus</i>	<i>református</i>	<i>evangélikus</i>	<i>baptista</i>	<i>adventista</i>	<i>pünkösdi</i>	<i>Jehovatanú</i>	<i>ISKCON</i> <i>krisnás</i>	<i>MBM</i> <i>krisnás</i>	<i>budd-hista</i>	<i>zsidó</i>	<i>muszlim</i>	<i>nem vallásos</i>
fiatalok elemszám	68	69	20	34	34	48	24	29	31	41	20	18	62
Antonioni: Nagyítás	24% 3.9	23% 3.1	15% —	12% —	0% —	10% —	29% (3.3)	31% (3.7)	22% (3.0)	27% 3.9	33% (4.9)	28% —	31% 4.0
Bergmann: Sutto- gások és sikolyok	21% 3.4	22% 3.4	22% (3.8)	18% (3.2)	4 % —	15% (2.3)	33% (1.8)	14% —	9% 4.0	32% 3.5	52% 4.5	11% —	20% 4.2
Bulgakov: A Mes- ter és Margarita	44% 3.9	54% 3.9	56% 4.6	15% (3.2)	26% (4.2)	50% 2.9	42% 2.3	59% 4.2	66% 4.5	66% 3.9	95% 5.0	44% (3.9)	62% 3.8
Esterházy: Harmonia coelestis	16% 3.4	14% 2.9	15% —	12% —	17% —	6 % —	17% —	13% —	16% —	20% (2.4)	52% 4.6	22% —	20% 3.5
Fellini: Nyolc és fél	19% 4.1	26% 4.1	32% 4.1	12% —	13% —	12% (3.3)	33% (2.4)	17% —	12% —	41% 4.5	57% 4.7	28% —	33% 4.0
Fellini: Országúton	25% 4.4	30% 3.9	32% 4.2	24% (3.8)	22% —	19% (3.0)	25% (2.8)	38% 4.0	38% 4.4.0	56% 4.2	52% 4.7	44% (4.0)	45% 3.9
Golding: A legyek ura	68% 4.3	49% 3.7	44% 3.9	38% 2.8	30% (4.1)	40% 2.9	38% (2.9)	41% 3.4	56% 3.3	68% 4.0	76% 4.4	76% 3.6	70% 3.9
Hesse: Üveggyöngyjáték	16% 4.2	14% 3.3	17% —	9% —	9% —	8% —	8% —	21% (3.7)	28% (4.3)	27% 4.5	19% (4.8)	11% —	12% (3.8)
Hitchcock: Madarak	65% 3.5	67% 3.3	56% 3.1	47% 2.8	39% 3.2	56% 2.4	58% 1.9	69% 2.7	78% 2.3	73% 3.4	76% 4.0	61% 3.3	91% 4.1
Hrabal: Sörgyári capriccio	49% 4.2	35% 4.0	41% 4.4	24% (3.5)	4% —	25% 3.2	29% (3.0)	38% 3.9	44% 3.9	71% 4.3	67% 4.9	(3.0) 44%	45% 4.3
Németh László: Iszony	34% 3.4	51% 3.8	49% 4.3	38% 3.7	30% (4.1)	25% 2.5	33% (2.6)	21% (2.5)	25% (4.1)	37% 3.6	52% 4.4	33% (3.7)	33% 4.1
Ortlík: Iskola a határon	59% 4.2	54% 4.3	51% 4.0	26% (3.8)	26% (4.0)	19% (3.9)	21% —	34% 3.9	47% 4.7	46% 4.1	57% 4.8	17% —	33% 4.3
Pasolini: Máté evangéliuma	26% 4.6	33% 4.4	34% 4.1	24% (4.1)	30% (4.7)	40% 4.3	25% (4.5)	14% —	31% 4.2	34% 2.9	38% (4.5)	11% —	19% 4.2
Scott: Szárnyas fejedelm	41% 4.2	26% 3.3	27% (3.4)	12% —	17% —	29% 3.2	25% (3.2)	55% 2.8	44% 3.7	66% 3.9	33% 4.3	33% 2.2	52% 3.6
Tarkovszkij: Stalker	4% —	14% 3.5	24% 4.3	9% —	4% —	6% —	17% —	17% —	9% —	39% 3.7	38% (4.6)	17% —	12% (3.2)

A táblázatban szereplő művek többsége a mérsékelt és erősen konzervatívok tagjai körében kevésbé olvasottabb (nézettebb) és kedveltebb, mint a többiek körében. Vannak olyan művek melyek a hazánkban tradicionálisan keresztény vallások fiatal képviselői számára ismertebbek, mint a nem vallásos fiatalok körében: az *Üveggyöngyjáték*, az *Iszony*, az *Iskola a határon*, a *Máté evangéliuma* (amely kedveltebb is). Vannak olyan művek, melyek a buddhisták és a nem vallásos fiatalok körében a legismertebbek (de nem kedveltebbek, mint a hazánkban tradicionális keresztény vallások képviselői, különösen a katolikusok körében): a két Fellini-film, a *Nagyítás*, *A Mester és Margarita*, *A legyek ura*, a *Madarak* és a *Szárnyas fejedelm*. Ez utóbbiak – eltekintve a Bulgakov-regénytől – témájuk szempontjából nem annyira spirituálisak, mint a vallásos fiatalok körében nagyobb arányban választott művek. A 15 mű közül 4 valamivel jobban, 5

sokkal jobban tetszik a katolikusoknak, mint a reformátusoknak, közülük *A legyenek ura*, a *Máté evangéliuma* és a *Szárnyas fejedelmű az összes csoport közül nekik tetszik legjobban*. Jó néhány mű – a több vonatkozásban megnyitottabbnak bizonyuló – evangélikusoknak jobban tetszik, mint a reformátusoknak, és három mű nekik tetszik legjobban: a Bulgakov-, és a Németh László-regény, valamint a Tarkovszkij-film. Három mű a buddhisták körében a legismertebb és a legkedveltebb: a *Stalker*, a *Nyolc és fél* és az *Üveggyöngyjáték*, utóbbi kettő körükben a legkedveltebb is. A Tarkovszkij-film és a Hesse-regény esetében elegendő magyarázatnak tűnik Hesse keleti orientációja⁹⁷, a *Stalker* meditatív jellege és „zen-buddhista zenéje”⁹⁸. A Fellini-film esetében talán a központi jelentőségű kavics-parabola szemlélete állhat közel a buddhistákhoz. Feltűnő, hogy azok a buddhisták, akik valamennyi művet az átlagosnál nagyobb arányban ismerik és kedvelik, mennyire hűvösen fogadják azt a Pasolini-filmet, melyet az MBM-tag krisnások és a nem vallásos fiatalok is egyértelműen pozitív fogadtatásban részesítették.

4.2.3. Kódismeret

Jelentősebbek az eltérések (1.7 és 4.0 közötti átlagértékek!) a művészeti kódok ismerete⁹⁹ (vagyis a különböző irodalmi nyelvek és stílusok ismertsége és kedveltsége) terén, mint a művészeti ízlés terén (ld. Függelék XXIX. tábla).

A kódismeret sorrendje nagyjából megfelel az irodalmi ízlés sorrendjének, de nagy az eltérés a vélemények homogenitásában, ami ez esetben jóval kisebb. Szignifikáns különbség van egyfelől a többféle irodalmi nyelvet ismerő modern keresztények és a szekularizáltak, másfelől a mérsékelt és erősen konzervatívok között. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a művészi nyelvek ismerete az újfajta művészeti nyelvek ismeretét is jelenti, akkor ez a világra való nyitottság mutatója is, és nem véletlen, hogy azok a konzervatívok, akik egyébként a művészet iránt az átlagostól alig eltérő fogékonyságot mutattak (mint az adventisták, baptisták, Jehova tanúk és pünkösdiek) a kódismeretben nagyobb távolságra kerültek a többiekől, mint akár az ízlés, akár a művészetnek életükben betöltött szerepe tekintetében.

Ha nem is minden esetben erős, de szignifikáns különbség mutatkozik a kódismeretben a két (ne feledjük: magasan képzett), nemzedék között, minden esetben az idősek javára, akik a nem csak többet, és nem csak valamivel jobb műveket olvasnak és néznek, hanem a mai művészet nyelvét is jobban ismerik, mint a fiatalabbak.

97 Ezt erősíti az a tény is, hogy ennek a regénynek az olvasottsága a három keleti vallás hívei körében volt a legmagasabb.

98 Maga Tarkovszkij fogalmaz így.

99 1-es szintre kerültek azok, akik kizárólag triviális, cselekményes, „egydimenziós”, szórakoztató műveket olvasnak vagy néznek, 5-ös szintre, akik a hagyományos irodalmi kódokkal operáló művek mellett olyan műveket is kedvelnek, mint Pilinszky költeményei, Antonioni, Bergmann, Enyedi, Tarkovszkij, Wenders filmjei, Bulgakov, Esterházy, Hesse, Marquez, Nádas, Spiró regényei. A 2-es, 3-as, 4-es szintre

4.3. MŰVÉSZI ALKOTÁSOK FOGADTATÁSA ÉS BEFOGADÁSA

Ha a befogadó is úgy akarja vagy legalább is nem akadályozza, akkor a művészet képes feloldani az idulatkötöttséget, segít leküzdeni a szorongát és a félelmet, összehozni minket mások kisebb-nagyobb közösségeivel, ki- és felemelni a társadalmi–politikai itt és most szűk világából, a kaoszt értelmes kozmosszá alakítani (Kaufmann, 1989. 70.). *Lázár Kovács Ákos* szerint üdvösségajánlat. Olyanfajta bizonyosságot ugyan nem tud nyújtani a művészet, mint – a maga korlátai között – a tudomány¹⁰⁰, vagy a vallás, mely radikális kijelentés-igényével gyakran rövidre zár, s „folyamatosan azzal fenyegeti a művészetet, hogy kijelentéseivel, kompakt, egyetemesnek kijelentett dogmáival felfalja azt” (Lázár, 2005). Nem csak a filozófia, hanem a vallás is hajlamos a titkot egyértelművé tenni. A művészet – mint Bíró Yvett írta – „olyan titok, mely csak titokban tud létezni, minden réteg újabb rétegekre nyit, egy soha véget nem érő folyamat láncolatában”, a művészet retélye nem egyelvű, hanem millió ismeretlennel él. Lezáratlan labirintus, lényege a szüntelen kihívás: még tovább” (Bíró, 1996. 100–101.). Az, hogy valaki vallásos, komoly előnyt is jelenthet a művészet befogadásában, de csak akkor, ha Istent a „benned és feléd” ellenmondásos dinamikájában éli meg. Ez azonban nem elegendő, valamennyire ismeri a művészet, a műfaj, az egyes szerzők és az egyes művek nyelvét, kódját. A művészet formájában felkínált üdvösségajánlat sok esetben elutasításra kerül mint világi huncutság, vagy mint érthetetlen beszéd.

Egy régebbi kutatásában Nagy Artila más egyebek mellett ezt a *Pilinszky*-vers részletet is elolvastatta középiskolás diákokkal, köztük egyházi gimnáziumba járó kontrollcsoport tagjaival is: „Csukott ajtókon zörgetek. / Sötét szobád, akár az akna. / A falakon hideg lobog. / Sírásom mázoló a falra.” Az alapmintához és a kontrollcsoportához tartozók viselkedésének meglepően erőteljes eltérését a kutató így magyarázta: „A középiskolások döntő többsége visszaszótónak, érthetetlennek tartotta. Mindössze az egyházi gimnáziumok tanulói, illetve egy-egy saját tragédiáját, kiszolgáltatottságát megszenvedett, személyes élményekben gazdag fiatal volt képes megérteni az itt sűrített értékeket”.

Ez volt számomra az első jelzés, hogy érdemes a műalkotások fogadtatása és befogadása (hatása, értelmezése), valamint a világnézet közötti összefüggéseket vizsgálni.

4.3.1. Tarkovszkij: *Stalker*

A világnézet befogadást befolyásoló szerepét első alkalommal a *Stalker* című *Tarkovszkij*-film befogadás-vizsgálatában tanulmányoztam, mely egyenesen a különböző világnézetű nézőkre irányult. Megállapíthattam, hogy a művészetekkel kapcsolatos beállítódás és az ízlés erőteljesebben befolyásolja a fogadtatást és a hatást, az értelmezést viszont legalább annyira a világnézet, legalább is olyan műveknél, mint a *Stalker*. Bebizonyítható volt, hogy a két hatás összeadódhat, ugyanis ez a film a fejlett ízlésű egyházasan vallásosoknak jobban tetszett, mint a fejlett ízlésű istenkeresőknek, közömbösöknek és ateistáknak.

100 Még a filozófia is „korlátolt”, hiszen „folyamatosan élet nélküli fogmakká teoretizálja a bölcsesség belső, képi dinamikáját” (Lázár, 2005).

Úgy találtam, hogy a világnézetnek a műalkotás befogadásában elsősorban a műalkotás ideológiai lefordítását befolyásolhatja. Mivel azonban a világnézet áthatja az értékrendet, a beállítódásokat, az érzelmeket, azok meg a világnézetet, mégis csak szó lehet a világnézetnek általában a befogadást befolyásoló szerepéről (Kamarás, 1989: 77–129.).

A *Stalker* fogadtatásának és befogadásának vizsgálatakor mind a mű értékelésében, mind hatásában, mind értelmezésében kisebb-nagyobb különbséget lehetett rögzíteni a közömbösök és a nem közömbösök, a nem vallásosok és a vallásosok, az ateisták és a vallásosok, valamint a marxista ateisták és a vallásosok között¹⁰¹. Az 1986-ban végzett kutatásban a mintát középiskolások, főiskolások, egyetemisták és diplomások alkották.

A film fogadtatása a különböző világnézetű és ízlésű befogadók körében így alakult:

Tarkovszkij *Stalker* című filmjének fogadtatása

20. tábla

	elemszám	nagyon tetszett (%)	tetszett (%)	tetszett is meg meg nem is (%)	nem tetszett, kö- zömbösen hagyott (%)
egyházasan vallásosok	140				
— fejlett ízlésűek ¹⁰²	42	81	20	17	2
— közepes ízlésűek	88	33	28	16	14
— fejletlen ízlésűek	10	11	9	22	58
maguk módján vallásosok	86				
— fejlett ízlésűek ¹⁰³	17	66	14	12	8
— közepes ízlésűek	52	27	23	38	12
— fejletlen ízlésűek	17	11	2	59	28
istenkeresők és nem vallásos istenhívók	86				
— fejlett ízlésűek ¹⁰⁴	32	54	26	12	8
— közepes ízlésűek	40	29	36	22	13
— fejletlen ízlésűek	14	6	29	45	20
közömbösök	56				
— fejlett ízlésűek ¹⁰⁵	9	52	28	30	
— közepes ízlésűek	25	22	29	42	7
— fejletlen ízlésűek	22	1	4	54	39
ateisták	69				
— fejlett ízlésűek ¹⁰⁶	26	51	19	18	2
— közepes ízlésűek	41	19	32	46	13

Azon túl, hogy a variancia-analízis is bizonyította, egyértelmű a világnézetnek a műalkotás fogadtatását befolyásoló szerepe, hiszen például a fejlett ízlésű vallásos olvasók kedvezőbben

101 @@@@ a Pearson féle „R” értéke +0.31 és 0.45, @@@: +0.21–0.30, @@: +0.11–0.20, @: +0.05 és 0.10 között.

102 Irodalmi művek és filmek ismertsége, kedvelése, a kurrens olvasmányok és a legnagyobb élmények alapján képzett kategóriák.

103 Irodalmi művek és filmek ismertsége, kedvelése, a kurrens olvasmányok és a legnagyobb élmények alapján képzett kategóriák.

104 Irodalmi művek és filmek ismertsége, kedvelése, a kurrens olvasmányok és a legnagyobb élmények alapján képzett kategóriák.

105 Irodalmi művek és filmek ismertsége, kedvelése, a kurrens olvasmányok és a legnagyobb élmények alapján képzett kategóriák.

106 Irodalmi művek és filmek ismertsége, kedvelése, a kurrens olvasmányok és a legnagyobb élmények alapján képzett kategóriák.

fogadják a művet, mint a fejlett ízlésű nem vallásos olvasók. Az is világos, hogy a befogadásnak ebben a dimenziójában erősebb az ízlés szerepe a világnézeténél. A közepest ízlést már csak az egyházas vallásosság látszik komolyabb mértékig ellensúlyozni. A fejletlen ízlésűek körében, legyenek is azok akár „komolyan” (vagyis egyházasan) vallásosak, nincsen különösebb esélye annak, hogy körükben ez a film (és valószínűleg más hasonló) kedvező fogadtatásra találjon.

Az értelmezés-elemek alapján faktor-analízissel három értelmezés-típust alakítottunk ki, amelyek hívószavai a „ráció”¹⁰⁷, az „áldozat”¹⁰⁸ és a „katarzis”¹⁰⁹. Valamennyi világnézeti csoportban a „ráció”-típusú értelmezés volt a legritkább, aránya a két vallásos csoportban volt a legalacsonyabb. Az „áldozat” aránya az istenkeresők és a nem vallásos istenhívők körében volt a legnagyobb. A „katarzis” a maguk módján vallásosok között volt a legnagyobb arányú, de a többi csoportban sem volt sokkal alacsonyabb.

A függő változók (az észlelés, az értékelés, a hatás és az értelmezés) és a független változó (a világnézet) szignifikáns¹¹⁰ kapcsolatainak erősségét @ jelekkel érzékeltettem. A különbség az elől állók javára értendő.

A rétegek közötti távolságok

21. tábla

	észlelés	értékelés	hatás	értelmezés
közömbösök — nem közömbösök	@@@@	@@@@	@@	@@
teisták — nem teisták	@@	@@	@@@@	@@
vallásosok — nem vallásosok	@@@@	@@@@	@@@@	@@@@
vallásosok — nem vallásos teisták	@@@@	@@@@	@@	@
vallásosok — ateisták	@@@@	@@@@	@@	@@@@
vallásosok — marxista ateisták	@	@@	@	@@@@
egyháziasan vallásosok — a maguk módján vallásosok	@	@@@@	@@@@	@
egyháziasan vallásosok — ateisták	@@@@	@@@@	@@	@@@@
egyháziasan vallásosok — közömbösök	@@@@	@@@@	@@@@	@@@@
ateisták — közömbösök	@@	@@	@	@
marxista ateisták — nem marxista ateisták	@	@	@	@@
marxista ateisták — közömbösök	@@	@@	@@	@@

107 Melyhez a következő értelmezés-elemek tartoztak, zárójelben a faktor-együtthatókkal: az embernek nincs szükség csodára, maga irányítja sorsát (0.9), nem volt szükség isteni beavatkozásra, mert e nélkül is meglették jobbik énjüket (0.7), az író és a professzor nem került az okkultizmus csapdájába (0.6), megválthatatlan az ember, a hit ügye vereséget szenvedett (0.6), a Szobában történő csoda a lényegükről fosztaná meg őket: hiányaikról (0.5).

108 Melyhez a következő értelmezés-elemek tartoztak: az út a fontos, nem a cél, a hit a fontos, nem a vágyak teljesülése (0.7), egyedül a gyermek tisztasága képes a csodára (0.7), a művész, a tudós és a vezető csődöt mond, csak a tiszta gyermek és az áldozatot vállaló nő ér el sikert, (0.6) az emberei szeretet a csoda (0.6), az ember tönkretetheti a civilizációt (0.5).

109 Melyhez a következő elemek tartoztak: sem az ihlet, sem a tudás nem alkalmas az erkölcsi személyiség létrehozására (0.7), nem vagyunk eléggé bátrak belépni a Szobába ((0.6), a zarándoklat legfontosabb eredménye: erkölcsi tökéletlenségünk tudata (0.5), csödbe jut, aki mindent a logikára és az észre tesz (0.5), a Zóna hatására a lázadásról eljutottak a tanácsstalanságig (0.5).

110 Szignifikancia szint: 0.01

Annak ellenére, hogy az egyházasian vallásosok és a marxista ateisták ízlése a többiekéhez képest valamivel fejlettebb, a közömbösöké pedig valamivel fejletlenebb volt, a világnézet befolyásoló szerepe egyértelmű. Jól érzékelhető, hogy a közömbösök voltak erre a műalkotásra legkevésbé fogékonyak, leginkább pedig az egyházasian vallásosok (Kamarás 1989: 133.).

A világnézet, az ízlés, az életkor és a nem (mint független változók) és a befogadás különböző dimenziói (mint függő változók) közötti szignifikáns¹¹¹ összefüggést az alábbi táblázat mutatja be:

22. tábla

	<i>világnézet</i>	<i>ízlés</i>	<i>életkor</i>	<i>nem</i>
fogadtatás	@@@	@@@@@@	@@	@
hatás	@@@	@@@@@	@@@@	@
értelmezés	@@@@	@@@@	@	@

Ha vallásosnak nem is, de spirituális műnek tekinthető Stalker esetében (és talán más hasonló műveknél is) a világnézet a fogadtatást és a hatást is befolyásolja, de mégsem olyan mértékben, mint az ízlés, az értelmezést azonban valamivel nagyobb mértékben (Kamarás, 1989).

Tíz évvel később Krisna-hívókkal is megnéztem a filmet, és így összevettem keresztények és krisnások befogadói viselkedését. Ez a film ugyan a keresztényeknek tetszett jobban, de a krisnások háromnegyed részét is többé-kevésbé megfogta. A filmet elutasító vagy fenntartással fogadó krisnások többsége vontatottnak és nehezen érthetőnek tartotta a filmet. A pozitív véleményűeknek azért tetszett, mert „mélyen emberi problémákról szólt, „az életről szólt”, „mindig valami szokatlan, váratlan jött”, „csodálatos a szimbólumvilága”, „azokról a kérdésekről szólt, amelyekről egyedül érdemes gondolkodni: az élet értelméről”. A krisnások nagy többségét a film elgondolkodtatta (68%), eléggé sokan úgy képzelték, hogy igazolta elképzelésüket (39%), hogy fejtörést okozott (36b %), hogy látókörüket tágította. A keresztényeket is elsősorban elgondolkodtatta, de a krisnásokhoz képest tízszer annyi volt azok aránya, akiket megrendített (41%) és, akik számára új összefüggéseket tárt föl (43%).

Mindebből úgy tűnik, hogy a keresztényekre inkább hatott katartikusan ez a film, mint a krisnásokra. A keresztények élesebben utasítottak el erőteljesen racionalizáló magyarázatokat, a krisnások pedig valamivel jobban vonzódtak az egyszerűbb, egyértelműbb (olykor leegyszerűsítőbb) megfogalmazásokhoz (Kamarás, 1998: 246–250.).

¹¹¹ Szignifikancia szint: 0.01

4.3.2. Bulgakov: *A Mester és Margarita*

A Mester és Margarita befogadását vizsgálva is (még a nyolcvanas évek második felében) szerepeltettem vallásos részmintákat, s összehasonlítva őket a többiekkel, azt tapasztaltam, hogy a regény akkor sokkal jobban tetszett a vallásos középiskolásoknak (1.39), mint a többi középiskolásnak (0.86), s jelentős mértékben jobban a vallásos diplomásoknak (1.39), mint a nem vallásos műszaki (1.10) és humán (1.08) diplomásoknak.

Elégge jelentős eltéréseket tapasztaltam a szereplők értelmezésében is. A vallásos középiskolások sokkal inkább tekintették Wolandot a dialektika és kritika szellemének, kiváló művésznek és titokzatosnak, mint a többiek, Margaritát ők látták leginkább a szerelem megtestesítőjének, a boldogságért áldozatot vállaló embernek, a Mesterben tehetsége mellett gyarlóságát is hangoztatják, Ivánnal szemben is kritikusabbak, mint a többiek. Ők észlelték legárnyaltabban Pilátust, Berliozt pedig nem csak okosnak tartották, mint nem vallásos társaik, hanem hitetlennek is. A vallásos diplomások Wolandot a többi diplomás négy-ötféle értelmezésével szemben eléggé egyöntetűen az erő kisebb hatalmú részének tekintették. Jesua-képük is eltért a többi értelmiségitől: míg azok többféleképpen látják Jesuát is, ők a megértés és szeretet képviselőjének. Szemben diplomás társaikkal, Margaritát elsősorban önzetlennek és áldozatkésznek látták. Az ő Iván-képük a legpozitívabb: becsületesnek, tehetségesnek és fejlődőképesnek tartották. Ők ítélik leginkább gyávnak Pilátust, és jó szándékúnak, de butának Lévi Mátét. Annak ellenére, hogy a diplomások értelmezései között a filozófiai mellett bőven akadt filozofáló, az erkölcsi mellett pedig moralizáló, a vallási mellett vallásos, az ő értelmezéseik mégis valamivel árnyaltabbak, mint nem vallásos társaik olvasatai.

A kutató által felajánlott értelmezések elfogadásában és elutasításában a következő kép alakult ki:¹¹²

Országos Széchényi Könyvtár

112 átlagosnál nagyobb (+) jóval nagyobb (++) mértékben egyetértők, az átlagosnál nagyon (—), jóval nagyobb (— —) mértékben elutasítók.

	<i>vallásos közép- iskolások</i>	<i>közép-isko- lások</i>	<i>vallásos diplo-mások</i>	<i>humán diplo-mások</i>	<i>műszaki diplo- mások</i>
Nincs veszélyesebb a bürokratikus hatalomnál, mely sakkfigurává fokozza le az embert		-			
A lapos igazságok és hazugságok leleplezője segítségével siet azoknak, akik az alkotás, a lelkiismeret és a világnézet szabadságát hirdetik		--			
A hatalommal visszaélők és a hatalmat elszenvedők egyenlőtlen harcába az igazság nevében beleavatkozik az írórt képviselő Woland			--	++	-
Egy író sorsának ábrázolásával a harmincas évek szovjet művészvilágát mutatja be a maga furcsaságaival					++
A harmincas évek szovjet valóságát mutatja be, érzékelteti a szocializmus építésének ellentmondásait		--			+
Wolandék nem ítélkeznek, csupán olyan értékeket képviselnek, mint a dialektika, a kritika, az ironia, a játék és az öröm		--		++	
A jóság tehetetlen, a művészet és a szerelmeken nem a Jóisten segít, hanem az ördögi Woland, aki a változtatni akarást, a dialektikát és a szabadságot képviseli	--		--		--
A jézusokat ma is megfeszítik, ezt példázza a Mester sorsa	+	--			
A szerelem és a művészet győz az embertől elidegenedett hatalom felett		+			--
A sztálinizmus kíméletlen bírálata	-	--		+	
Woland Isten segítőtársa, Isten az ő közreműködésével menti ki a hitelen és szeretet nélküli világából azokat, akik még hisznek és szernek		--		+	--
A regény főhőse Iván, egy műveletlen, öntelt, dogmatikus fiatal költő, aki a lelki megrázkódtatások hatására megváltozik	++		++	-	
Az önzésnek és a kicsinyességnek és az embertelen hatalommal nincsen ellenszere, a világ javíthatatlan			-		-
Ebben a bolond világban semmi sincs a helyén, minden a visszájára fordult, a Sátán vette át Isten szerepét	-		-	-	
Az ördög önkényesen szórakozik az emberekkel			-		+
Két egymást szerető ember megható története azt bizonyítja, hogy a szerelem mindent legyőz	++	++		-	-
Történjék bármi, a jó elnyeri jutalmát	++	+			
Ennyire reménytelen világba, ahol az ember teljességgel tehetetlen és már semmiben sem tud hinni, már csak a túlvilági megoldásban lehet reménykedni	++			—	

Érzelkelhető, hogy a vallásos középiskolások értelmezései két vonatkozásban térnek el nem vallásos társaiktól: egyfelől kevésbé utasítják el az árnyalt értelmezéseket másfelől teljesen magukénak érzik mind a redukált vallásos, mind pedig az árnyalt vallási értelmezést. A vallásos diplomások jóval kevésbé utasítják el az árnyalt értelmezéseket, mint a műszaki diplomások, jobban elutasítják a pesszimista értelmezéseket, mint a humán értelmiségiek, akiktől csak az árnyalt vallási értelmezés és az Iván megváltozását hirdető értelmezés megítélésében különböznek. (Kamarás 1986:176-179.)

4.3.3. Ottlik: *Iskola a határon*

Ottlik *Iskola a határon* című regénye befogadásának vizsgálatakor módomban állt vizsgálni a nemhez tartozás, az életkor, a társadalmi pozíció¹¹³, az iskolázottság, az irodalommal kapcsolatos beállítódás, a kódismeret mellett a vallásosságnak¹¹⁴ a regény hatását és értelmezését befolyásoló szerepét. A mű kedvező fogadtatását eléggé erőteljesen befolyásolta az irodalommal kapcsolatos beállítódás és a kódismeret, erősebben, mint az iskolázottság¹¹⁵ és az életkor, az értékrend és a világnézet. Erősen befolyásolta a katartikus hatást az istenhit, de nem kevésbé az irodalommal kapcsolatos pozitív beállítódás. Ugyan az értelmezésben is komoly szerepe volt az irodalommal kapcsolatos pozitív beállítódásnak és a fejlett kódismeretnek, de legalább ekkora, sőt esetenként nagyobb az élettapasztalatnak, az értékrendnek és a világnézetnek, amit elsősorban a katolikus és az állami gimnáziumokba járó diákok közötti különbség, valamint a magyar szakosokhoz és a magyartanárokhoz képest kevésbé fejlett irodalmi ízlésű katolikus klerikusok legárnyaltabb értelmezései támasztottak alá (Kamarás 2002: 191–192.).

Az *Ottlik*-regény befogadását vizsgálva már nem általában a világnézet, nem is a különböző szintű vallásosság, hanem a különböző vallások mint feltételezett különböző habitusok, ílések, talán szubkultúrák és/vagy értelmező közösségek befogadást befolyásoló szerepét vizsgáltam.

A regény fogadtatásában (a hatás irányában, a művészi érték megállapításában és az ílésnek való megfelelésben) a katolikus és az állami gimnáziumokba járók között csak egy esetben volt számottevő különbség: a katolikus diákok ílésükhöz közelebb (4.2) érezték a művet, mint az állami iskolába járók (3.8). Érthető, hiszen mint ahogy értékrendjükben, irodalmi kódismeretükben és beállítottságukban sem volt komolyabb eltérés, csak az

113 Szakmunkástanulók, gimnazisták, végzős katonatiszt növendékek, magyartanárok, mérnökök, pap-és szerzetesnövendékek, magyar szakos főiskolai és egyetemi hallgatók alkották a kutatott csoportokat.

114 Katolikusok, reformátusok és Krisna-hívők összehasonlítására került sor.

115 Ebben a tekintetben korántsem reprezentatív a minta, hiszen 15–19 éveseket nagyjából lefedő középiskolásokkal szemben ebben a mintában a huszoneveseket csupán humán szakos egyetemisták és frissen végzett humán szakosok (zömmel nők), klerikus pályára készülő és frissen a pályára kerülők, végzős katonatiszt-növendékek (mind férfiak), mérnökhallgatók és frissen végzett mérnökök (zömmel férfiak), vagyis a korosztályhoz tartozók átlagához képest iskolázottabb rétegek képviselik.

istenhitben¹¹⁶, valamint abban, hogy a katolikus gimnazisták felelősség-érzete nagyobb értéket¹¹⁷ mutatott (3.5), mint állami gimnáziumba járó társaiké (3.2). Mindhárom klerikus csoportnak – vagyis a 21–30 éves katolikus, református és Krisna-hívő papoknak- és szerzetesnővendékeknek, valamint a hasonló korú lelkészeknek és szerzeteseknek¹¹⁸ – az átlagosnál (4.8) jobban tetszett¹¹⁹ ez a regény: legjobban (a magyartanárokhoz hasonlóan) a református (5.6), nem sokkal kevésbé a katolikus (5.4), és még az átlag felett a Krisna-hívő klerikusoknak (5.2). A mérnökök (4.4) és a magyartanárok (4.6) mellett katolikus klerikusok (4.3) érezték ízlésükhöz legközelebb állónak a regényt.¹²⁰

Ami a regény hatásának mélységét és tartalmát illeti, az Ottlik-mű a katolikus középiskolásokra mélyebb hatást gyakorolt, hiszen társaiknak csak 38 százalékát rendítette meg, körükben pedig 60 százalék volt ez az arány. A református (14 %) és a Krisna-hívő (21 %) klerikusok körében ugyan volt egy kisebbség, akiket untatott a regény (nem nagyobb arányban mint a magyarszakosokat!), de a katolikus gimnazisták mellett őket (62 és 64 %-ban) rendítette meg legjobban a regény. A katolikusokat a többi klerikushoz képest kevésbé untatta, ugyanakkor kevésbé rendítette meg a regény, viszont találták legnagyobb arányban a regényt filozofikusnak. A három klerikus csoport irodalommal kapcsolatos pozitív beállítottságában – mely meghaladta az átlagot (2.8) – csak egy kicsi eltérés volt a katolikusok javára (3.3), de a katolikus irodalmi kódismerete (3.5) lényegesebben meghaladta a reformátusokét (2.5) és a Krisna-hívőkét (2.5). Mindez magyarázza azt, hogy a katolikusok érezték legközelebb ízlésükhöz és világukhoz az *Ottlik*-regényt, és még azt is, hogy kisebb részüket untatta, de nem magyarázza azt, hogy őket rendítette meg legkevésbé. Számolni lehet azonban azzal, hogy a regény „filozofikusnak” minősítése is mélyebb, de a kognitív dimenzióban lezajló hatásra utal, míg a megrendítő inkább az érzelmi dimenzióban történtre.

Az olvasók által megfogalmazott értelmezéseket tekintve a katolikus gimnazistáké jóval árnyaltabbnak bizonyult, mint állami gimnáziumba járó társaiké, a szövegrészletek értelmezésben viszont alulmaradtak társaikkal szemben. Az összes csoport közül a katolikus klerikusok átfogó értelmezései tűntek legárnyaltabbnak, és a magyartanárokkal együtt a felkínált értelmezések közül is ők választották a legárnyaltabbakat. A szövegrészletek értelmezését tekintve a magyar szakosoké után a Krisna-hívőké volt a legárnyaltabb, e téren a katolikusok a reformátusokkal együtt utánuk következnek, megelőzve a magyartanárokat. A katolikus klerikusoknak az értelmezésben mutatott legjobb teljesítményét nem magyarázhatja sem az irodalommal való beállítottságuk, sem kódismeretük, sem élményszerkezetük összetétele,

116 Jогosan lehet feltételezni, hogy esetleg az állami iskolába járók között is lehettek szép számmal vallásosak, ám ez nem így volt, mert az istenhít mutatója náluk – ötfokú skálán – csak 1.8 volt, míg a katolikus iskolába járók körében (ahol szintén lehetett nem vallásos tanulókkal számolni) pedig 3.7.

117 Ötfokú skálán mértük.

118 Nagyjából fele-fele arányban férfiak és nők.

119 A tetszést ezúttal hétfokú skálán mértük.

120 Ezt ötfokú skálán mértük.

ugyanis e téren mind a magyar szakosok, mind a magyartanárok egyértelműen magasabb szinten állnak. Magyarázatul egyértelműen vallásos értékrendjük és beállítottságuk kínálkozik. Ezzel igazolódni látszik a filmbefogadás-vizsgálatomban felállított hipotézis is, mely szerint az értelmezést erőteljesebben befolyásolja a vallásos értékrend, mint az ízlés.

Az *Iskola a határon* befogadását vizsgálva meglepetést okoznak a katolikus klerikusok értelmezései valamivel mélyebbnek, árnyaltabbnak és eredetibbnek bizonyultak, mint a magyar szakosoké és magyartanároké, pedig ezeknek a „félíg hivatásos” olvasóknak mind olvasottsága, mind irodalmi kódismerete, mind ízlése magasabb fokon állt, mint a katolikus klerikusoké. Annak ellenére, hogy a regény vallásos olvasási stratégiával nem igen olvasható, a transzcendencia szerves részét képezi világának és üzenetének, és erre a katolikus klerikusok fogékonyabbnak bizonyultak, mint az irodalommal foglalkozók. Mögöttük nem sokkal maradt el a református és a krisnás klerikusok olvasói teljesítménye sem, csak hogy a reformátusok olvasatai a katolikusokénál intellektuálisabbak, racionálisabbak és kevésbé spirituálisak voltak (Kamarás 2002/b).

4.3.4. Örkeny: *Trilla*

Szociológiai és szociálpszichológiai empirikus kutatásaim során több alkalommal alkalmaztam tesztként a *Trilla* című Örkeny-novella¹²¹ értelmezését. Arnold Hauser (1982) szerint a műalkotás befogadása egyben morális próbatétel is. Arra a kérdésre, hogy „Miért kell Wolfné nevét megjegyezni?”, válaszolhatunk úgy, hogy a) nincs semmi okunk ennek a jelentéktelen valakinek a nevét megjegyezni, b) meg kell jegyeznünk, b1) mert élete és sorsa szomorú, b2) mert elrettentő példa, b3) mert bűnös abban, hogy így elromlott az élete, b4) mert munkáját pontosan végzi, b5) mert ember, egyedi, semmi mással nem pótolható. Úgy gondolom, hogy ezek a válaszok eléggé eltérő habitust, értékrendszert és erkölcsi ítélkezést képviselnek. Egyik kutatásomban (Kamarás 2003/b), melynek keretében a *Trilla* értelmezéseit vizsgáltam, lehetséges nyíltot különböző vallású és felekezetű befogadót értelmezéseinek összevetésére is¹²²:

A *Trilla* értelmezése

24. tábla

	A novella értelmezése a domináns és a csoportra jellemző értelmezés-elemek	Válasz a „Miért kell Wolfné nevét megjegyezni” kérdésre domináns és a csoportra jellemző értelmezés-elemek
katolikus klerikus fiatalok	egyediség, sokak sorsa, <i>Wolfné mi vagyunk, munkája értékes, embertelen társadalom áldozata</i> , elgépiesedés, MONOTON ÉLET, MONOTON MUNKA, MAGÁNYOSSÁG	
református klerikus fiatalok	monoton munka, elgépiesedés, monoton élet, egyediség, magányosság, jelentéktelenség, <i>kisemberség</i> ,	

121 Melynek szövege az 1. sz. kérdőív 19. kérdésében olvasható.

122 *Kurzívval* a csoportra jellemző, KISKAPÍTÁLISSAL a legnagyobb arányú értelmezés-elemeket szerepeltettem.

idősebb keresztény lelkészek	elgépiesedés, magányosság, <i>Wolfné ember,</i> <i>Wolfné mi vagyunk,</i> <i>Wolfné sokak sorsa,</i> egyediség, monoton munka, <i>munkája értékes,</i> megbízható, <i>léleköltő monotonitás,</i> <i>munkája fontos,</i> MONOTON ÉLET	
„Keresztények” nevű (más néven „dunaföldvári”) szekta ¹²³	monoton élet, elgépiesedés, monoton munka, jelentéktelenség, <i>kitartás,</i> <i>fontosság,</i> MAGÁNYOSSÁG	
Újsámán (a Somogyi István vezette doboló sáman) csoport tagjai		<i>Wolfné mi vagyunk,</i> egyediség, <i>munkája fontos,</i> <i>senkinek sem fontos,</i> MONOTON ÉLET, MONOTON MUNKA, ELGÉPIESÉDÉS, MAGÁNYOSSÁG
Krisna-hívők		értelmetlen élet, elrettentő példa, sokak sorsa, jelentéktelenség, MONOTON ÉLET, MONOTON MUNKA, ELGÉPIESÉDÉS, MAGÁNYOSSÁG

A kálvinisták körében leggyakoribb kulcsszavak a „monoton élet” és az „embertelen létezés”, a Keresztények nevű szektában „fontos munkaerő” és a „lelkileg beteg személy”, az újsámán csoport zömmel felsőfokú végzettségű tagjai körében a „szomorú, keserves élet” és a „mi is Wolfné vagyunk”. A skála egyik végpontján a krisnások Wolfnét bűnösnek ítélő értelmezései, a másik póluson pedig a katolikus fiatal klerikusok eléggé árnyalt értelmezései találhatók: „Wolfné egyedi”, „Isten szemében fontos”, „istenképmás”, „pótolhatatlan” (Kamarás, 2003).

A krisnások körében végzett kutatásom (Kamarás 1998) fiatal (20–30 éves) katolikus és krisnás szerzetesek (és szerzetesnövendékek) befogadói viselkedését vizsgálhattam a *Trilla* segítségével. Éles kontraszt érzékelhető a két szerzetes-csoport reakciói között. Míg a keresztény szerzeteseknek csak 8%-a nem tudott (vagy akart) válaszolni, a krisnásoknak 19%-a. Míg a krisnások 51%-a nem tartja fontosnak Wolfné nevét megjegyezni, a keresztényeknek csak 4%-a. A két csoport tipikus válaszai igencsak markáns eltérést mutatnak:

A Trilla értelmezései

25. tábla

	Krisna-hívő szerzetesek %-a (n=31)	kere keresztény szerzetesek %-a (n=28)
Egyedül a Krisna-hit segíthet	10	–
Wolfné elrettendő példa	10	–
Wolfné hibás sorsa alakulásáért	10	–
Wolfné egy robot	7	7
Wolfné az anyagi világot testesíti meg	3	–
Wolfné sajnálatra méltó	3	–
Wolfné élete céltalan	3	–

123 Róluk bővebben (Kamarás István, 2003) A „keresztények”. = Liget, 4. sz. 85–96.

Wolfné segítségére szorul	3	14
Wolfné egyedi személy	–	29
Wolfné munkája értékes	–	18
Wolfné mi vagyunk	–	11
Wolfné egy embertelen társadalom áldozata	–	11

4.3.5. Öt irodalmi mű fogadtatása és befogadása

Két Örkeny-novella (*Trilla*, *In memoriam Dr. K.H.G.*), két József Attila- (*Medáliák I.*, *Bukj föl az árból*) és egy Pilinszky-költemény (*Mielőtt*¹²⁴) fogadtatásán (hatásán, értékelésén) és értelmezésén keresztül olyan irodalmi művek befogadását vizsgáltam, melyek megformálása kisebb-nagyobb mértékben eltér a közízlésnek megfelelő irodalmi olvasmányokétól. Azokat az olvasókat, akik elsősorban ilyen műveket kedvelnek – Gereben Ferenc kategóriáját (Gereben 1998) használva – „modern” ízléstípusba lehetne sorolni.

Először is azt állapíthattam meg, hogy még az iskolázott vallásos fiatalok körében a 14 vallási csoport egyikében sem éri el a „tetszett” szintet sem a művek átlagos fogadtatása, és zömmel csak az „alig árnyalt” szintet érik el értelmezéseik. Az is megállapítható – ez persze az olvasáskutató számára már evidencia –, hogy a fogadtatás és a befogadás között eléggé szoros összefüggés van: azok értelmezték árnyaltabban ezeket a műveket, akiknek jobban tetszett, és fordítva. Ez esetben a kivételek érdekeseek: ilyenek a reformátusok, a buddhisták és a krisnások, akik előbb állnak a tetszési, mint az értelmezési rangsorban. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy körükben az átlagosnál gyakoribb a három „vallásosnak” nevezhető mű (a három költemény) redukált (a „vallásival” szembeállítható „vallásos”) olvasata.

A három költemény (vagyis a „vallásos művek”) a nem vallásos kontroll-csoport kivételével valamennyi csoportban valamivel jobban tetszenek, mint a két „nem vallásos” Örkeny-novella. Ilyen tendencia a művek értelmezése esetén nem tapasztalható. A nem vallásosoknak és a Jehova tanúknak egyértelműen az *In memoriam Dr. K.H.G.*, az evangélikusoknak a *Mielőtt* és az *In memoriam Dr. K.H.G.*, a maguk módján vallásosoknak és mormonoknak a *Mielőtt*, a buddhistáknak és a muszlimoknak a *Medáliák*, a krisnásoknak a *Medáliák* és a *Bukj föl az árból*, katolikusoknak a *Bukj föl az árból*, a reformátusoknak és a metodistáknak a három költemény, a zsidóknak pedig a *Medáliák* és a két Örkeny-novella tetszett legjobban. Minderre magyarázatot a következő fejezetekben kaphat az olvasó.

4.3.5.1. Örkeny: *Trilla*

Az egyperces novella fogadtatásának és értelmezésének fokozatait, valamint a hatás és az értelmezés tartalmát és a az egyes vallási csoportokra leginkább jellemző hatáselemeket az alábbi táblázat mutatja be:

124 Ezt a művet Gereben Ferenc barátom iránti tiszteletből is választottam, akit annak idején mint Pilinszky költészetének kedvelőjét és értő értelmezőjét ismertem meg.

	elemszám	tetszés- mutató és szórás	a csoportra leginkább jellemző hatás-elemek	értelme- zés-mutató és szórás	a csoportra leginkább jel- lemző értelmezés-elemek ⁸
zsidók ⁹	14	3.8 (1.1)	nyomasztó, elgondolkodtató, közömbös, szép	3.6 (1.0)	monoton, elidegenedés, „Wolfnének hívják”
metodisták	33	3.6 (1.1)	elgondolkodtató, azonosul vele, humoros, ironikus, szépen megformált, mozgósító, igaz	2.9 (0.9)	magány, beletörődés, figyelem-felkeltés, kisember, jelentéktelenség, „Egyedül lakik”, „Wolfnének hívják”
evangélikusok	20	3.6 (1.5)	nyomasztó, szépen megformált, igaz, azonosul vele, humoros	2.8 (1.0)	magány, elidegenedés, beletörődés, „Hideget ebédél. Egyedül lakik.”, „Wolfnének hívják”
buddhisták	14	3.4 (1.2)	nyomasztó, monoton, hatásos	2.5 (0.8)	magányos, szegénység
baptisták	20	3.4 (1.4)	elgondolkodtató, nyomasztó, szép	3.1 (0.8)	monoton, magányos, elidegenedés, elfásultság
reformátusok	42	3.3 (1.2)	unalmas, elgondolkodtató, nyomasztó, azonosul vele, igaz, ijesztő, megrendítő	2.9 (0.9)	elidegenedés, átlagember, beletörődés, „Wolfnének hívják”
maguk módján vallásosok	44	3.2 (1.4)	nyomasztó, monoton, megrendítő, azonosul vele	3.0 (0.6)	monotonia , beletörődés, átlagember,
ISKCON-krisnások	28	3.1 (1.2)	szépen megformált, igaz,	3.0 (0.9)	értelmetlen élet, az anyagi világ körforgása , Isten nélküli élet, beletörődés, társadalomkritika,
katolikusok	66	3.1 (1.3)	nyomasztó, elgondolkodtató, monoton, közömbös, mozgósító, humoros,	2.9 (0.9)	elidegenedés , figyelem-felkeltés, „Wolfnének hívják”
nem vallásosok	46	3.0 (1.3)	monoton, közömbös, szépen megformált, nyomasztó	2.9 (1.0)	elidegenedés, kisember, „Egyedül lakik”,
mormonok	14	2.5 (1.0)	nyomasztó	2.7 (0.8)	jelentéktelen, nem képes változtatni, magányos
Jehova tanúk	20	2.4 (0.9)	nyomasztó, közömbös , elgondolkodtató, igaz , fárasztó	2.8 (0.8)	monotonia , kisember, beletörődés, magányos, értelmetlen élet
muszlimok	12	2.2 (1.3)	nyomasztó, ijesztő, reális, furcsa	2.2(0.9)	monoton, „Hideget ebédél, egyedül lakik”

125 A hatáselemek százalékarányának sorrendjében; kövér betűvel az átlagostól jelentős mértékben eltérő arányú hatás-elemek.

126 A hatáselemek százalékarányának sorrendjében; kövér betűvel az átlagostól rendkívüli mértékben eltérő arányú hatás-elemek, kurzívval a „Milyen mozzanatok ragadták meg?” kérdésre adott, a csoportra jellemző válaszok.

127 Kurzívval szerepeltetem azokat a csoportokat, ahol az alacsony elemszámok csak nagyon óvatos következtetésekre adnak lehetőséget.

A tetszés–nemtetszés nagy szórásértékei azt jelzik, hogy ennek a novellának a fogadtatását és hatását ebben a – magasán iskolázott és fiatal – körben erősebben befolyásolja az ízlés, mint a vallásosság. Szignifikáns eltérés csupán egyfelől az élen álló metodisták és zsidók, másfelől a sereghajtó baptisták, a Jehova tanúk, a muszlimok és a mormonok között van. Az is kiderül ebből a táblázatból, hogy a tetszés–nemtetszés csoportátlagai nem fedik fel eléggé sem a hatás irányát, sem tartalmát. Másképpen fogalmazva: mást és mást jelenhet egyes csoportokban a tetszés vagy nemtetszés. Két csoportra gyakorolt egyértelműen pozitív irányú hatást ez az Örkeny-novella: a krisnások és a metodisták körében, és az utóbbiak voltak azok, akikre legnagyobb, legmélyebb, leginkább kimozdító erejű hatást gyakorolt. Ezt az Örkeny-novellát a legtöbb vallási csoportban – gyakorisági sorrendben (átlagosan 10–52 százalékban) – nyomasztónak, unalmasnak, elgondolkodtatónak tartották. Ettől eltérően a krisnások szépnek és igaznak tartják, a Jehova tanúk egy része közömbösséget mutat, másik része pedig igazak érz. Az evangélikusokra és különösen a metodistákra gyakorolt hatás bizonyult leginkább pozitívnak, mélynek és sokszínűnek. Másképpen: ők bizonyultak legnyitottabbnak, legfogékonyabbnak erre a novellára.

A Trilla esetében eléggé kevesen (átlagosan 5%) akadtak, akiknek értelmezését árnyaltságuk és mélységük alapján legmagasabb (az ötödik) szintre lehetett helyezni.¹²⁸ Hasonlóképpen kevesen (csoportonként 5%) vannak azok, akiknek értelmezésében nem található releváns reflexió, akik rövidre záró, racionalizáló értelmezéseket adtak.¹²⁹ A legtöbben (csoportonként 45–62 százalék) „közepesen” reflektív értelmezésekkel próbálkoztak.¹³⁰ A leggyakoribb (9–53 százalékot kitevő) értelmezés-elemek a következők voltak: monotonia, magány, elidegenedés. Mint a példákban is jól érzékelhető, hogy az ugyanazon az árnyaltsági (mélységi) szinten eléggé különböző – például lélektani, szociológiai, filozófiai, etika vagy vallási¹³¹ – irányultságú és tartalmú értelmezések találhatók.

Öt csoport értelmezése tér el markánsan a többiekétől. A zsidóké a legárnyaltabb. A krisnások körében jellemzőek mind a reflektált vallási, mind rövidre zárt „vallásos” értelmezések. Utóbbiak között Wolfnét élete alakulásért hibásnak tartó moralizáló, ítélkező magyarázatok is szerepelnek¹³², melyek szerint Wolfné *élete* azért értelmetlen, mert Isten nélkül él az anyagi világ körforgásában. A Jehova tanúk értelmezéseinek sajátos eleme

128 Ők ilyen fajta értelmezéseket adtak, mint, hogy „A hétköznapi, szürke, monoton tevékenységek mögött emberek vannak. Az emberi méltóság nem a kivételes élethelyzetből ered. Méltó a megelégedésre” vagy „Vállalva a monotonitást s a névtelenséget, végzik dolgukat, s ha nem lennének, hiányoznának”.

129 „Húsz éve dolgozik íróként”, „Egy asszony figyelnek politikai légkörben”, „Wolfné unja már, és sokat hibázik”.

130 „Egy húsz éve változatlan jellem”, „Ha nem vigyázunk, üres edénnyé válhatunk”, „Humorral ábrázolja az üres életet”, „Élete boldogtalan, állati, és ezt nem tudja”, „Belefásult az életbe, nem tud vagy nem akar kitörni”.

131 Alacsonyabb szinten inkább pszichologizáló, mint lélektani, inkább szociologizáló, mint szociológiai, inkább moralizáló, mint etika, inkább vallásos, mint vallási, inkább filozófálgató, mint filozófiai próbálkozások. E kategóriák elméleti hátteréről bővebben Kamarás, 2007:195–208.

132 Miként azt a 4.3.4. fejezetben is olvashattuk a krisnás és a keresztény szerzetesek értelmezéseinek összehasonlításakor.

a fontos munkát végző kisember. Ilyenekkel a kérdezettek szép számmal találkozhattak hívő társaik idősebb nemzedékeiben. A nem vallásosok leggyakrabban szociologizáló értelmezéseinek jellegzetessége a társadalomkritika. A katolikusok mindkét nemzedéke értelmezéseinek specifikuma a figyelemfelkeltés.

Abban a régebbi kutatásban, melynek keretében ennek a novellának a befogadását 24 különböző korú iskolázottságú, foglalkozású és világnézetű csoportban vizsgáltam, az egyes csoportok értelmezéseit nem csak egymással, hanem a fiktív átlagolvasóéval is összehasonlítottam (Kamarás 2003). A fiktív olvasó „átlagértelmezésének” kulcsszavai a *monoton munka*, *a monoton élet*, *a magány és az elgépiesedés* voltak. Ettől leginkább a „hivatásos olvasók” (magyar szakos tanárok, irodalom szakos főiskolai és egyetemi hallgatók és az irodalmárok), valamint a filozófusok és az idősebb keresztény lelkészek értelmezései tértek el, ebben a kutatásban pedig a metodisták, evangélikusok, reformátusok, zsidók, krisnások és Jehova tanúk értelmezései. A Jehova tanúk értelmezései az előző kutatásban szereplő kishivatalnokokéihoz állnak legközelebb, elsősorban Wolfné munkája fontosságának említésével. Az irodalmárok és a filozófusok értelmezéseihez a reformátusok, evangélikusok, metodisták és zsidók értelmezései hasonlítanak leginkább.

4.3.5.2. József Attila: *Medáliák I.*

A legtöbb vallási csoportban a gyakorisági sorrendben a következő hatás-elemek szerepeltek legnagyobb (átlagosan 11–25 százalékos) arányban: *szépen megformált, elgondolkodtatott, nyomasztó, közömbös*. Az értelmezésekben – sorrendben – a *természet-ember ellentét*, a *csalódás*, a *bukás*, *gyermek-felnőtt ellentét*, az *égi-földi párhuzam* és az *öntudatra ébredés* értelmezés-elemek szerepeltek leggyakrabban (átlagosan 7–16 százalékos arányban). Az átlagostól eltérő csoport-sajátosságokat az alábbi tábla mutatja:

A *Medáliák* fogadtatása és értelmezése

26. tábla

	elemszám	tetszés- mutató és szórás	a csoportra leginkább jellemző hatáselemek	értelmezés- mutató és szórás	a csoportra leginkább jellemző értelmezés-elemek
<i>buddhisták</i>	14	3.9 (1.1)	szépen megformált, hatásos , nyomasztó, bosszantó, azonosul vele, kellemes	3.1 (1.1)	bukás, bűnbeesés, csalódás, az emberi lét tragikumai, lélekván-dorlás , „Or-mányommal ott megsi-mogattam...”, „Most lelkem ember...”
ISKCON-krisnások	28	3.9 (0.8)	ijesztő , nyomasztó , szép , hatásos, kellemes, azonosul vele	2.5 (0.9)	lélekván-dorlás , ember és állat, testbe zárva szenvedünk, teljesség hiánya, „Most lelkem ember...”
<i>muszlimok</i>	13	3.8 (1.1)	hatásos, felvidítő, szép	2.5 (1.2)	romlás , kiábrándulás, elégedetlenség
<i>zsidók</i>	14	3.8 (0.9)	elgondolkodtató , szép , megdöbbentő ,	3.0 (1.0)	ember-állat , az emberi lét, „Most lelkem ember...”

	<i>elemszám</i>	<i>tetszés- mutató és szórás</i>	<i>a csoportra leginkább jellemző hatáselemek</i>	<i>értelmezés- mutató és szórás</i>	<i>a csoportra leginkább jellemző értelmezés-elemek</i>
maguk módján vallásosok	44	3.7 (1.1)	közömbös, nyomasztó, túlságosan elvont, hatásos	3.1 (1.3)	természet–ember ellentét, gyermek–felnőtt ellentét, égi–földi párhuzam, „ <i>Most lelkem ember...</i> ”
evangélikusok	20	3.7 (1.1)	hatásos , mozgósító, azonosul vele	3.8 (1.3)	természet–ember ellentét, csalódottság, bukás, égi–földi párhuzam
metodisták	33	3.7 (1.0)	elgondolkodtató, közömbös, megrendítő, azonosul vele	3.4 (1.0)	csalódás, gyermek–felnőtt ellentét, képzelet–valóság ellentét, bűnbeesés, égi–földi párhuzam, „ <i>Ormányommal ott megsimogattam... „Most lelkem ember...”</i> ”
reformátusok	42	3.7 (1.3)	elgondolkodtató, nyomasztó, közömbös, humoros	2.6 (1.2)	természet–ember ellentét, képzelet és valóság, égi és földi, csalódás, „ <i>Ormányommal ott megsimogattam...</i> ”, „ <i>Most lelkem ember...</i> ”
katolikusok	66	3.5 (1.1)	elgondolkodtató, nyomasztó, közömbös, humoros	2.7 (1.1)	nehéz embernek lenni, szabadság és korlátozottság, „ <i>Ormányommal megsimogattam...</i> ”
nem vallásosok	46	3.3 (1.2)	nyomasztó , elgondolkodtató, kellemes	2.6 (1.2)	bukás, öntudatra ébredés, „ <i>Ormányommal ott megsimogattam...</i> ”
mormonok	14	3.2 (1.3)	nyomasztó, túl elvont	2.2 (1.2)	kiábrándulás, ember és állat
baptisták	20	2.9 (1.2)	szép , túl elvont, ambivalens, elgondolkodtató	2.9 (1.1)	bűnbeesés, kiábrándulás , emberi lét
Jehova tanúk	20	2.7 (0.8)	közömbös , túlságosan elvont	2.9 (0.7)	romlás, természet–ember ellentét, tejség hiánya , képzelet és valóság, „ <i>Ormányommal... megsimogattam</i> ” „ <i>Most lelkem ember...</i> ”

Ez esetben a fogadtatás szórás-értékei kisebbek, mint *Trilla* esetében, ami arra is utal, hogy a *Medáliák I.* esetében nagyobb szerepet játszott a vallásosság. A fogadtatást tekintve az összes többi vallási csoporttól szignifikánsan különböző baptisták és Jehova tanúk esete egyértelmű: eléggé racionális beállítódásuk miatt kevésbé érintette meg őket ez a mű. Jellemző, hogy a művet legkedvezőbben fogadó buddhisták, muszlimok, krisnások és zsidók körében is akadt egy-egy elutasító kisebbség. Legmélyebb és legpozitívabb hatást az evangélikusokra gyakorolt az a költemény. A buddhistákra érhetően valamivel erősebb hatást gyakorolt ez a valamivel inkább a buddhizmus, mint hinduizmus világát felidéző mű, bár az indiai mitológia bölcs, szent (olykor félisten) elefántja számukra is komoly kapcsolódási lehetőség.

Csak nagyon kevesek (átlagosan 5–6 %-uk) értelmezése került a teljesen triviális első szintre („A Holdat megugató kutya jutott eszembe”), jóval többen (átlagosan 30 %) érték

el a legmagasabb (az ötödik) szintet, ahová erőteljesen reflektált értelmezések kerültek.¹³³ Leggyakoribbak (csoportonként 30–45 %) a negyedik szintre helyezhető (a legtöbb esetben filozófiai irányultságú) értelmezések voltak.¹³⁴

Tartalmát tekintve a többiekétől a két keleti vallás híveinek értelmezése tért el leginkább, elsősorban a *lélekvándorlás* motívummal. Az *öntudatra ébredés* jelenti a nem vallásosok mindkét nemzedéke, az *égi–földi párhuzam* pedig a keresztények és a zömmel keresztény motivációjú maguk módján vallásosok értelmezéseinek specifikumát. Az evangélikusok és a metodisták értelmezései ezúttal is a tartalmilag leggazdagabbak közé tartoznak.

A „hivatásos olvasók” (ez esetben a művel foglalkozó irodalmárok) értelmezéseinek legfontosabb elemei a *világtól való elidegenítettség, a magány, az ártatlanság (a paradicsom) elvesztése, az öntudatra ébredés, a reménytelenség, az élet törekenysége, a harmónia és a teljesség vágya* (Beney 1999, Madocsa 1992, Majoros 1983, Szabolcsi 1977, 1992, Szigeti 2002, Tamás 1966, Tverdota 1999).¹³⁵ Ezek az elemek az általam vizsgált értelmezésekben is felbukkannak, de csak néhány csoportban jelennek meg mint jellegzetes értelmezés-mozzanatok: elsősorban a baptisták, az evangélikusok és a nem vallásosok értelmezéseiben. Találhatunk több olyan értelmezés-elemet is, melyek az irodalmárok értelmezéseiben nagyon ritkán vagy nem szerepelnek: a képzelet és a valóság ellentéte, a lélekvándorlás, a természet és az ember ellentéte, a szabadság és a korlátozottság.

4.3.5.3. József Attila: *Bukj föl az árból*

Ez az a mű – a Pilinszky-vers mellett – amelyet egyértelműen „vallásos” vagy „istenes” versnek tekinthetünk mindazok, akik ezért vagy azért nem botránkoznak meg ilyen-olyan bizarrnak, groteszknek, vagy a Bibliával ellentétben állónak vélt mozzanata miatt. A legtöbb csoportban a következő hatáselemek fordultak elő – sorrendben – leggyakrabban (átlagosan 10–18 százalékot kitevő arányban): elgondolkodtató, megrendítő, nyomasztó, azonosul vele, szépen megformált, hatásos. A leggyakoribb (átlagosan 6–33 százaléknyi) értelmezés elemek (sorrendben) a következők: Isten-keresés, szenvedés, kétségbeesés, bűnbánat, hit és hitetlenség, ima, magány. Az ezektől eltérő csoport-sajátosságokat az alábbi táblázat érzékelteti:

133 „Embernek lenni kijózanító, nem varázslat”, „A paradicsomi állapot és az öntudatra ébredt ember állapot-különbségének leírása. Talán emberségünk velejárója a vigasztalan kételkedés”, „A boldog önfeledtség, a gyermekkori boldogság elvesztése. Helyzetfelismerés a világ és az ember disszonáns viszonya”, „Ugyanabban a testben többféle is lehet a lélek, az állati lélek még büntelen, az emberi már nem, mert az emberi lélek elszakadt a természettől, a világ egysége megbomlott”, „Az öntudatra ébredt embernek sokkal nehezebb az üdvözülés útja”.

134 „A gyermeki naiv cselekvő életet állítja szembe a felnőttkével, akik szenvednek, s nem találják helyüket és az elfogadást”, „Belső életünk tragédiája”, „Emberi lét és lélek egy testben”, „Egyedül Isten képes arra, hogy a változás tartós legyen”.

135 Az irodalmárok értelmezéseit (a következő két mű esetében is) Korda Eszter gyűjtötte össze és kivonatolta számomra.

	elemszám	tetszés- mutató és szórás	a csoportra leg- inkább jellemző hatáselemek	értelmezés- mutató és szórás	a csoportra leginkább jellemző értelmezés-elemek
katolikusok	66	4.0 (1.1)	elgondolkod- tató, hatásos, azonosul vele,	3.0 (1.1)	Isten-keresés, szenvedés, kétség- beesés, „ <i>En, akir feltaszít a ló... késeivel játszom</i> ”
metodisták	33	3.9 (1.1)	elgondolkod- tató, őszinte , megrendítő, azonosul vele	3.4 (1.0)	bárhogyan is de jelenjen meg Isten , Isten-keresés, ima, magány, szenvedés, „ <i>Ijessz meg engem istenem ... semmi sodra</i> ”, „ <i>a büntelenség vétek</i> ”, „ <i>Már mindent merek...</i> ”, „ <i>Meghalni lélegzetem ... hiányoddal</i> ”
evangélikusok	20	3.8 (1.1)	hatásos, meg- rendítő	3.8 (1.3)	bűnbánat, szenvedés, bárho- gyan is de jelenjen meg Isten, „ <i>Ijessz meg engem istenem ... semmi sodra</i> ”
reformátusok	42	3.8 (1.1)	nyomasztó, megrendítő, elgondolkod- tató, szépen megformált	2.9 (1.0)	kétségbeesés , Isten-keresés, indulat, „ <i>En, akir feltaszít a ló... késeivel játszom</i> ”, „ <i>Gyűlékony vagyok ... mennyi-köveddel</i> ”
baptisták	20	3.7 (1.1)	átéli , hatásos, megrendítő, elgondolkodta- tó, őszinte	3.3 (0.7)	Isten utáni vágy, szenvedés,
zsidók	14	3.7 (1.2)	elgondolkodta- tó, átéli , nyo- masztó, hatásos, szép,	3.0 (0.8)	magány, szenvedés, istenke- resés, „ <i>És verje bosszúd, vagy kegyed</i> ”
ISKCON-krisnások	28	3.6 (1.0)	szépen megfor- mált, hatásos, mozgósító, megható	3.1 (0.9)	istenkeresés , Isten nélkül értelmetlen életünk, bárhogyan is de jelenjen meg Isten, ostoba ember, bűnbánat
maguk módján vallásosok	46	3.5 (1.5)	azonosul vele, szépen megfor- mált, megrendí- tő, nyomasztó	4.2 (0.9)	ima , szenvedés, létp probléma, szabályok nélkül nem lehet élni, gyermeki esendőség, „ <i>a bünte- lenség vétek</i> ”
mormonok	12	3.2 (1.1)	nyomasztó, megdöbbenő	2.4 (1.1)	kétségbeesés, Jób könyvére emlékeztet,
buddhisták	14	3.2 (1.0)	zavaró , elgon- dolkodtató, hatásos	2.4 (0.9)	szüksége van vezetésre, Isten-ke- resés, kétségbeesés „ <i>Gyűlékony vagyok...</i> ”, „ <i>Büntelenség vétek</i> ”
muszlimok	13	3.1 (1.2)	feldühítő,	2.4 (1.0)	istenkeresés
nem vallásosok	46	3.0 (1.3)	szépen megfor- mált, hatásos, elgondolkodta- tó, közömbös	3.0 (0.7)	bárhogyan is de jelenjen meg Isten, bűnbánat, halálvágy, szenvedés
Jehova tanúk	20	3.0 (1.2)	megdöbbenő, ijesztő, elvont, nem felel meg a Bibliának, moz- gósító, őszinte, elgondolkodtató	2.4 (0.8)	Isten utáni vágy, kétségbeesés, szüksége van vezetésre , „ <i>Már mindent merek...</i> ”

Figyelemre méltó, hogy a nem vallásosok és a vallásosok között nincsen éles különbség a hatás irányában és tartalmában, pedig a tetszésben szignifikáns eltérése tapasztalható a vallásosok javára. A krisnások és a buddhisták közötti jelentős eltérést a krisnások egyistenhitével lehet magyarázni. A katolikusokra, az evangélikusokra és metodistákra ez a mű is nagyobb hatással volt, mint a reformátusokra. A szent könyvnek nem megfelelő istenképe miatt – a nem vallásosokon kívül – elsősorban a Jehova tanúk és a muszlimok utasítják el.

E mű esetében mind a legalacsonyabb¹³⁶, mind a legmagasabb¹³⁷ szintre kevés (átlagosan 2–3 százaléknyi) értelmezés került. A legtöbb értelmezés a negyedik szintre sorolható.¹³⁸

Ez esetben – érthetően – a nem-istenhívó buddhisták értelmezései a legkevésbé reflektáltak. Az is viszonylag könnyen magyarázható, hogy a Bibliától eltérőnek érezhető istenkép a Jehova tanúknak és a muszlimoknak is komoly értelmezési nehézséget okozott. Nehezebben magyarázható, hogy a maga módján vallásosok értelmezései jó néhány vallási csoporthoz képest szignifikánsan magasabb szintűek és sajátos tartalmúak. Talán meg lehet próbálkozni azzal a magyarázattal, hogy ők egyfelől fogékonyabbak a vallási téma iránt, mint a nem vallásosak, másfelől kevésbé köti őket a „hivatalos”, egyházas istenkép, mind az egyházasan vallásos hívőket. Az is része lehet a magyarázatnak, hogy közöttük nagyobb arányban lehetnek olyanok, akiknek Istennel való viszonya jóval ambivalensebb, bizonytalanabb, és talán drámaibb is, mint a vallásukat egyházuk tagjaként rendszeresen gyakorlóké.

A különböző világnézetű irodalmárok (Beney 1989, Madocsai 1992, Németh G. 1998, Pethőné 2001, Sárközi 1986, Szőke 1980, Tamás 2000, Török 1976, Tverdota 2002) értelmezései jobban „szórnak”, mint a vallásos laikusoké. Ilyen értelmezések, mint *a semmivel való szembesülés, az isten helyére lépő ember isten hiánya, az apai szigort pótló isteni büntetés, a kétségbeesetten istenteremtő könyörgés, a metafizikai nyugtalanság ateista alapon, az élvezetben való önismeret, a világfelüli üresség csak elvétve fordulnak elő a vallásos befogadók értelmezéseiben. A „hívatalos” és a vallásos „laikus” olvasók értelmezéseinek közös tartományában szerepel a reménytelenség, a magányosság, istenkeresés és apakeresés egybeolvadása, a teljes feloldódás, az Isten nélkül félelmetesebb világ, mint a büntető Istennel, kétségbeesett ima, a szenvedés, a hiányállapot. Az irodalmárokhöz ez esetben a legárnyaltabban fogalmazó metodisták, az evangélikusok és maguk módján vallásosok értelmezései hasonlítanak leginkább.*

136 Például: „Társadalmi helyzetkép”.

137 Például: „Az öntörvényű ember tragédiája elsősorban az Isten-hiányból ered”, „Gyarló emberi voltunk érteni akarása a hiányzó és mégis megszólítható transzcendens elött”.

138 Ilyenek például, mint „A hitetlen hitről szól”, „A felsőbb hatalom óvó és büntető jelenléte nélkül a gyarló ember végtelenül magányosnak érzi magát, nincs mérce, hiányzik az élet végső értelme”, „Arra kérte Istent, hogy komoly eszközökkel nyissa fel a szemét, fogadtassa el létezését. Jobb lenne számára a naiv vallásosság, mint a racionális értelem”.

4.3.5.4. Pilinszky: *Mielőtt*

Ez a költemény is felfogható vallásos, istenes versnek, méghozzá – az előzőhöz képest – olyannak, melyben ember és Isten között harmonikusnak ítéltető kapcsolat van. A leggyakoribb (átlagosan 8–17 százalékot kitevő) hatáselemek ez esetben az *elgondolkodtató*, a *nyomasztó*, a *szépen megformált*, a *megnyugtató*, a *hatásos* és a *megrendítő* voltak. A leggyakoribb (átlagosan 7–17 százalékot kitevő) értelmezés-elemek (sorrendben) ezek voltak: *szeretet*, *Jézus eljövetele*, *pozitív végkifejlet*, *Isten jósága*, *túl későn eszmélünk*, *halál* (*elmúlás*). Az csoport-specifikus értelmezés-elemek a következők voltak:

A *Mielőtt* fogadtatása és értelmezése

28. tábla

	<i>elemszám</i>	<i>tetszés- mutató és szórás</i>	<i>a csoportra leginkább jellemző hatáselemek</i>	<i>értelmezés- mutató és szórás</i>	<i>a csoportra leginkább jellemző értelmezés-elemek</i>
evangélikusok	20	4.4 (1.0)	elgondolkodtató, hatásos	3.1 (0.3)	túl későn eszmélünk , Jézus eljövetele, pozitív végkifejlet „ <i>Azt mondjuk ... ülnénk</i> ”
maguk módján vallásosok	46	4.2 (0.9)	elgondolkodtató, szépen megformált, közömbös	2.8 (0.9)	túl későn eszmélünk, Jézus eljövetele, „ <i>Azt mondjuk ... ülnénk</i> ”
reformátusok	42	3.9 (1.1)	megnyugtató	2.6 (0.9)	túl későn eszmélünk, Isten jósága, pozitív végkifejlet, Jézus eljövetele, jövő-látomás, „ <i>A sokaságban senki sem keresi egymást</i> ”, „ <i>Az Atya mint egy szálkát...</i> ”
baptisták	21	3.9 (1.0)	megrendítő, ambivalens, igaz, átéli	2.5 (1.1)	<i>végítélet</i> , <i>szeretet</i> , „ <i>Az atya mint egy szálkát...</i> ”
metodisták	33	3.8 (1.1)	megnyugtató, közömbös	2.4 (0.7)	<i>szeretet</i> , pozitív végkifejlet, „ <i>Akkor azt mondjuk, szeretlek...</i> ”
<i>mormonok</i>	11	3.7 (0.8)	elgondolkodtató, átéli	2.4 (1.0)	<i>szeretet</i> , <i>végítélet</i>
katolikusok	66	3.7 (1.2)	elgondolkodtató, szépen megformált, megnyugtató, nyomasztó	2.6 (0.9)	eljövetel, pozitív végkifejlet, „ <i>Az Atya mint egy szálkát...</i> ”
ISKCON-krisnások	25	3.3 (0.9)	nyomasztó , igaz, elgondolkodtató	2.2 (0.7)	végítélet , <i>szeretet</i> , „ <i>Az Atya mint egy szálkát...</i> ”
<i>zsidók</i>	14	3.3 (1.2)	elgondolkodtató ,	2.6 (1.0)	<i>szeretet</i> , <i>végítélet</i> , az élet értelme a túlvilágban van, „ <i>Akkor azt mondjuk, szeretlek...</i> ”
nem vallásosok	46	3.0 (1.2)	nyomasztó, közömbös	2.4 (0.7)	<i>szeretet</i> , pozitív végkifejlet, „ <i>Akkor azt mondjuk, szeretlek...</i> ”
Jehova tanúk	20	2.7 (0.9)	nem felel meg a Bibliának , ijesztő, zavaros, mozgósító, elgondolkodtató	2.1 (0.7)	Jézus eljövetele , <i>szeretet</i> „ <i>Akkor azt mondjuk, szeretlek...</i> ”
<i>muszlimok</i>	8	2.6 (1.2)	zavaros, közömbös, vallási nézeteitől távol	2.3 (1.0)	<i>végítélet</i> , <i>szeretet</i> , „ <i>A sokaságban senki sem keresi egymást</i> ”
<i>buddhisták</i>	14	2.5 (0.9)	zavaros, ambivalens, közömbös, megnyugtató	2.1 (0.7)	pozitív végkifejlet, „ <i>Az Atya mint egy szálkát...</i> ”, „ <i>Akkor azt mondjuk, szeretlek...</i> ”, „ <i>Sírásunk...</i> ”

Akár a *Medáliák I.* esetében, most is a vallásosság valamivel erőteljesebb befolyásoló erejére utalnak az alacsonyabb szórás-értékek. Ha a mormonoktól eltekintünk, akkor a fogadtatásban a keresztények és a nem keresztények között húzódik a választóvonal, szignifikáns eltérésekkel. A Jehova tanúk és a muszlimok elutasítása teljesen egyértelmű, miként az is, hogy ez legalább annyira sajátos vallási beállítódásukkal is magyarázható, mint hiányosabb kódismeretükkel. Sem a nem vallásosokat, sem a keleti vallások híveit nem nagyon érintette meg ez a költemény. Ez esetben az evangélikusok, a maguk módján vallásosok és a reformátusok fogadtatása a legpozitívabb, ugyanakkor mindkét csoportban eléggé eltérő összetételű hatás-elemekkel találkozunk. Az evangélikusok esetében a vers erősebben hatott az intellektuális regiszterben, a reformátusok körében pedig leginkább kellemes érzéseket keltett. A mormonok körében tapasztalható igen kedvező fogadtatást leginkább közeli eljövétel-várásukkal lehet magyarázni.

Az öt vizsgált mű közül ez bizonyult a legtöbbeknek legnehezebben értelmezhetőnek. Ez esetben akadt legkevesebb reflektált értelmezés, ¹³⁹ leggyakoribb a második szintre helyezhető – alig reflektált – értelmezés volt. ¹⁴⁰ A költeményt legkedvezőbben fogadók értelmezései sem kifejezetten reflektívek, szinte mindegyikben előfordul, a rövidre záró „túl későn eszmélünk” gondolat, még az értelmezés-elemekben leggazdagabb, leginkább reflektív református értelmezésekben is. Érdekes, hogy a költeményt eléggé hűvösen vagy elutasítóan fogadó Jehova tanúk – akik egy része nem tartja ezt a művet a Bibliához képest hitelesnek – jelentős része „biblikus” értelmezést ad. A krisnások és az idős evangélikusok értelmezései térnek el leginkább a többiekétől.

Az irodalmárok (Fülöp 1977, Kuklay 1988, Radnóti 1981, Reisinger 1999) értelmezéseinek leggyakoribb mozzanatai: a konkrét ember lényege halálakor válik késszé, befejezetté, a halál mint hazatalálás, visszatalálás az atyai házba, pillanat és örökkévalóság összekapcsolása, a vég-kifejlet megbékélése, a halál lételeme az egzisztenciális átélés, a lelki szegénység, gyermekiesség állapota, a „keresztre vert ember” megváltása, a végítélet mint szeretetlakoma. Ezek – a kereszt „hatástalanításának” kivételével – eléggé ritkán fordulnak elő a vallásos „laikus” olvasók jóval inkább vallásos és moralizáló, mint teológiai vagy filozófiai értelmezéseiben.

4.3.5.5. Örkeny: *In memoriam dr. K. H. G.*

A leggyakoribb (átlagosan 7–18 százalékos) hatás-elemek – sorrendben – a következők voltak: megrendítő, elgondolkodtató, nyomasztó, igaz, humoros, ijesztő. A leggyakoribb (átlagosan 9–21 százalékot kitevő) értelmezés elemek (sorrendben) a következők: műveltség–műveletlenség, az ör rádöbben műveletlenségére, és ez dühöt vált ki, igazságtalanság

139 Mint például a „A rend helyreállítása”, „Az isteni szeretet felszabadít”, „Isten visszaveszi a keresztet, melyet az ő kezéből is kaptunk. A teher alól kiszabadult lélek emberi sírással könnyebbül meg Isten felszabadító vonzásában. Együtt ülhetünk végre és végig ömellé”.

140 Ilyenek mint „A végítélet kétségbeesettség”, „Az ember sokszor későn hozza meg a megfelelő döntést, mert nem tudja elképzelni élete folytatását”, „Ijesztő, hogy az Atya visszaveszi a keresztet, de a vége pozitív”, „Meg akarja nyugtatni az emberiséget, hogy a túlvilági élet jobb, mint a földi”.

és erőszak uralma, tudás és hatalom, Dr. K.H.G. provokál, az emberi butaság, fasizmus. A csoport-specifikus értelmezés elemek a következők:

Az In memoriam Dr. K. H. G. fogadtatása és értelmezése

29. tábla

	elemszám	tetszés- mutató és szórás	a csoportra leg- inkább jellemző hatáselemek	értelmezés- mutató és szórás	a csoportra leginkább jellemző értelmezés-elemek
evangélikusok	20	4.2 (1.2)	igaz, elgondol- kodtató, ijesztő, nyomasztó	2.8 (0.9)	rádöbben tudatlanságára, Dr. K.H.G. provokál, tudás és hatalom, műveltség és műveletlenség, fasiz- mus, emberi butaság, „De ismerem ... lelőtte dr. K.H.G-t”
zsidók	14	3.9 (1.1)	szép, elgondolkodtató, igaz	3.0 (1.0)	műveltség és barbárság, fasizmus, Dr. K.H.G. provokál, „De ismerem ... lelőtte”
nem vallásosok	46	3.8 (1.4)	nyomasztó, elgondol- kodtató, megren- dítő, humoros, szépen megfor- mált, hatásos	3.0 (0.6)	Dr. K.H.G. provokál, tudás és hatalom, műveltség és barbárság, fasizmus, emberi butaság, ember- telenség
reformátusok	42	3.4 (1.3)	megrendítő, igaz, ijesztő, furcsa	2.9 (0.9)	igazságtalanság és erőszak uralma, rádöbben tudatlanságára, Dr. K.H.G. provokál, Dr. K.H. G. embersége, Schiller, Heine, Ril-ke, Hölderlin neve, „De ismerem ... lelőtte dr. K.H.G-t”
maga módján vallásosok	46	3.4 (1.2)	elgondolkodtató, megrendítő, humoros,	3.2 (0.7)	műveltség és barbárság, igazságtal- anság és erőszak uralma, rádöbben tudatlanságára, embertelenség, dr. K.H.G. szellemi fölénye
metodisták	33	3.3 (1.5)	megrendítő, szépen megfor- mált, elvont, közömbös	3.3 (1.2)	tudás és hatalom, műveltség és bar- bárság, dr. K.H.G. szellemi fölénye, „Miközben a lódögnek a gödröt ásta”, „De ismerem ...lelőtte dr. K.H.G-t”
ISKCON- krisnások	30	3.2 (1.2)	ijesztő, nyo- masztó, furcsa,	2.6 (1.0)	az őr rádöbben tudatlanságára és öl, műveltség és barbárság , Dr. K.H.G. provokál, emberi butaság,
katolikusok	66	3.1 (1.5)	elgondolkodtató, ijesztő, igaz, kö- zömbös, szépen megformált	2.8 (0.8)	rádöbben tudatlanságára, Dr. K.H.G. provokál, emberi butaság, embertelenség, „De ismerem ...lelőt- te dr. K.H.G-t”
baptisták	9	3.1 (1.0)	elgondolkodtató, megrendítő, nyo- masztó, ijesztő	2.6 (0.9)	az őr rádöbben tudatlanságára és öl, műveltség és műveletlenség, „De ismerem ...lelőtte dr. K.H.G-t”
Jehova tanúk	21	3.0 (0.7)	nyomasztó, igaz, elgondolkodtató, ijesztő,	2.8 (1.2)	Dr. K.H.G. provokál, fasizmus, igazságtalanság és erőszak uralma, tudás és hatalom, az őr rádöbben tudatlanságára és öl
buddhisták	13	3.0 (1.2)	durva, megren- dítő, szépen, megformált, szatirikus, igaz	2.5 (1.1)	igazságtalanság és erőszak uralma, műveltség és barbárság
mormonok	11	2.9 (1.2)	durva, nyomasz- tó, reális	2.2 (1.1)	erőszak, műveltség és barbárság „És lelőtte”
muszlimok	7	2.3 (0.8)	felvidítő	2.6 (1.0)	műveltség és barbárság, „És lelőt- te...”

A nagy szórásértékek már jelzik, hogy eléggé különböző irányú fogadtatások és hatások fordulhatnak elő egymás mellett a különböző vallási csoportokon belül, ami azt jelenti, hogy esetben az irodalmi ízlés és az irodalmi kódismeret komolyabb mértékben befolyásolja a fogadtatást és a hatást, mint a vallásosság. A többiekől leginkább baptisták és muszlimok térnek el (szignifikáns különbséggel) a legnagyobb mértékű elutasítással, a krisnások pedig a rájuk gyakorolt leginkább negatív előjelű hatással, valamint a buddhisták a nagyon eltérő tartalmú fogadtatással. A Jehova tanúk feltehetően azért fogadták az öt irodalmi mű közül legpozitívabban ezt a novellát, és azért tartották ilyen nagy arányban igaznak, mert felmenő hívő társaik közül jó néhányan kerültek haláltáborokba. Ez a hatás így csak áttételesen vallási, hiszen a katonaságot megtagadó, és ezért koncentrációs táborba kerülő felmenőik életsorsának emléke befolyásolta a novellának – a másik négy műhöz képest – meglepően erős hatását.

Ez esetben egyetlen csoportban sem érte el a 10 százalékot a csaknem teljesen reflektálatlan értelmezés¹⁴¹, de nem volt nagyobb ez esetben sem a legmagasabb szintre helyezhető értelmezések¹⁴² aránya. Ez esetben leggyakoribbak a középső szintre helyezhető értelmezések voltak.¹⁴³ Jól érzékelhető, hogy nem csupán az értelmezés szintjeit tekintve nincsen szignifikáns különbség, hanem az értelmezés tartalmában is eléggé nagy a hasonlóság. Figyelemre méltó, hogy a Jehova tanúk nem csak magukénak érezték, hanem „magukénak is értelmezték” ezt a művet.

4.3.5.6. Az öt mű befogadása

Mivel ez az öt mű nem képviseli általában az irodalmat, de még csak a modern irodalmat vagy a többség számára szokatlan nyelven megszólaló irodalmat sem (hiszen a költemény, de már a novella sem tipikus olvasmány), nincs igazán jogosultsága annak, hogy az öt mű fogadtatását és értelmezését „számszerűen” összegezzük. Mégsem haszontalan ezt megkísérlni, ha a vallásosságnak és az ízlésnek az öt mű hatását és értelmezését befolyásoló erejét akarjuk összehasonlítani.

141 Mint például „párbeszéd csúnya véggel”.

142 Olyanok, mint a „Diákként talán sírva fakadt volna szégyenében, de itt fegyverrel tudott azon úrrá lenni”, „Az élet abszurditása, a hatalom kérdésköre, a kultúra értelme és értelmetlensége”, „Az elviselhetetlen túlkörbenezés borzasztó kényszerselekvése”.

143 „A műveltség ellenszenves a műveletlenség számára, mely a műveltség felett uralkodik”, „A szellem embere és a nyers erőszak”, „A gúzsba kötött emberi szellem törpesége hatalmas”.

	elemszám	az öt mű hatásának átlaga (1-5) és szórása	az öt mű értelmezésének átlaga (1-5) és szórása
VALLÁSI ÉS KONTROLLCSOPORTOK			
evangélikusok	20	3.8 (0.8)	2.9 (0.8)
zsidók	14	3.7 (1.1)	3.1 (1.0)
metodisták	33	3.6 (0.8)	2.9 (0.8)
maguk módján vallásosok	46	3.4 (0.9)	2.8 (0.7)
ISKCON-krisnások	30	3.6 (1.0)	3.0 (0.9)
reformátusok	42	3.5 (0.8)	2.9 (0.8)
katolikusok	66	3.4 (0.8)	2.7 (0.8)
baptisták	20	3.4 (1.2)	3.0 (0.9)
nem vallásosok	46	3.2 (0.9)	2.8 (0.8)
buddhisták	13	3.2 (1.1)	2.5 (0.9)
mormonok	14	3.1 (1.1)	2.4 (1.0)
muszlimok	7	3.0 (1.1)	2.4 (1.0)
Jehova tanúk	20	2.7 (0.9)	2.6 (0.8)
ÍZLÉSSZINTEK			
nagyon alacsony	15	2.5 (0.5)	2.1 (0.4)
alacsony	57	3.0 (0.7)	2.5 (0.7)
közepes	185	3.4 (0.9)	2.6 (0.8)
magas	97	3.9 (0.6)	3.0 (0.8)
nagyon magas	18	4.3 (0.4)	3.6 (0.6)

Ha eltekintenénk a szórás-értékektől, akkor az átlagok számottevő eltérése alapján arra lehetne következtetni, hogy eléggé komoly szerepe van a vallásosságnak az ilyen típusú („modern”) művek befogadása esetén. Mivel azonban a szórások eléggé nagyok, óvatosan kell kezelni ezeket az adatokat. Eléggé egyértelműen kiviláglik az ízlés jóval erősebb hatása, méghozzá mind a hatás, mind az értelmezés terén. Az egyes műveket tekintve azonban ez az összefüggés némiképpen módosul: a két Örkeny-novella (vagyis a „profán” témájú művek esetében) jóval erősebb az ízlés hatása, mint a vallásosságé, mint a három „vallásos” tematikájú mű esetében. A vallásosság befogadást befolyásoló ereje a *Bukj föl árból* értelmezése esetében mutatkozik legerősebbnek.

Az evangélikusok és a reformátusok kivételével a többi vallási csoportban eléggé nagy eltéréseket lehetett érzékelni az egyes művek fogadtatásában. Így például a Jehova tanúk és a nem vallásosok jóval (és szignifikánsan) hűvösebben fogadták a másik négy művet, mint az *In memoriam dr. K.H.G.*-t. Ez utóbbi közelebb állt életvilágukhoz, mint a másik négy. A buddhistákra jóval inkább hatott a „keleti mentalitású” *Medáliák I.*, a maga módján vallásosokra pedig a Pilinszky-költemény, mint a másik négy mű. A zsidókra kevésbé hatott a két istenes mű, mint a többi, a baptistáknál pedig éppen fordított a helyzet. A muszlimokra pedig – a keleti meseszerű – *Medáliák I.*-en kívül alig gyakorolt hatást a másik négy.

Az is szembeütő, hogy a nem vallásosoknak kevésbé tetszik a két „istenes” vers (a *Bukj föl az árból* és a *Mielőtt*), mint – a Jehova tanúktól és a buddhistáktól eltekintve – a vallásos csoportoknak. A vizsgált művek értelmezésének reflektivitását (mélységét, árnyaltságát, differenciáltságát) tekintve a két József Attila-vers esetében vannak nagyobb eltérések. Megállapítható, hogy a fogadtatás és az értelmezés összesítése alapján kialakult sorrendek nem nagyon térnek el egymástól, vagyis általában azok értelmezték árnyaltabban ezeket a műveket, akiknek jobban tetszettek. Az egyes művek esetében azonban – mint tapasztalhattuk – eléggé nagy eltéréseket is lehet rögzíteni. A „hinduista–buddhista–kozmista” *Medáliák I.* értelmezése az krisnások, a muszlimok és a buddhisták körében jóval kevésbé árnyalt, mint azt fogadtatásuk és hatásuk alapján várni lehetett volna, értelmezéseikben eléggé gyakoriak a vallási–filozófiai irányultságú rövidre zárások.

Az a tény, hogy mind a fogadtatást és hatást, mind az értelmezést illetően – igaz nem sokkal a maguk módján vallásosok és katolikusok előtt – az evangélikusok, a metodisták és a reformátusok állnak az élen, elsősorban azzal magyarázható, hogy a művészethez való viszonyok a művésszel kapcsolatos viszonyuk, aktív–passzív beállítottságuk, irodalmi olvasottságuk, ízlésük, kódismeretük tekintetében (a buddhistákat és a nem vallásosokat kivéve) megelőzik a többi vallási csoportot. A művészethez és az irodalomhoz való viszonyuk alapján a katolikusoknak, a nem vallásosoknak és a buddhistáknak is az élen lenne a helyük. „Lemaradásuk” talán azzal magyarázható, hogy a versek kedvelésében az evangélikusok, a reformátusok és a metodisták mögött vannak. A művészetek iránt eléggé nyitott nem vallásosok befogadói viselkedésének talán az lehet a magyarázata, hogy a két „vallásos–istenes” vers iránt kevésbé voltak fogékonyak, mint a vallásosok nagy többsége, ami megmutatkozott mind a fogadtatásban és hatás hűvösségében, mind az értelmezéseik átlagosnál kevésbé reflektáltságában. A buddhisták esetében jóval nehezebb a magyarázat. A *Trilla* és a *Medáliák I.* erősebben hatott rájuk az átlagosnál, de értelmezéseik – a *Medáliák I.* kivételével – a legkevésbé reflektívek. Miközben élen állnak az irodalmi művek és a filmek ismeretében, és a „legjobbak” között vannak a művésszel kapcsolatos aktív beállítódás és a versolvasás tekintetében is, úgy viselkednek, mintha egy, a mienkétől távoli kultúra képviselői lennének. Viselkedésük ezen kívül még valamelyest a régi világukkal radikálisan szakító neofitákéra is emlékeztet. A krisnások esetében könnyebb a magyarázat, hiszen ők (a Jehova tanúkkal és a pünkösdiekkel együtt) a többiekhez képest kevésbé tartják fontosnak a művészetet a vallásos ember életében. Értelmezéseik – a *Trilla* kivételével – a többiekéhez képest kevésbé árnyaltak, különösen a vizsgált művek közül leginkább keresztény szemléletű Pilinszky-versé. A baptisták azzal különböznek a többiektől, hogy a két „istenes” vershez képest a másik három művet eléggé hűvösen fogadják, értelmezéseik pedig csupán *Bukj föl az árból* esetében kellőképpen árnyaltak.

Valamennyi vizsgált műnek mind fogadtatása és hatása, mind értelmezése nem túl nagy, de már számottevő (0.21–0.36-os erősségű¹⁴⁴) kapcsolatot mutatott a művészetekhez való (pozitív) viszonyulással. A fogadtatás (hatás) és az értelmezés közötti összefüggés a *Mielőtt* esetében volt a legerősebb. Ugyanilyen erősségű kapcsolat mutatkozott az öt mű értelmezései között, vagyis azok a befogadók, akik egy-egy művet árnyaltabban értelmeztek, nagy valószínűséggel a többit is, legfeljebb egy fok eltérést lehetett regisztrálni (és csak nagyon ritkán kettőt). Az egyes művek fogadtatása–hatása között már nem lehetett ilyen mértékű együttjárást észlelni, ugyanis szép számmal akadtak olyan befogadók, akiknek az egyik mű jóval inkább tetszett vagy nem tetszett, mint a másik. Így például a *Trilla* fogadtatása csupán a másik Örkeny-novelláéval korrelált erősebben, a *Medáliák I.* fogadtatása csupán a másik József Attila-költeményével, a *Bukj föl az árból* fogadtatása pedig csak a Pilinszky-költeményével. Mindez azt is jelenti, hogy, hogy a különböző vallásokhoz való tartozás valamivel inkább befolyásolta a fogadtatást és hatást, mint az értelmezés szintjét. Ami viszont az értelmezés tartalmát illeti – láthattuk –, olykor eléggé markáns eltéréseket lehetett érzékelni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

144 Pearson-féle „r”

5. ÖSSZEGEZÉS

5.1. KAPCSOLAT A FÜGGETLEN ÉS FÜGGŐ VÁLTOZÓK KÖZÖTT

Ha a különböző típusú vallásosságot képviselő vallásokat és felekezeteket tekintjük független változóknak, és az összes vallásra, habitusra, ízlésre vonatkozó változót függő változóknak, az F-próbák alapján minden egyes változó esetében 0.0001 (az istenkép esetén csak 0.001 szinten) szignifikáns összefüggést találtunk. A F-értékek alapján legerősebb kapcsolatot a szent látványosságok fontossága (25.2), a kulturális attitűd nyitottsága–zárttsága (31.1), a hit fontosságának megítélése (23.1), az optimista–pesszimista világ- és emberkép (23.2), a nők vallási életben való szerepének megítélése, (14.1) és az ételélvezet értékek fontosságának megítélése (12.4) vonatkozásában lehetett megállapítani. Mindezek megerősítik Greeley hipotézisének helyességét.

5.1.1. Az életkor szerepe

Hat vallási csoportban volt módomban az ötven éven felüli „apák” és a 20–35 éves „fiúk” nemzedékét összehasonlítani. A rítusok fontosságának megítélésében, a felelősségvállalásban és az istenképet illetően nem rögzíthető szignifikáns távolság egyik csoport két nemzedéke között sem. A lehetséges esetek 10 százalékban találtam gyengén (0.06–0.10), 19 százalékban erősebben (0.000–0.05) szignifikáns távolságot.¹⁴⁵ Ez úgy is értelmezhető, hogy az esetek nagyobb részében nem volt lényeges eltérés az iskolai végzettség és a vallásgyakorlás tekintetében ugyanolyannak tekinthető két nemzedék között.

Függő és független változók összefüggése

31. tábla

	<i>katolikusok</i>	<i>reformátusok</i>	<i>evangélikusok</i>	<i>baptisták</i>	<i>Jehova tanúk</i>	<i>maguk módján vallásosok</i>
VALLÁSOSSÁG						
érzelmi–kognitív vallásosság	(s)				(s)	
hit		S				
ismeret				S		
érzés	S					
élmény	S	(s)				
közösség		S				
erkölcs	S	S		(s)		
meditáció	(s)				S	
szent látványosság					S	
a nők vallási szerepe		(s)			(s)	
világkép és emberkép		(s)				(s)

¹⁴⁵ S: 0.001–0.05 szinten szignifikáns, (s): 0.051–0.10 szinten (vagyis gyengén) szignifikáns, S: 0.001 alatti szinten (vagyis erősen) szignifikáns.

	<i>katolikusok</i>	<i>reformátusok</i>	<i>evangélikusok</i>	<i>baptisták</i>	<i>Jehova tanúk</i>	<i>maguk módján vallásosok</i>
ÉRTÉKREND						
univerzalitás-értékek			(s)			
önállóság-értékek					(s)	
életélvezet-értékek	S					S
teljesítmény-értékek	S				S	
biztonság-értékek		S	(s)			S
tradíció-értékek			(s)			
jóindulat-értékek	S	S				
kötelességérzet	(s)	S				
szexualitás-szerelem fontossága	S	S	S	S		
a humor fontossága	S	S	(s)		(s)	
ÍZLÉS (VISZONY A KULTÚRÁHOZ ÉS A MŰVÉSZETHEZ)						
szabadidő-tevékenységek volumene	S	S	S		S	S
szabadidő-tevékenységek minősége	S				S	
látványosságok kedvelése		(s)		(s)		
a kultúra iránti nyitottság			S			
kabaré		S				
Káma-szútra						S
Jézus utolsó megkísértése			S			
Harry Potter		S				
a vallás mint vicc tárgya	S	S				
vallás és művészet viszonya					(s)	
kapcsolat a művészettel			S			
a műalkotások ismertsége	S	S				
ízlésszint	(s)	S				
aktív-passzív beállítódás	S	(s)	S	(s)	(s)	

A legnagyobb különbség a katolikusok és a reformátusok, a legkisebb a maguk módján vallásosok és a baptisták két nemzedéke között tapasztalható. A baptisták esetében úgy tűnik kisebb a két nemzedék közötti változás, legalább is a magas végzettségűek körében, míg a katolikusok és a reformátusok (és kisebb mértékben az evangélikusok¹⁴⁶) esetében jelentős változásokra lehet számítani e két vallás történetében, a leginkább iskolázott hívek körében.

A legnagyobb különbség a szabadidő tevékenységek sokféleségében és gyakoriságában, valamint a művészetekkel kapcsolatos aktív beállítódásban tapasztalható, mindkét esetben a fiatalok javára. A szexualitás, a szerelem és a humor fontosságának megítélésében (minden esetben a fiatal nemzedék javára) a nem vallásosok két nemzedéke között is szignifikáns távolság van. Ez talán arra utal, hogy ez inkább életkori, mind nemzedéki sajátosság, va-

146 Akik körében a vallási dimenzióban alig van eltérés a két nemzedék között.

gyis ebben a tekintetben kevésbé lehet számítani az adott vallás történetén belüli, a fiatal nemzedék szokásaival jellemezhető attitűd-változásra.

5.1.2. Az iskolázottság szerepe

Az iskolázottság hatását a vallásukat rendszeresen gyakorló 50 éven felüli katolikusok körében volt lehetőségem vizsgálni. A felsőfokú végzettségűek vallásossága szignifikánsan kognitívabb, mint a csak nyolc általánost végzetteké. Kisebb mértékű (gyengén szignifikáns) különbség van a szent látványosságoknak tulajdonított fontosság tekintetében, az alacsonyabb végzettségűek javára.

Annak ellenére, hogy az felsőfokú végzettséggel rendelkezők vallásosságát kevésbé jellemzik az érzések és élmények, istenképük szignifikánsan bensőségesebb, mint az alacsony végzettségűeké.

A legnagyobb (szignifikáns) különbség a világ és az ember megítélésében tapasztalható. Ugyanakkor – és ez kétségtől meglepő – nincsen különbség a szexualitás és a szerelem, valamint a humor fontosságának megítélésében, továbbá abban sem, hogy mennyire tartják elfogadhatónak a vallási témákban való viccelődést. Ezek olyan problémakörök, melyekben eléggé nagy eltérés volt a felsőfokú végzettségű katolikusok két nemzedéke között, így feltételezni lehet, hogy ebben a tekintetben a nemzedéki sajátosság erősebben érvényesül, mint az iskolázottság hatása.

5.1.3. A vallásosság szerepe

5.1.3.1. Vallásosok és nem vallásosok

Ha a kérdezetteket a szerint csoportosítjuk, hogy önmagukat vallásosnak¹⁴⁷ vagy nem vallásosnak tartják,¹⁴⁸ a következő változók mentén találunk szignifikáns különbségeket:

A vallásosság–nem vallásosság szerepe

33. tábla

	<i>vallásosok</i>	<i>nem vallásosok</i>
ÉRTÉK-HALMAZOK		
univerzalitás	4.0	3.7
tradíció	3.8	3.3
jóindulat	4.0	3.5
jótekingodás	2.1	1.4
nyitottság: lehet-e a vallás vicc tárgya	2.7	3.3
KAPCSOLAT A MŰVÉSZETTEL		
versolvasás	2.3	3.1
a művészet fontossága életükben	3.2	3.5
az ízlés szintje	3.0	3.3

147 Vagyis köztük soroljuk a maguk módján vallásosokat is.

148 Ezúttal csak az Istenben nem hívő (agnosztikus és ateista) nem vallásosokat.

Legalább ennyire figyelemreméltó, hogy nincsen szignifikáns különbség a két csoport között a szexualitás és szerelem, a felelősség-és kötelességérzet, a szabadidő el- és kitöltésében, valamint a humor fontosságának megítélésében.

Jócskán árnyalódik a kép, ha a vallásos csoportot három alcsoportja bontjuk: a maguk módján vallásosok, a hagyományosan vallásosok¹⁴⁹ (katolikusok, reformátusok, evangélikusok) és fundamentalista módon¹⁵⁰ vallásosok alcsoportjaira.

A vallásosság jellegének szerepe

34. tábla

	<i>fundamentalista módon vallásosok</i>	<i>hagyományosan vallásosok</i>	<i>maguk módján vallásosok</i>	<i>nem vallásosok</i>
a világ és az ember optimista- pesszimista megítélése	2.9	3.5	3.1	3.0
ÉRTÉK-HALMAZOK				
univerzalitás	3.8	3.9	4.2	3.7
önállóság	3.4	4.0	4.0	3.8
életélvezet	3.2	3.5	3.9	3.7
teljesítmény	3.4	3.6	3.9	3.5
biztonság	3.5	3.9	4.2	3.9
tradíció	3.9	3.8	3.9	3.3
jóindulat	4.0	4.0	4.1	3.5
felelősség-érzet	2.5	2.9	2.8	2.7
kötelesség-érzet	2.9	3.3	3.8	3.3
SZABADIDŐ-TEVÉKENYSÉGEK				
volumene	2.8	3.3	3.2	3.1
minősége	3.1	3.2	3.2	3.1
jótekingodás	2.3	2.4	1.8	1.4
szexualitás és szerelem fontossága	2.8	3.3	3.4	3.4
humor fontossága	3.0	3.5	3.6	3.5
NYITOTSÁG				
nem való vallásos embernek	2.5	3.6	4.2	— ¹⁵¹
a vallás mint vicc tárgya	2.7	2.8	2.7	3.3
a nők szerepe a vallási életben	3.0	3.3	3.9	-
KAPCSOLAT A MŰVÉSZETTEL				
versolvasás gyakorisága	2.1	2.2	—	3.1
művészeti öntevékenység	3.0	3.0	3.0	3.1

149 Katolikusok, reformátusok, evangélikusok

150 Adventisták, baptisták, metodisták, pünkösdiel, Jehova tanúk, ISKCON-krisnások, muszlimok

151 Nincs adat.

művészet és vallás viszonya	2.8	3,5	3.0	—
a művészet fontossága	3.0	3.4	3.2	3.5
műalkotások olvasottsága és nézettsége	2.2	2.8	2.8	2.8
az ízlés szintje	2.8	3.2	3.0	3.1
művészeti kódok ismerete	2.2	2.8	2.8	3.0

Egyértelműen jóval nagyobb a távolság a nem vallásosok és a fundamentalista módon vallásosok között, mint a nem vallásosok és a vallásosok másik két csoportja között, akik között csak néhány esetben van szignifikáns különbség. A maguk módján vallásosok magasabbra taksálják a pragmatikus (különösen az életélvezet) értékeket, szélesebb körben érznek kötelezettségeket, nyitottabbak a tömegkultúra és a művészet irányában, nagyobb szerepet kívánnak a nőknek a vallási életben, mint a vallásukat rendszeresen gyakorló katolikusok, reformátusok és evangélikusok, akik viszont gyakrabban jótékonykodnak és szorosabbnak érzik a művészet és a vallás viszonyát. Mindez bizonyos mértékig vallásosságuk eltérő arculatával is magyarázható. A maga módján vallásosok vallási életében érthetően kisebb szerepet játszik a hit, az ismeret, még kisebbet a rítus és a közösség, de valamivel nagyobbat az érzések. Valamivel kisebb életükben a szent dolgok súlya, különösen a szent írásoké és a szent cselekményeké. Istenképük jóval kevésbé bensőséges, és ezzel összhangban a világot és az embert rosszabbnak ítélik.

5.1.3.2. Katolikusok és protestánsok

Láthattuk, hogy a kiinduló *Greeley*-féle, a katolikusok és protestánsok habitusbeli különbségére vonatkozó hipotézis egyes mutatók alapján részben igazolódott. Most a 65. táblázat áttekintő és összegző képet ad arról, hogy Magyarországon mennyire érvényes a *Greeley*-féle, „a katolikus nap szebben ragyog”-hipotézis, mely katolikusok és protestánsok közötti a szignifikáns¹⁵² eltéréseket tartalmazza.

152 S: 0.001–0.05 szinten szignifikáns, (s): 0.051–0.10 szinten (vagyis gyengén) szignifikáns, S: 0.001 alatti szinten (vagyis erősen) szignifikáns.

	<i>katolikusok és hagyományos protestánsok</i>	<i>katolikusok és újprotestánsok</i>
VALLÁSOSSÁG (FÜGGETLEN VÁLTOZÓK)		
érzelmi–kognitív vallásosság		S (3.3–3.7)
hit		S (4.4–4.7)
érzelem		S (4.0–3.4)
élmény		S (4.0–3.5)
rítus		S (2.9–2.3)
közösség	S (3.0–3.5)	S (3.0–3.8)
meditáció		S (3.1–2.6)
szent látványosság	S (3.0–2.3)	S (3.0–1.7)
szent szféra fontossága	S (3.0–2.7)	S (3.0–2.6)
HABITUS (FÜGGŐ VÁLTOZÓ)		
világkép	S (4.1–3.3)	S (4.1–2.7)
szabadidő-volumen		S (3.3–2.9)
szabadidő-minőség		S (3.5–3.0)
látványosságok kedvelése		S (3.3–2.9)
nyitottság (mi nem való vallásos embereknek)		S (3.6–3.0)
Káma-szútra		(s) (3.0–2.7)
szexualitás és szerelem		(s) (3.5–3.1)
humor		S (3.5–3.1)
kötelesség		S (3.4–3.0)
MŰVESZETEKKEL VALÓ KAPCSOLAT		
műalkotások ismertsége		S (2.6–2.2)
ízlésszint		(s) (3.2–2.8)
a művészetekkel kapcsolatos passzív-aktív beállítódás		S (4.2–3.8)
a művészet fontossága életükben		S (3.6–2.9)
vallás és művészet viszonya		(s) (3.6–2.9)

A katolikusok és a hazánkban hagyományos (európai) protestánsok között csak néhány – bár kulcsfontosságú – változó esetében tapasztalható szignifikáns eltérés: világlátásuk derűsebb, és szélesebb és gazdagabb számukra a szent jelenségek köre, a szentség szférája. Jól nagyobb a különbség a katolikusok és az olyan protestáns felekezetek képviselői között, amelyekkel kapcsolatosan állította föl Greeley a fényesebben ragyogó katolikus nappal kapcsolatos tézisének. A katolikusok és az újprotestánsok között, mind a vallásosság, mind a habitus, mind a művészetekkel való viszony terén komoly eltérések állapíthatók meg. A katolikusok vallásossága érzelmekben gazdagabb, de kevésbé közösségi, habitusok optimistább, derűsebb, nyitottabb, rugalmasabb és kevésbé konzervatív, a művészetekkel a kapcsolatos beállítódásuk pozitívabb és fontosabb szerepet játszik életükben. Az öngyilkossággal kapcsolatos felekezeti különbségekről írt elemzésükben Hegedűs Rita és Moksony Ferenc is kimutatnak egy, a katolikusokénál „borúsabb” protestáns (elsősorban református) világszemléletet (Hegedűs, Moksony 2006).

5.1.3.3. A vallásosság valamint a habitus, értékrend és ízlés összefüggése

A független változónak tekintett vallásosságon belül az istenkép bizonyult a legjobban hasonlító dimenzióknak, és érthetően ez bizonyult a különböző függő változókkal szemben leginkább függetlennek. Nem túl erős, de azért említésre méltó negatív összefüggést találtam a vallásosság emocionális–kognitív jellege és jó néhány függő változó között, és valamivel erősebb kapcsolatot a szent látványosságok, és még ennél is erősebbet a világ és az ember pesszimista–optimista megítélése és a függő változók között.¹⁵³

A vallásosság különböző dimenzióinak szerepe

36. tábla

	<i>a vallás érzelmi-kognitív dimenziója</i>	<i>szent látványosságok</i>	<i>a világ pesszimista-optimista megítélése</i>
„univerzalitás” értékek			0.24
„önállóság” értékek	- 0.13	0.21	
„életélvezet” értékek	- 0.13		
„tradíció” értékek			
a szexualitás és a szerelem fontossága	- 0.18		0.30
látványosságok kedvelése			0.21
a kultúrával szembeni zárt-ság-nyitottság	- 0.18		0.33
a nők vallási szerepének negatív-pozitív megítélése	- 0.7		0.36
felelősségek vállalása	- 0.14	0.22	0.24
kötelességek vállalása	- 0.14	0.23	0.29
negatív-pozitív viszony a művészethez			0.20
vallás és művészet kapcsolata	- 0.20	0.21	0.42

Minél erőteljesebben jelenik meg vallásosságban az érzelmi dimenzió (az érzések, az élmények, a rítus és a közösség) – amint ezt elsősorban az MBM-tag krisnások, a katolikusok, az evangélikusok és a buddhisták körében tapasztalhattuk –, annál kevésbé jelennek meg az értékrendben az „önállóság” értékei (például a szabadság, a bátorság, az önérzet, az alkotás,) az „életélvezet” (például a kellemes és a változatos élet, az egészség, az anyagi javak), annál kevésbé tartják fontosnak a szexualitást, a kultúrát, a nők vallási szerepét és a szélesebb világgal szemben vállalt felelősséget és kötelezettséget. Sokkal erősebb összefüggés érzékelhető a pozitív világlátás és a különböző függő változók között. A világot és az embert jónak látó, a világban Isten jelenlétét tapasztaló tartó hívők – elsősorban az MBM-tag krisnások és a katolikusok – elfogadóbbak és nyitottabb attitűdöt mutatnak a szexualitással és a szerelemmel, a látványosságokkal, a kultúrával, a nők vallási szerepével szemben, valamint mindenféle tekintetben nagyobb felelősséget és elkötelezettséget éreznek. Mindez azon vallásos emberek körében mutatkozott erőteljesebben, akiknek az értékrendjében markánsabban jelentek meg az „önállóság”, az „életélvezet” értékei, s jóval kevésbé azon hívek esetében, akik értékrendjét a „tradíció” értékei uralják.

153 A táblázatban a Pearson-féle „r” értékei szerepelnek (csak a szignifikáns értékeket szerepeltettem).

Azok a vallásukat rendszeresen gyakorló magasan iskolázott fiatalok, akik nyitottak a kultúrával szemben, elkötelezettek a másokkal és a másságokkal szemben, a többieknek fontosabbnak tartják a szexualitást és a szerelmet, a humort, a művészetet, és nagyobb szerepet szánnak a nőknek a mostaninál a vallási életben.

5.2. VALLÁS-ALAKZATOK

5.2.1. A vallásosság alapján

Az egymástól való távolságuk¹⁵⁴ és kis szórás melletti nagyon közeli értékeik alapján a maguk módján vallásosokkal együtt 14 vallási csoport között a következők viszonylatokban találtam a legnagyobb hasonlóságot:

- a) ISKCON-krisnások és MBM-krisnások,
- b) a reformátusok, evangélikusok, katolikusok és maguk módján vallásosok
- c) zsidók és buddhisták,
- d) pünkösdiek és baptisták,
- e) adventisták, metodisták és muszlimok.

Lazább, de még eléggé homogén csoportot alkotnak:

- f) muszlimok, adventisták, metodisták, reformátusok, evangélikusok, katolikusok, zsidók,
- g) Jehova tanúk, pünkösdiek és baptisták,
- h) Jehova tanúk és a krisnások.

A feltételezett vallás-halmazok közül a „hagyományos protestánsok”¹⁵⁵ az „újprotestánsok”¹⁵⁶ valóságos csoportot is alkotnak. A feltételezett „modern keresztények”¹⁵⁷ halmaz a valóságban (g-csoport) kibővül a a maguk módján vallásosokkal. Nem kerültek bele sem a hipotetikus „keleti vallások”¹⁵⁸, sem a „világi keleti vallások” csoportokba a buddhisták, akik a szekularizáltabb zsidókhoz állnak legközelebb. A hipotetikus halmazokba be nem soroltak közül a muszlimok a kevésbé fundamentalista „újprotestánsokhoz” és a zsidókhoz, a maguk módján vallásosok pedig a „modern keresztényekhez” kerültek legközelebb. A „modern keresztények” közül a reformátusok állnak legközelebb az „újprotestánsokhoz” (közelebb az enyhébben, távolabb az erősebben fundamentalistáktól).

154 Melyet a Tamhane-mutatóval „mértük”.

155 Az evangélikusok és a reformátusok.

156 Az adventisták, a baptisták, a metodisták és a pünkösdiek.

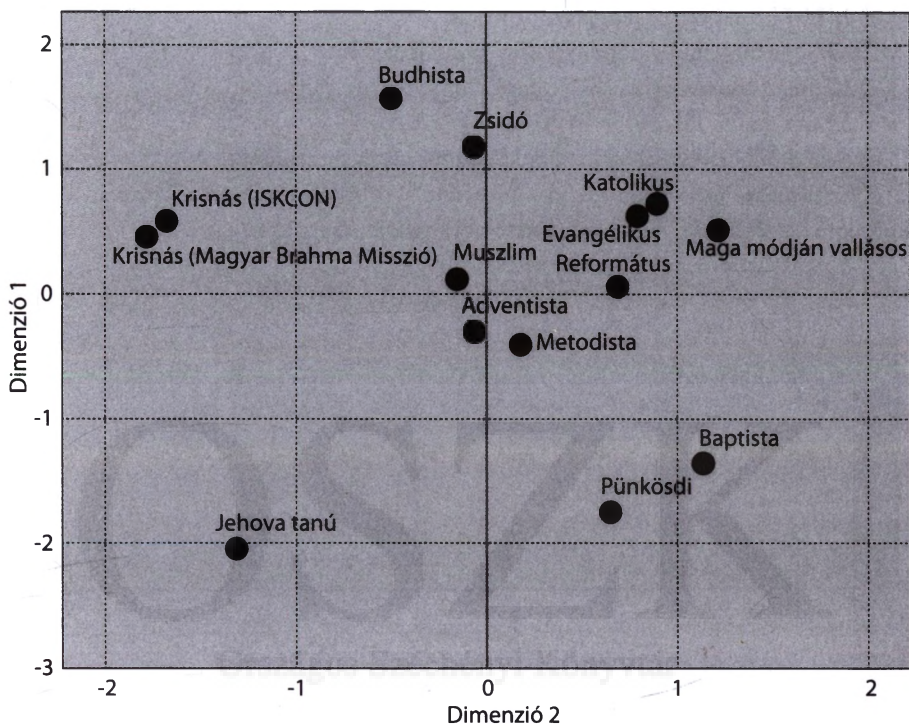
157 A katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok.

158 Az ISKCON-krisnások, az MBM-krisnások és a buddhisták.

A vallásosság különböző dimenzióival operáló¹⁵⁹ többváltozós elemzés alapján készült konceptuális térkép¹⁶⁰ így helyezkednek el a vizsgált vallási csoportok:

Vallásosságtérkép

1. ábra:

A vízszintes tengely negatív oldalán a hagyományosabb (és szakrálisabb), pozitív szakaszán pedig a modernebb (világiasabb) vallásosságú csoportok helyezkednek el. A függőleges tengely pozitív szakaszán az érzelmi-bb-nyitottabb, negatív szakaszán a kognitívabb-fundamentalistább vallásosságú csoportok találhatók. A Jehova tanúk vallásossága bizonyult a leginkább hagyományosnak, kognitívna és fundamentalistának. A Jehova tanúkhöz a pünkösdi és a baptisták kognitív és fundamentalista vallásosság modernizáltabb változatát képviselik.

159 Kognitív-érzelmi vallásosság, hit, ismeret, erkölcs, érzés, rítus, közösség, meditáció, szent dolgok fontossága, szent látvány, istenkép, optimista-pesszimista világkép, a kultúrával kapcsolatos nyitottság (ami nem való vallásos embernek, a vallás mint vicc tárgya, a nők szerepe a vallási életben).

160 A vallások konceptuális térképének módszertana: Az attitűd kérdések eloszlásainak vallási csoportok közti eltéréseit a Khi-négyszet statisztika szignifikancia szintjével mértük. Majd a szignifikancia értékek átlagai alapján megszerkesztettük az egyes vallási csoportok távolság mátrixát a sokdimenziós konceptuális térben. Ezt a sokdimenziós teret képeztük le sokdimenziós skálázás (MDS) segítségével két dimenzióba.

5.2.2. A habitus¹⁶¹ alapján

Az egymástól való távolságuk¹⁶² és kis szórás melletti nagyon közeli értékeik alapján a maguk módján vallásosokkal és a nem vallásosokkal együtt 14 vallási csoport és a közöttük a következők viszonylatokban találtam a legnagyobb hasonlóságot:

- 1) MBM-krisnások, adventisták, baptisták
- Lazább, de még eléggé homogén csoportot alkotnak:
- 2) Katolikusok, reformátusok, evangélikusok és nem vallásosok
- 3) Jehova tanúk, ISKCON-krisnások és pünkösdiel
- 4) maguk módján vallásosok, zsidók, metodisták és muszlimok.

A habitus különböző dimenzióival operáló¹⁶³ többváltozós elemzés alapján készült konceptuális térképen¹⁶⁴ így helyezkednek el a vizsgált csoportok.

OSZK

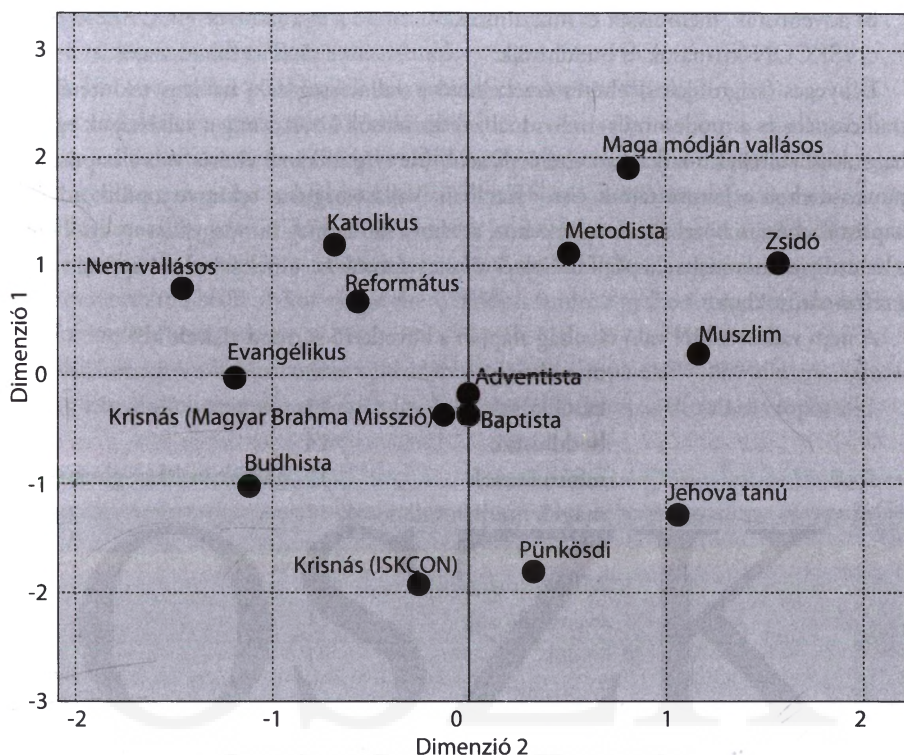
Országos Széchényi Könyvtár

161 Beleértve az értékrendet, a nyitottságot és művészetekhez való viszonyt is.

162 Melyet a Tamhane-mutatóval „mértük”.

163 Optimista-pesszimista világkép, univerzalizitás-, önállóság, életélvezet-, teljesítmény-, biztonság-, tradíció- és jóakarát-értékek, nem vallásos szabadidő-tevékenységek volumene és minősége, művészi alkotások ismertsége, művészeti ízlésszint, a művészettel kapcsolatos aktív-passzív beállítódás, világi látványosságok fontossága, a kultúrával kapcsolatos nyitottság (ami nem való vallásos embernek, a szerelem és szexualitás fontossága, a humor fontossága, a nők szerepe a vallási életben, felelősség-érzet, kötelesség-érzet, a művészet fontossága, vallás és művészet kapcsolata.

164 A vallások konceptuális térképének módszertana: Az attitűd kérdések eloszlásainak vallási csoportok közti eltéréseit a Khi-négyszet statisztika szignifikancia szintjével mértük. Majd a szignifikancia értékek átlagai alapján megszerkesztettük az egyes vallási csoportok távolság mátrixát a sokdimenziós konceptuális térben. Ezt a sokdimenziós teret képeztük le sokdimenziós skálázás (MDS) segítségével két dimenzióba.

A térkép függőleges tengelye az értékek (beleértve a művészetet is) iránti nyitottság és az életélvezet mértékét mutatja (pozitív–negatív irányban), a vízszintes tengely a tradíció-modernitás erősségét (pozitív–negatív irányban).

A Jehova tanúk és a pünkösdiek, az adventisták, baptisták és a muszlimok, zsidók és a maguk módján vallásosak, valamint lazábban a katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok, a metodisták és az MBM-krisnások a művészetekhez való viszony alapján is hasonló halmazokat alkotnak, mint általában habitus alapján (beleértve a művészetekhez való viszonyt is). Ebben a tekintetben csak a buddhisták és az ISKCON-krisnások esetében tapasztalható komolyabb eltérés. A művészetekkel való kapcsolatuk alapján a Jehova tanúk és a pünkösdiek közeléből és mindketten a kevésbé fundamentalista vallásokkal alkotnak egy halmazt.

Ha a vallásosság-térképet és a habitus-térképet összehasonlítjuk szembetűnő (szignifikáns) egyezéseket és különbségeket lehet rögzíteni.

Mindkét térképen (vagyis mind a vallásosság, mind a habitus alapján) egy csoportot alkotnak

- a) katolikusok, reformátusok, evangélikusok és maguk módján vallásosok
- b) adventisták, metodisták és muszlimok,
- c) ISKCON-krisnások és buddhisták.

Lényeges (szignifikáns) eltérés érzékelhető a vallásosság és a habitus tekintetében a tradicionális és a modernizált–individualizált krisnások között: míg a valláságuk egészen hasonló, habitusuk markánsan eltérő. Kisebb (de szignifikáns) eltérés van a baptisták, a pümkösdiek és a Jehova tanúk viszonylatában. Vallásosságukat tekintve a pümkösdiek és baptisták egészen közel állnak egymáshoz, a Jehova tanúk meg mindegyik csoporttól távol, a habitus vonatkozásban a pümkösdiek és a Jehova tanúk kerülnek közel, a baptisták pedig a reformátusokhoz.

A nem vallásosoktól való távolság alapján a következő sorrend alakult ki¹⁶⁵:

metodisták	13
katolikusok	13
buddhisták	14
reformátusok	17
maguk módján vallásosok	17
adventisták	18
MBM-krisnások	18
evangélikusok	21
zsidók	21
baptisták	23
muszlimok	25
ISKCON-krisnások	31
pümkösdiek	32
Jehova-tanúk	36

Legközelebb a legkevésbé fundamentalista, legtávolabb a leginkább fundamentalista vallások kerültek. Az a tény, hogy nem az istenhívő maguk módján vallásosok kerültek a legközelebb az Istenben nem hívő nem vallásosokhoz, a katolikusok és a buddhisták nagyobb fokú nyitottságával magyarázható.

5.2.3. A vallásosság és a habitus alapján

A vallásosság és a habitus változóit együtt véve a legnagyobb hasonlóságok a következő viszonylatokban vannak:

- A) a katolikusok, a reformátusok az evangélikusok és a metodisták
- B) a pümkösdiek és a baptisták
- C) az adventisták, a muszlimok és az MBM-krisnások

¹⁶⁵ A nem vallásosokra vonatkozó értékektől való 0.3-0.5 mértékű eltérés 1-es, a 0.6-1.0 mértékű 2-es, az ennél nagyobb 3-as súllyal szerepelt.

Kisebb mértékben

D) az ISKCON-krisnások és a buddhisták

E) a zsidók, a buddhisták és a muszlimok

F) a Jehova tanúk, a pünkösdiek, a baptisták és a két krisnás csoport

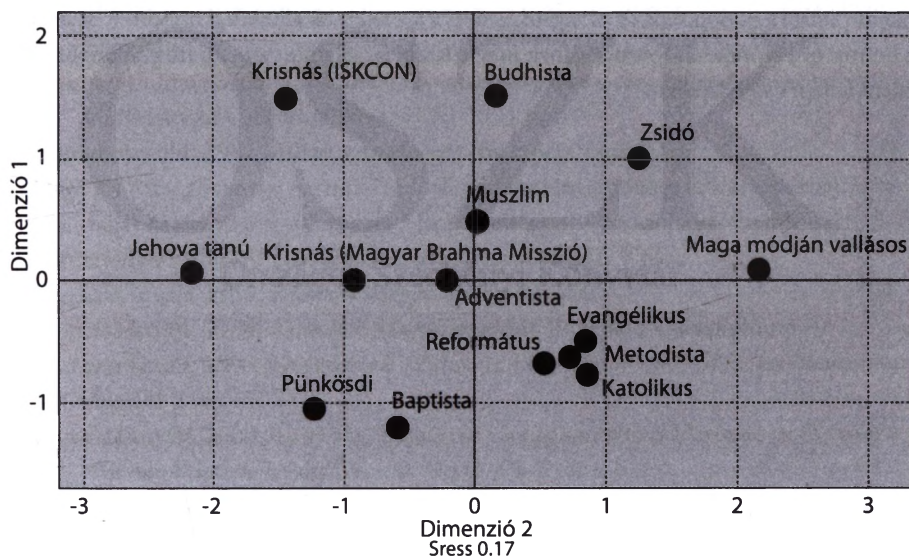
G) a zsidók és a maguk módján vallásosak.

Nem szabad elfeledni, hogy akár katolikus, akár a muszlim, akár a zsidó vallásosság ez esetben vallásuk magasan iskolázott fiataljainak vallásossága, habitusok pedig nem csupán katolikus, muszlim vagy zsidó habitus, hanem sajátos társadalmi pozíciójuk habitusa is. Másképpen: vallásosságuk és habitusuk kölcsönösen befolyásolja egymást, méghozzá az egyes csoportokon belül olykor eléggé eltérő módon, amire a gyakori magas szórás-értékek figyelmeztettek bennünket.

A vallásosság és a habitus összes változójával együttesen operáló¹⁶⁶ többváltozós elemzés alapján készült konceptuális térképen így helyezkednek el a vizsgált vallási csoportok:

Vallásosság-habitus térkép

3. ábra:

¹⁶⁶ Optimista-pesszimista világkép, univerzalitás-, önállóság, életélvezet-, teljesítmény-, biztonság-, tradíció- és jóakarát-értékek, nem vallásos szabadidő-tevékenységek volumene és minősége, művészi alkotások ismertsége, művészeti ízlésszint, a művészettel kapcsolatos aktív-passzív beállítódás, világi látványosságok fontossága, a kultúrával kapcsolatos nyitottság (ami nem való vallásos embernek, a szerelem és szexualitás fontossága, a humor fontossága, a nők szerepe a vallási életben, felelősség-érzet, kötelesség-érzet, a művészet fontossága, vallás és művészet kapcsolata.

A függőlegest a vallásosság, a vízszintest pedig a habitus tengelyének nevezhetjük, ugyanis a függőleges irányban elsősorban a vallásosság, vízszintes irányban pedig a habitus alapján helyezkednek el a különböző vallási csoportok. A vallásosság-skálán legalul az erősen kognitív, erősen konzervatív és vallási csoportok helyezkednek el, amelyek legjellemzőbb képviselői a baptisták és a pünkösdiek. Legfelül az érzésekben, élményekben rítusokban gazdagabb, szélesebb és gazdagabb szent szférával rendelkező vallásokat találjuk, amelyen legjellemzőbb képviselői a buddhisták, a zsidók és az ISKCON-krisnások. A vízszintes tengely pozitív oldalán az önállóság-, az életélvezet- és a biztonság-értékeket előnyben részesítő, a humor, a szexualitás, a kultúra és a művészet iránt legnyitottabb, vallásukkal szemben leginkább kritikus maguk módján vallásosok, zsidók, és nem sokkal mögöttük a katolikusok, a metodisták, a reformátusok és az evangélikusok, a negatív oldalon az ebben a tekintetben inkább vagy jóval zártabb (konzervatívabb) habitusú Jehova tanúk, ISKCON-krisnások és pünkösdiek találhatók. Egyáltalán nem meglepő, hogy vallásosságuk alapján nyitottabb csoportok közül a buddhisták és zsidók habitusa is eléggé nyitott.

A magasan iskolázott, Istenben nem hívő nem vallásos fiatalokhoz a vizsgált tíz vallási csoport közül a buddhisták, az evangélikusok és a katolikusok álltak legközelebb (elsősorban a humor és a szórakozás fontosságának megítélésében, valamint a nemi megkülönböztetés elleni fellépés vállalásában).

Országos Széchényi Könyvtár

FELHASZNÁLT MŰVEK

- Beney Zsuzsa, 1999. *A gondolat metaforái*. Budapest. Argumentum.
- Berger, Peter 1997. *Redeeming Laughter*. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- Bíró Yvette, 1996. *A rendetlenség rendje*. Budapest, Filum. 100–101.
- Bourdieu, Pierre 2002. *A gyakorlati észjárás*. Budapest. Napvilág Kiadó.
- Boyer, Régis 2003. A szent megtapasztalása. = *A szent antropológiája*. Szerk. Julien Ries. Budapest. Tipotex.
- Delahoutre, Michel 2003. A szent és esztétikai kifejeződése: szent tér, szent művészet, vallási műemlékek = *A szent antropológiája* szerk.: Julien Ries. Budapest. Tipotex.
- Fülöp László, 1977. Pilinszky János. Budapest. Akadémiai.
- Gereben Ferenc, 1998. *Könyv, könyvtár, közönség*. Budapest. Országos Széchenyi Könyvtár.
- Gereben Ferenc, Nagy Attila, 2003. Korábbi és újabb tapasztalatok Magyarország olvasás- és értéktérképéhez. In: *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba.
- Greeley, Andrew, 2000. *The Catholic Imagination*. Berkeley–Los Angeles–London. University of California Press.
- Hauser, Arnold, 1982. *Művészetszociológia*. Budapest. Gondolat.
- Hegedűs Rita, Moksony Ferenc. 2006. Társadalmi integráltság, kultúra, deviancia: a vallás hatása az öngyilkosságra Magyarországon. = *Szociológiai Szemle* 4. sz. 3–18.
- Kamarás István, 1986. *Utánam, olvasó!* Budapest. OSZK KMK.
- Kamarás István, 1989. *Zónák és átlépők*. Budapest. Vita.
- Kamarás István, 1998. *Krisnások Magyarországon*. Budapest. Iskolakultúra.
- Kamarás István, 1999. Devotees of Krishna in Hungary. = *ISKCON Communications Journal*. 2. sz. 13–22.
- Kamarás István, 2000. The Value System of Hungarian Krsna Devotees. = *ISKCON Communications Journal*, Vol. 8. No. 2. 49–64.
- Kamarás István, 2002/a. Egyházi áldás vagy átok Harry Potteren? In: *Holmi*, 2002. 6. sz. 768–778.
- Kamarás István, 2002/b. *Olvasó a határon*. Budapest – Szombathely. Pont Kiadó – Savaria University Press.
- Kamarás István, 2003/a. A „keresztények”. = *Liget*, 4. sz. 85–96.
- Kamarás István, 2003/b. *A Trilla szólamai: Egy Örkeny-egyperces olvasatai*. Budapest. Holnap K.
- Kamarás István, 2007. *Az irodalmi mű befogadása*. Budapest. Gondolat
- Kaufmann, Franz-Xaver, 1989. Auf der Schule nach erben der Christenheit. In: *Üö: Religion und Modernität*. Tübingen.

- Kuklay Anta, 1988. *A kráter peremén*. Sárospatak. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény.
- Lázár Kovács Ákos, 2005. A film üdvösségajánlata. In: *Vigilia*, 8. sz.
- Madocsai László, 1992. *Irodalom a gimnázium IV. osztálya számára*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Majoros Valéria, 1983. A „Medáliák-ról” In: *Költők és korunk*. III. Budapest. OPI.
- Németh G. Béla, 1982. A semmi sodra ellenében. In: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Nagy Artila, 1986. A 15–18 évesek olvasási kultúrájáról. In: *Kortárs* 2. sz. 136–144. old.
- Nagy Artila, 2003. Olvasás és értékrend. In: *Könyvtári Figyelő*, 1. sz.
- Niebuhr, Richard, 1957. *Faith and Ethics*. Harper and Brothers.
- Nyíri Tamás, 1972. *Antropológiai vázlatok*. Budapest. Szent István Társulat.
- Pethőné Nagy Csilla, 2001. *Irodalomkönyv 12*. Budapest. Korona.
- Radnóti Sándor, 1981. A szenvedő misztikus. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Rajki Zoltán, 1999. A H. N. Adventista Egyház története Magyarországon 1945-1958 között. = *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. 11. évf. 1–2. sz. 109–152. old.
- Rajki Zoltán, 2007. A karizmatikus jelenségek és a kommunista állam. In: *Úton...* Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére. Szerk. Hegedűs Rita, Révay Edit. Szeged. SZTE BTK Vallástudományi Tanszék, 209–220.
- Rosta Gergely, 2006. *Ifjúság és vallás*. Kézirat (Előadás a Faludi Akadémia Vallás és kultúra konferenciáján)
- Reisinger János, 1999. Kisvers-nagymesterek. Debrecen, Bibliaiskolák Közossége – Oltalom Alapítvány.
- Sárközi Péter, 1986. „Kiterítenek úgyis” József Attila kései költészete. Budapest. Argumentum.
- Schaeffler, Richard, 2003. *A vallásfilozófia kézikönyve*. Budapest. Osiris.
- Schubert Gusztáv, Tatár György, Tillmann József, 2000. Hollywood felett az ég. In: *Filmvilág*, 6. sz. 22–27.
- Schwartz, Shalom H., 1992. Universals in the Structure and Contest of Values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: Zanna M. (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol 25) 1–65.
- Szabolcsi Miklós, 1992. „Kemény a menny” József Attila élete és pályája 1927–1930. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Szabolcsi Miklós, 1977. „Érik a fény” József Attila élete és pályája 1923–1927. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Szigeti Lajos Sándor, 2002. A virrasztó költő. Szeged. Tiszatáj Alapítvány.
- Szőke György, 1982. József Attila apaképe. In: *József Attila útjain*. Szerk. Szabolcsi Miklós, Erdődy Edit. Budapest. Kossuth Könyvkiadó.
- Tamás Attila, 1966. József Attila In: *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Budapest. Akadémiai Kiadó.

- Tamás Attila, 2000. József Attila. In: *Új magyar irodalmi lexikon*. Szerk. Péter László
Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Tomka Miklós, 2000. *Vallásszociológia*. www.phil-inst.hu/vt/szoc/tomka_1.htm
- Török Gábor, 1976. *József Attila-kommentárok*. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Tverdota György, 2002. *József Attila*. Budapest. Korona
- Török Péter, 2004. Magyarországi vallási kalauz 2004. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Troeltsch, Ernst, 1923. *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*. Tübingen,
J.C.B.Mohr.
- Weber, Max, 1982. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest. KJK. 1982.
- Weber, Max, 1992. Vallásszociológia. = U.ő.: *Gazdaság és társadalom*. Budapest. KJK.
109–323.
- Zanussi, Krzysztof: Hit és művészet. In: *Új Ember*, 2004. 0. 23

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MELLÉKLETEK

1. SZ. KÉRDŐÍV

1. Mennyire fontos vallásának/hitének megélésében? *(Karikázza be a megfelelő számot!)*

5: legfontosabb, 4: nagyon fontos, 3: fontos, 2: kevésbé fontos, 1: nem fontos)

1.1. a hit	1 2 3 4 5
1.2. az ismeret	1 2 3 4 5
1.3. az érzés, az érzelem	1 2 3 4 5
1.4. az élmény	1 2 3 4 5
1.5. a rítus, a szertartás	1 2 3 4 5
1.6. a vallási/hívő közösség	1 2 3 4 5
1.7. erkölcsi elvek, törvények, parancsok betartása	1 2 3 4 5
1.8. a meditáció	1 2 3 4 5

2. Milyen szerepe van vallásának/hitének megélésben *(Karikázza be a megfelelő számot!)*

1: semmilyen, 2: alig valami, 3: nem túl jelentős, 4: eléggé jelentős, 5: rendkívüli jelentőségű)

1.1. a szent írásoknak?	1 2 3 4 5
1.2. a szent képeknek, szobroknak?	1 2 3 4 5
1.3. a szent épületeknek (templomoknak)?	1 2 3 4 5
1.4. a szent zenének, éneknek?	1 2 3 4 5
1.5. a szent cselekményeknek (eseményeknek, szertartásoknak)?	1 2 3 4 5
1.6. a szent öltözködnak?	1 2 3 4 5
1.7. a zarándoklatnak?	1 2 3 4 5
1.8. az ünnepeknek	1 2 3 4 5

3. Írja le egy-két mondattal, hogyan képzel el Ön Istent?

4. Írja le egy-két mondattal, hogyan jellemezné Istennel való kapcsolatát?

5. Kit, mit jelent Önnek Isten? *(Karikázza be a megfelelő számot! 1: egyértelműen az első jelző /pl. "hatalmas"/, 2: Inkább az első, mint a második, 3: mindkettő egyformán, 4: inkább a második, mint az első 5: egyértelműen a második, 6: egyik sem)*

5.1. inkább hatalmas vagy inkább bensőséges?	1 2 3 4 5 6
5.2. inkább rajtam kívüli vagy inkább bennem lévő?	1 2 3 4 5 6
5.3. inkább távoli vagy inkább közeli	1 2 3 4 5 6
5.4. inkább parancsoló vagy inkább biztató?	1 2 3 4 5 6
5.5. inkább ítélő vagy inkább vigasztaló?	1 2 3 4 5 6
5.6. inkább személy vagy inkább személytelen szellemi erő?	1 2 3 4 5 6

- 5.7. inkább anya vagy inkább apa? 1 2 3 4 5 6
- 5.8. inkább mester vagy inkább szerető társ? 1 2 3 4 5 6
- 5.9. inkább király vagy inkább barát? 1 2 3 4 5 6
- 6. Milyennek látja a világot?** *(Karikázza be a megfelelő számot! 5: teljesen egyetért, 4: inkább igen, mint nem, 3: felerészben, 2: inkább nem, mint igen, 1: egyáltalán nem)*
- 6.1/a A világ alapjában véve gonosz és bűnös 5 4 3 2 1
- 6.1/b A világban sok jó van, ami Isten jóságának a jel/isten jóságát tükrözi 5 4 3 2 1
- 6.2/a A jó embernek komoly mértékben részt kell venni a világ gondjainak megoldásában 5 4 3 2 1
- 6.2/b A jó embernek távol kell magát tartani a világi dolgoktól 5 4 3 2 1
- 6.3/a Isten majdnem teljesen kivonult a bűnös világból 5 4 3 2 1
- 6.3/b Isten mindenütt megmutatkozik a világban 5 4 3 2 1
- 6.4/a Az emberi természet alapjában véve jó 5 4 3 2 1
- 6.4/b Az emberi természet alapjában véve romlott 5 4 3 2 1
- 6.5/a A művészetből sok minden meg lehet tudni Istenről 5 4 3 2 1
- 6.5/b Mivel a művészet lényegét tekintve a világi dolgok közé tartozik, ezért a műalkotásokat illetően nagy mértékű óvatosságra van szükség 5 4 3 2 1
- 6.6/a A világ a kaosz és a küzdelem helye 5 4 3 2 1
- 6.6/b A világot harmónia és együttműködés jellemzi 5 4 3 2 1
- 6.7/a Az emberi teljesítmények és sikerek segítik észrevenni Isten megnyilvánulását a világban 5 4 3 2 1
- 6.7/b A legtöbb emberi tevékenység hiábavaló és ostoba 5 4 3 2 1
- 7. Milyen legyen a nők szerepe a vallási életben, a hívő közösségben?** *(Karikázza be a megfelelő számot! 5: teljesen egyetért, 4: inkább igen, mint nem, 3: felerészben 2: inkább nem mint igen, 1: egyáltalán nem)*
- 7.1. jóval nagyobb, mint jelenleg 5 4 3 2 1
- 7.2. legalább akkora, mint a férfiaké 5 4 3 2 1
- a nők fő feladata az anyaság, de kisebb feladatokat kaphatnak a hívő közösségben is 5 4 3 2 1
- 7.4. sokkal inkább szolgáló, mint vezető feladatokat 5 4 3 2 1
- 7.5. olyan nőknek való feladatokat, mint a szegények gondozása, a templom díszítése 5 4 3 2 1
- 7.6. mindazt csinálhatják, mint a férfiak, beleértve a lelkesiséget, papságot is 5 4 3 2 1
- 7.7. a nők a vallási/hívő közösség éltető ereje 5 4 3 2 1

8. Menyire tartja fontosnak a következőket? *(Írja be a kipontozott helyre a megfelelő számot! 5: nagyon fontos, 4: eléggé fontos, 3: közepesen fontos, 2: csak egy kicsit fontos, 1: egyáltalán nem fontos nem fontos)*

- 8.11. anyagi jólét (jómód, bőség)
- 8.12. béke (háborútól és konfliktusoktól mentes világ)
- 8.13. boldogság (megelégedettség)
- 8.14. bölcsesség (életbölcsesség)
- 8.1.5. családi biztonság (szeretteinkről való gondoskodás)
- 8.16. belső harmónia (belső feszültségektől mentes élet)
- 8.17. egyenlőség (testvériség, mindenki számára azonos lehetőségek).....
- 8.18. az elvégzett munka öröme (teljesítmény, hasznosság)
- 8.19. érdekes, változatos élet (élményekben gazdag, aktív élet)
- 8.20.. a haza biztonsága (külső támadásokkal szembeni védetség)
- 8.21. barátság (szoros emberis kapcsolat)
- 8.22. szerelem (meghitt testi és lelki kapcsolat)
- 8.23. kellemes élet (élvezetek, örömök, sok szabadidő)
- 8.24. önérzet (öntudat, önbecsülés)
- 8.25. szabadság (függetlenség, választás lehetősége)
- 8.26. szépség /a természet és a műalkotások szépsége)
- 8.27. társadalmi megbecsülés (elismerés, tisztelet)
- 8.28.) üdvözülés (megváltás, örök élet)
- 8.29. alkotó szellemű (újító, eredeti gondolkodású).....
- 8.30. bátor (gerinces, kiáll nézeteiért)
- 8.31. előítéletektől mentes (elfogulatlan, nyílt gondolkodású)
- 8.32. engedelmes (kötelességtudó, tisztelettudó)
- 8.33. értelmes (gondolkodó, intelligens)
- 8.34. fegyelmezett (önuralommal rendelkező)
- 8.35. felelősségteljes (megbízható, felelősségtudó)
- 8.36. hatékony (hozzaértő, szakszerű)
- 8.37. jó kedélyű (vidám, könnyű szívű)
- 8.38. logikus gondolkodású (racionális, ésszerű)
- 8.39. megbocsátó (nem bosszúálló)
- 8.40. önálló (független, erős egyéniség)
- 8.41. segítőkész (mások jólétéért dolgozik)
- 8.42. szavahihető (becsületes, őszinte)
- 8.43. szeretettel teljes (ragaszkodó, gyöngéd)
- 8.44. tiszta (rendes, ápolt)
- 8.45. törekvő (szorgalmas, ambiciózus)
- 8.46. udvarias (jó modorú, jól nevelt)

- 8.47. hovatartozás érzése.....
- 8.48. kölcsönös szívesség.....
- 8.49. társadalmi rend.....
- 8.50. egészség....
- 8.51. köztisztélet megőrzése....
- 8.52. tekintély....
- 8.53. társadalmi hatalom.....
- 8.54. befolyásos.....
- 8.55. sikeres....
- 8.56. tehetséges.....
- 8.57. merészség.....
- 8.58. önbecsülés.....
- 8.59. saját cél választása.....
- 8.60. széles látókörű....
- 8.61. szociális igazság....
- 8.62. természetszerető
- 8.63. szellemi élet....
- 8.64. hűséges (lojális)
- 8.65. szülők tisztelete.....
- 8.66. alázatos.....
- 8.67. hagyománytisztelő.....
- 8.68. mérsékelt.....
- 8.69. elfogadó.....

9. Milyen szerepe legyen a vallásos/hívő ember életében a szerelemnek és a szexualitásnak?

Mennyire tartja jónak vagy rossznak? *(Karikázza be a megfelelő számot! 1: bűn, erkölcstelen, 2: nem illik, nem izléses, 3: semmi rossz nincs benne, 4: javunkra válik, 5: kifejezetten szép, Istennek tetsző cselekedet, szokás)*

- 9.1. Hogy egy vallásos/hívő ember
 - 9.1.1. csinos nőkben/férfiakban gyönyörködjön 5 4 3 2 1
 - 9.1.2. saját teste építésével, szépítésével foglalkozzon 5 4 3 2 1
 - 9.1.3. nudista strandra járjon 5 4 3 2 1
 - 9.1.4. művészi akt fotókban gyönyörködjön 5 4 3 2 1
 - 9.1.5. erotikus tárgyú művészi alkotásokat nézzen, hallgasson, olvasson 5 4 3 2 1
 - 9.1.6. a szexualitás kérdéseivel foglalkozó írásokat, könyveket olvasson 5 4 3 2 1
- 9.2. Hogy egy vallásos házaspár
 - 9.2.1. elsősorban ne a gyermeknemzés, hanem az örömszerzés és a szeretet kifejezése céljával szeretkezzen 5 4 3 2 1

9.2.2. minél gyakrabban (de legalább hetenként egyszer-kétszer) szeretkezzen	5 4 3 2 1
9.2.3. egymás testében gyönyörködjön	5 4 3 2 1
9.2.4. gyerekeik előtt egymás iránti vágyódását kimutassa	5 4 3 2 1
9.2.5. gyerekeik előtt csókolgassa, simogassa egymást	5 4 3 2 1
9.2.6. szabad ég alatt szerelmeskedjen	5 4 3 2 1
9.2.7. az intim szerelmi együttléteikbe játékos elemeket ötvözzön	5 4 3 2 1
9.2.8. a szeretkezés előtt egymást levertköztesse	5 4 3 2 1
9.2.9. erotikus alsóneműt viseljen	5 4 3 2 1
9.2.10. meztelenül együtt fürödjön	5 4 3 2 1
9.2.11. vallási, egyházi ünnepet szeretkezéssel is megünnepeljen	5 4 3 2 1
9.2.12. azt vallja, hogy az élvezet nélküli szexuális kapcsolat bűnös, az örömet okozó viszont kifejezetten Istennek tetsző	5 4 3 2 1
9.2.13. a szerelmi előjátékok tárházát folyamatosan bővítse, hogy újabb és újabb szexuális technikákat ismerjen meg és kipróbáljon ki	5 4 3 2 1
9.2.14. úgy vélje, hogy a szerelem, a játékoság és a kreativitás szorosan összefüggenek egymással	5 4 3 2 1
9.2.15. hálát adjon Istennek egy jól sikerült szexuális együttlét után	5 4 3 2 1
9.2.16. azt gondolja, hogy a szexuális élvezet erősíti, gyógyítja a meggyengülő, kifáradó, elszürkülő házassági kapcsolatot	5 4 3 2 1

10. Kiért és mennyire felelős a vallásos/hívő ember? *(Karikázza be a megfelelő számot! 5: teljesen egyetért, 4: inkább igen, mint nem, 3: felerészből 2: inkább nem mint igen, 1: egyáltalán nem)*

10.1. Elsősorban családunkért vagyunk felelősek, utána táguló körben szomszédainkért, utána településünkért, hazánkért, Európáért az egész emberiségért

5 4 3 2 1

Elsősorban hittestvéreinkért vagyunk felelősek, utána következik családunk, hazánk és az emberiség

5 4 3 2 1

10.3. Egyformán felelősek vagyunk a hozzánk legközelebb és legtávolabb állókért

5 4 3 2 1

10.4. Leginkább a legjobban rászorulóknak vagyunk felelősek

5 4 3 2 1

11. A vallásos/hívő embernek kötelessége fellépni *(Karikázza be a megfelelő számot! 5: teljesen egyetért, 4: inkább igen, mint nem, 3: felerészből 2: inkább nem mint igen, 1: egyáltalán nem)*

11.1. minden fegyveres erőszak ellen, beleértve a terrorizmus elleni fegyveres fellépést is

5 4 3 2 1

11.2. minden faji megkülönböztetés ellen

5 4 3 2 1

11.3 minden vallási megkülönböztetés ellen beleértve a szektákat is

5 4 3 2 1

11.4. mindenféle nemi megkülönböztetés ellen, beleértve a homoszexuálisokat is

5 4 3 2 1

11.5. a kapitalizmus minden megnyilvánulása ellen

5 4 3 2 1

11.6. a liberalizmus minden megnyilvánulása ellen

5 4 3 2 1

12. Hogyan tölti szabadidejét? Mit csinál szabadidejében

12.1. leggyakrabban?.....

12.2. leghosszabban ?

12.3. legszívesebben ?

13. A felsoroltak közül mely szabadidő-tevékenységeket csinálja? *(Karikázza be a megfelelő számot! 1: nem csinálja, 2: nagyon ritkán 3: eléggé ritkán 4: eléggé gyakran 5: nagyon gyakran)*

13.1. olvasás

13.1.1. regények, novellák

1 2 3 4 5

13.1.2. versek

1 2 3 4 5

13.1.3. ismeretterjesztő és szakirodalom

1 2 3 4 5

13.1.4. újság- és hetilapolvasás

1 2 3 4 5

Mely újságokat és hetilapokat?.....

13.1.5. folyóirat-olvasás

1 2 3 4 5

Mely folyóiratokat?.....

13.1.6. képregény-olvasás

1 2 3 4 5

13.2. televíziózás

1 2 3 4 5

Mely tévéműsorokat nézi legszívesebben?.....

13.3. videózás

1 2 3 4 5

Milyen videókat néz legszívesebben?.....

13.4. internetezés

1 2 3 4 5

13.5. filmnézés moziban

1 2 3 4 5

Az utóbbi időben milyen filmeket látott?.....

13.6. színházba járás

13.6.1. opera

1 2 3 4 5

Az utóbbi időben milyen opera-előadásokat látott?

13.6.2. musical

1 2 3 4 5

Az utóbbi időben milyen musical-előadásokat látott?.....

13.6.3. kabaré

1 2 3 4 5

13.6.4. prózai színház

1 2 3 4 5

Az utóbbi időben milyen előadásokat látott?.....

13.6.5. szabadtéri színpad

1 2 3 4 5

Az utóbbi időben milyen előadásokat látott?.....

13.6.6. tánc, balett, pantomim

1 2 3 4 5

Az utóbbi időben milyen előadásokat látott?.....

13.6.6. bábszínház	1 2 3 4 5
Az utóbbi időben milyen előadásokat látott?.....	
13.6.7. cirkusz, varieté	1 2 3 4 5
13.7. rádiózás	1 2 3 4 5
Milyen rádióműsorokat hallgat legszívesebben?.....	
13.8. zenehallgatás	
13.8.1. rádió	1 2 3 4 5
Milyen fajta zenét hallgat rádióban?.....	
13.8.2. magnó, cd, dvd	1 2 3 4 5
Milyen fajta zenét hallgat legszívesebben magnóról, cd-ről, dvd-ről?.....	
13.8.3. hangversenysterem	1 2 3 4 5
A legutóbbi időben mit hallott?... ..	
13.8.3 pop-koncert	1 2 3 4 5
Milyen együttesek koncertjein vett részt az legutóbbi időben?.....	
13.8.4. zenei klub	1 2 3 4 5
Milyen zenei klubban jár?.....	
13.9. múzeum-látogatás	1 2 3 4 5
Milyen múzeumokban járt, milyen kiállításokat tekintett meg az utóbbi időben?.....	
13.10. műemlék-látogatás	1 2 3 4 5
13.11. képtár-, képzőművészeti kiállítás látogatás	1 2 3 4 5
Milyenkiállításokat tekintett meg az utóbbi időben?.....	
13.12. szórakozóhely látogatás	1 2 3 4 5
Milyen szórakozóhelyeket látogat ?.....	
13.12.1. táncolás	1 2 3 4 5
13.12.2. evés-ivás	1 2 3 4 5
13.12.3. beszélgetés	1 2 3 4 5
13.12.4. zenehallgatás	1 2 3 4 5
13.13. kirándulás, túrázás	1 2 3 4 5
13.14. utazás	1 2 3 4 5
13.15. barkácsolás	1 2 3 4 5
Milyen tevékenység(ek) ez(ek)?	
13.16. hobby üzése	1 2 3 4 5
Milyen tevékenység(ek) ez(ek)?	
13.16.1. állatokkal foglalkozás	1 2 3 4 5
13.16.2. növényekkel foglalkozás	1 2 3 4 5
13.17. művészeti tevékenység:	
13.17.1. zenélés	1 2 3 4 5
13.17.2. táncolás	1 2 3 4 5
13.17.3. színjátszás	1 2 3 4 5

13.17.4. fotózás	1 2 3 4 5
13.17.5. filmezés	1 2 3 4 5
13.17.6. rajzolás-festés	1 2 3 4 5
13.17.7. kerámia, szobrászkodás, rajzolás	1 2 3 4 5
13.17.8. kézimunkázás	1 2 3 4 5
13.17.9. irodalmi művek alkotása	1 2 3 4 5
13.18. sportolás	1 2 3 4 5
Milyen sportága(ka) űz?	
13.19. közéleti, politikai tevékenység	1 2 3 4 5
Milyen tevékenység(ek) ez(ek)?	
13.20. tudományos tevékenység	1 2 3 4 5
Milyen tevékenység(ek) ez(ek)?	
13.21. játékonysági tevékenység	1 2 3 4 5
Milyen tevékenység(ek) ez(ek)?	
13.22. vallási tevékenység	1 2 3 4 5
Milyen tevékenység(ek) ez(ek)?	
13.23. társasjáték	1 2 3 4 5
13.24. keresztnevtényfejtés	1 2 3 4 5

14. Ha olvasta vagy látta valamelyik művet a következők közül, jelölje meg, mennyire tetszett Önnek?

(Karikázza be a megfelelő számot! 1: nem tetszett, 2: inkább nem tetszett, mint tetszett, 3: tetszett is meg nem is 4: inkább tetszett, mint nem tetszett, 5: nagyon tetszett, 9: ha nem olvasta, nem látta)

14.1. Ady Endre költeményei	1 2 3 4 5 9
14.2. Antonioni: Nagyítás	1 2 3 4 5 9
14.3. Bergmann: Suttogások és sikolyok	1 2 3 4 5 9
14.4. Brontë: Jan Eyre	1 2 3 4 5 9
14.5. Bulgakov: A Mester és Margarita	1 2 3 4 5 9
14.6. Dallos: Aranyecset, A nap szerelmese	1 2 3 4 5 9
14.7. Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés	1 2 3 4 5 9
14.8. Cameron: Terminator	1 2 3 4 5 9
14.9. Cook: Kóma:	1 2 3 4 5 9
14.10. Denham: King Kong	1 2 3 4 5 9
14.11. Donner: Superman	1 2 3 4 5 9
14.12. Dumas: Gróf Monte Christo	1 2 3 4 5 9
14.13. Eizenstein: Patyomkin	1 2 3 4 5 9
14.14. Enyedi: Az én X.X. századom	1 2 3 4 5 9
14.15. Esterházy Péter: Harmonia coelestis	1 2 3 4 5 9
14.16. Esterházy Péter: Hrabal könyve	1 2 3 4 5 9

14.17. Esterházy Péter: A szív segédigéi	1 2 3 4 5 9
14.18. Fellini: Nyolc és fél	1 2 3 4 5 9
14.19. Fellini: Országúton	1 2 3 4 5 9
14.20. T. Fischer: Drakula	1 2 3 4 5 9
14.21. Golding: A legyek ura	1 2 3 4 5 9
14.22. Hesse: Üveggyöngyjáték	1 2 3 4 5 9
14.23. Hitchcock: Madarak	1 2 3 4 5 9
14.24. Hitchcock: Psycho	1 2 3 4 5 9
14.25. Hrabal: Sörgyári Capriccio	1 2 3 4 5 9
14.26. Hugo: Nyomorultzak	1 2 3 4 5 9
14.27. Huszárik: Szinbád	1 2 3 4 5 9
14.28. József Attila költeményei	1 2 3 4 5 9
14.29. Kertész Imre: Sorstalanság	1 2 3 4 5 9
14.30. King: Tortúra	1 2 3 4 5 9
14.31. Knight: Légy hű önmagadhoz!	1 2 3 4 5 9
14.32. Kosztolányi: Esti Kornél novellák	1 2 3 4 5 9
14.33. Kosztolányi: Édes Anna	1 2 3 4 5 9
14.34. Koltai: Sose halunk meg	1 2 3 4 5 9
14.35. Krúdy: Vörös postakocsi	1 2 3 4 5 9
14.36. Lázár Ervin: Hétfejú tündér	1 2 3 4 5 9
14.37. Leone: Volt egyszer egy vadnyugat	1 2 3 4 5 9
14.38. Marquerz: Száz év magány	1 2 3 4 5 9
14.39. Márai: A gyertyák csonkig égnek	1 2 3 4 5 9
14.40. Milne: Micimackó	1 2 3 4 5 9
14.41. Minghella: Az angol beteg	1 2 3 4 5 9
14.42. Mitchell: Elfújta a szél	1 2 3 4 5 9
14.43. Nagy László költeményei	1 2 3 4 5 9
14.44. Nádas Péter: Egy családregény vége	1 2 3 4 5 9
14.45. Nemere: Acélcápa	1 2 3 4 5 9
14.46. Németh L.: Iszony	1 2 3 4 5 9
14.47. Oshima: Az érzékek birodalma	1 2 3 4 5 9
14.48. Orwell: 1984	1 2 3 4 5 9
14.49. Ottlik: Iskola a határon	1 2 3 4 5 9
14.50. Örkény István: Egyperces novellák	1 2 3 4 5 9
14.51. Pazonlini: Máté evangéliuma	1 2 3 4 5 9
14.52. Pilinszky János költeményei	1 2 3 4 5 9
14.53. Rejtő: Pizskos Fred, a kapitány	1 2 3 4 5 9
14.54. Scott: A szárnyas fejdász	1 2 3 4 5 9
14.55. Spielberg: Jurassic park	1 2 3 4 5 9

14.56. Spiró: Fogság	1 2 3 4 5 9
14.57. Steel: Ékszerrek	1 2 3 4 5 9
14.58. Szabó M.: Abigél	1 2 3 4 5 9
14.59. Szilvási:Légszomj	1 2 3 4 5 9
14.60. Tarkovszkij: Stalker	1 2 3 4 5 9
14.61. Wallace: Ben Hur	1 2 3 4 5 9
14.62. Wenders: Berlin fölött az ég	1 2 3 4 5 9
14.63. Wass Albert: Farkasverem	1 2 3 4 5 9
14.64. Weöres Sándor költeményei	1 2 3 4 5 9

15. Melyek voltak élete legnagyobb irodalmi olvasmányélményei?.....

16. Sorolja fel azoknak a kötelező olvasmányokon kívül azokat az irodalmi műveknek szerzőjét és címet, amelyeket az elmúlt évben olvasott! Húzza alá azokat, amelyek nagy élményt jelentettek!

17. Milyen fajta irodalmi műveket olvas legszívesebben?.....

18. Néhány megállapítás következik a művészetről, jelölje meg, mennyiben ért egyet velük!

(Karikázza be a megfelelő számot! 5: teljesen egyetért, 4: inkább igen, mint nem, 3: felerészben 2: inkább nem mint igen, 1: egyáltalán nem)

18.1. Annál jobb egy regény vagy film, minél inkább elfeledteti a velem történt kellemetlenségeket 1 2 3 4 5

18.2. Számomra nincs értéke annak a regénynek, filmnek vagy festménynek, melyet csak magyarázat segítségével tudok megérteni 1 2 3 4 5

18.3. Egy jó szakkönyvnek számomra több a haszna, mint a legjobb regénynek vagy filmnek 1 2 3 4 5

18.4. Nem baj, ha egy irodalmi mű szellemi erőfeszítést követel 1 2 3 4 5

18.5. Csak akkor van értelme újból elolvasni egy regényt, ha az ember nem emlékszik a történetre 1 2 3 4 5

18.6. Egy jó regény, mint a térkép, megmutat a legrövidebb és legjárhatóbb utat 1 2 3 4 5

18.7. Nem szeretem azokat a műalkotásokat, amelyek felzaklatnak, és arra próbálnak kényszeríteni, hogy önmagammal szembenézek 1 2 3 4 5

18.8. Egy igazi műalkotás beavat a lét titkaiba 1 2 3 4 5

18.9. Egy jó regény számomra elsősorban ismeretek forrása 1 2 3 4 5

19. Írja le néhány sorban hogyan értelmezi a következő Örkény-novellát:

Trilla

*Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír.
Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír.
Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír.*

Kicsavarja a papírt. Húsz éve van a vállalatnál. Hideget ebédel. Egyedül lakik.
 Wolfnének hívják. Jegyezzük meg: Wolfné. Wolfné. Wolfné.

20. Mennyire kedveli a látványosságokat? (Karikázza be a megfelelő számot! 1: egyáltalán nem kedveli, 2: inkább nem kedveli, mint igen, 3: kedveli is meg nem is 4: eléggé kedveli, 5: nagyon kedveli)

20.1. fesztivál	5 4 3 2 1
20.1. felvonulás	5 4 3 2 1
20.3. díszszemle	5 4 3 2 1
20.4. tűzijáték	5 4 3 2 1
20.5. víziparádé	5 4 3 2 1
20.6. sportünnepély	5 4 3 2 1

21. Nem valók vallásos/hívő embernek: (Karikázza be a megfelelő számot! 0: nem ismeri, 1: egyetért: valóban nem valók, 3: részben egyetért, 5: nem ért egyet: vallásos emberek is nyugodtan nézhetik, olvashatják, élvezhetik)

21.1. valóságshow (Big Brother, Való világ)	0 1 2 5
21.2. show-műsorok	0 1 3 5
21.3. akciófilmek	0 1 3 5
21.4. kabaré	0 1 3 5
21.5. Káma szutra	0 1 3 5
21.6. Scorsese: Jézus utolsó megkísértése c. filmje	0 1 3 5
21.7. Fellini: Róma	0 1 3 5
21.8. Esterházy Péter: Egy nő	0 1 3 5
21.9. Nádas Péter: Emlékiratok könyve	0 1 3 5
21.10 Rowlings: Harry Potter	0 1 2 3

22. Milyen szerepet játszik életében a humor? Mennyire szeret(i): (Karikázza be a megfelelő számot! 1: egyáltalán nem, 2: alig, 3: átlagosan, 4: eléggé, 5: nagyon)

22.1. viccek	1 2 3 4 5
22.2. anekdotákat	1 2 3 4 5
22.3. karikatúrákat	1 2 3 4 5
22.4. filmvígjátékokat	1 2 3 4 5
22.5. a paródiákat	1 2 3 4 5
22.6. a humoreszkeket	1 2 3 4 5
22.7. a színpadi vígjátékokat	1 2 3 4 5
22.8. a cirkuszi bohóckodást	1 2 3 4 5
22.9. a kabarét	1 2 3 4 5
22.10. az iróniát	1 2 3 4 5
22.11. a szatírákat	1 2 3 4 5
22.12. vicceket mesélni	1 2 3 4 5

22.13. másokat ugratni	1 2 3 4 5
22.14. bohóckodni	1 2 3 4 5
22.15. hülyéskedni	1 2 3 4 5
22.16. másokat megrézfálni	1 2 3 4 5
22.17. ironizálni	1 2 3 4 5

23. Lehet-e viccek, humoreszk, vígjáték, szatíra témája *(Karikázza be a megfelelő számot!)*

1: nem, 2: csak kivételes esetben, 3: mértékkel ízléssel, 4: igen, mert Istenen kívül mindenben lehet nevetni, 5: igen, ha indokolt)

23.1. a vallás?	1 2 3 4 5
23.2. a vallásosos megnyilvánulások?	1 2 3 4 5
23.3. az egyház, a vallási közösség?	1 2 3 4 5
23.4. papok, lelkészek, szerzetesek, egyházi, vallási személyek?	1 2 3 4 5

24. Milyen közösségeknek tagja, résztvevője? Milyen minőségben (alkalmi vendég, tag, vezető, funkciót visel) Tagja-e valamilyen

24.1. világi szervezetnek, közösségnek? (melyiknek, milyen minőségben?)	
24.2. egyházi szervezetnek, közösségnek? (melyiknek, milyen minőségben?)	
24.3. egyesületnek? (melyiknek, milyen minőségben?)	
24.4. klubnak? (melyiknek, milyen minőségben?)	
24.5. szakmai társaságnak? (melyiknek, milyen minőségben?)	
24.6. baráti körnek? (melyiknek, milyen minőségben?)	
24.7. van-e valamilyen közéleti funkciója? (hol, milyen minőségben?)	

25. vallási hovatartozása (melyik valláshoz, felekezethez, egyházhoz tartozik).....

26. neme: férfi nő

27. életkora:.....éves

28. lakhelye: falu kisebb város nagyobb város főváros

29. foglalkozása *(ha főiskolás és, egyetemista: milyen szakos; ha nyugdíjas: mi volt a foglalkozása?)*

30. iskolai végzettsége:.....

2. SZ. KÉRDŐÍV:

Az 1-30. kérdések azonosak

31. Olvassa el a következő műveket, s írja le benyomásait, véleményét, értelmezését!

A. Örkény István: Trilla

Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír.

Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír.

Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír.

Kicsavarja a papírt. Húsz éve van a vállalatnál. Hideget ebédel. Egyedül lakik.

Wolfnének hívják. Jegyezzük meg: Wolfné. Wolfné. Wolfné.

A1. Milyen benyomások alakultak ki Önben erről a műről?.....

A2. Mennyire tetszett vagy nem tetszett? *Húzza alá a megfelelő!*

2.1. egyáltalán nem tetszett

2.2. inkább nem tetszett, mint tetszett

2.3. tetszett is meg nem is

2.4. inkább tetszett, mint nem tetszett

2.5. nagyon tetszett

2.6. Indokolja meg, miért?.....

A3. Milyen hatással volt Önre?.....

A4. Milyen mozzanatok ragadták meg leginkább?.....

A5. Értelmezze a művet!

B) József Attila: Medáliák I.

Elefánt voltam jámbor és szegény,

hűvös és bölcs vizeket ittam én,

a dombon álltam, s ormányommal ott

megsimogattam a holdat, a napot,

és fölnyújtottam ajkukhoz a fát,

a zöld cincért, a kígyót, a kovát, –

most lelkem ember – mennyem odavan,

szörnyű fülekkel legyezem magam.

B1. Milyen benyomások alakultak ki Önben erről a műről?.....

.....

B2. Mennyire tetszett vagy nem tetszett? *Húzza alá a megfelelő!*

2.1. egyáltalán nem tetszett

2.2. inkább nem tetszett, mint tetszett

2.3. tetszett is meg nem is

2.4. inkább tetszett, mint nem tetszett

2.5. nagyon tetszett

2.6. Indokolja meg, miért?.....

- B3. Milyen hatással volt Önre?.....
- B4. Milyen mozzanatok ragadták meg leginkább?.....
- B5. Értelmezze a művet!

C) József Attila: Bukj föl az árból

Ijessz meg engem, Istenem,
 Szükségem van haragodra.
 Bukj föl az árból hirtelen,
 Ne rántson el a semmi sodra
 Én, akit föltaszít a ló,
 S a porból éppen, hogy kilátszom,
 Nem embernek szívébe való
 Kínoknak késeivel játszom.

Gyúlékony vagyok, s mint a nap,
 Oly lángot lobbantottam – vedd el!
 Ordíts reám, hogy nem szabad!
 Csapja a kezemre mennyiköveddel.

És verje bosszúd, vagy kegyed
 Belém: a büntelenség vétek!
 Hisz, hogy ilyen ártatlan legyek,
 Az a pokolnál jobban éget.

Vad habzó nyálú tengerek
 falatjaként forgom, ha fekszem,
 s egyedül. Már mindent merek,
 de nincs értelme semminek sem.

Meghalni lélegzetem
 Fojtom vissza, ha nem versz bottal
 És úgy nézek farkasszemet
 Emberarcú, a hiányoddal.

C1. Milyen benyomások alakultak ki Önben erről a műről?.....

C2. Mennyire tetszett vagy nem tetszett? *Húzza alá a megfelelőt!*

2.1. egyáltalán nem tetszett

2.2. inkább nem tetszett, mint tetszett

2.3. tetszett is meg nem is

2.4. inkább tetszett, mint nem tetszett

2.5. nagyon tetszett

2.6. Indokolja meg, miért?.....

C3. Milyen hatással volt Önre?.....

C4. Milyen mozzanatok ragadták meg leginkább?.....

C5. Értelmezze a művet!

D) Pilinszky János: Mielőtt

A jövőről nem sokat tudok,
de a végítéletet magam előtt látom.

Az a nap, az az óra

Mezítelenségünk felmagasztalása lesz.

A sokaságban senki sem keresi egymást.

Az Atya mint egy szállát

visszaveszi a keresztet,

s az angyalok, a mennyek állatai

fölküti a világ utolsó lapját.

Akkor azt mondjuk: szeretlek. Azt mondjuk:

Nagyon szeretlek.

S a hirtelen támadt tülekedésben

sírásunk még egyszer felszabadítja a tengert,

mielőtt asztalhoz ülnénk.

D1. Milyen benyomások alakultak ki Önben erről a műről?.....

D2. Mennyire tetszett vagy nem tetszett? *Húzza alá a megfelelő!*

2.1. egyáltalán nem tetszett

2.2. inkább nem tetszett, mint tetszett

2.3. tetszett is meg nem is

2.4. inkább tetszett, mint nem tetszett

2.5. nagyon tetszett

2.6. Indokolja meg, miért?.....

D3. Milyen hatással volt Önre?.....

D4. Milyen mozzanatok ragadták meg leginkább?.....

D5. Értelmezze a művet!

E) Örkény István: In memoriam dr. K.H.G.

– Hölderlin ist Ihnen unbekannt?¹⁶⁷ – kérdezte dr. K.H.G., miközben a lódögnek a gödröt ásta.

– Ki volt az? – kérdezte a német ő.

– Aki Hyperiont írta – magyarázta dr. K.H.G. Nagyon szeretett magyarázni. – A német romantika legnagyobb alakja. És például Heine?

– Kik ezek? – kérdezte az ő.

– Költők – mondta dr. K.H.G. – Schiller nevét sem ismeri?

¹⁶⁷ Nem ismeri Hölderlint?

- De ismerem – mondta a német őr.
- És Rilket?
- Őt is – mondta a német őr, és paprikavörös lett, és lelőtte dr. K.H.G.-t.
- E1. Milyen benyomások alakultak ki Önben erről a műről?.....
- E2. Mennyire tetszett vagy nem tetszett? *Húzza alá a megfelelőt!*
- 2.1. egyáltalán nem tetszett
- 2.2. inkább nem tetszett, mint tetszett
- 2.3. tetszett is meg nem is
- 2.4. inkább tetszett, mint nem tetszett
- 2.5. nagyon tetszett
- 2.6. Indokolja meg, miért?.....
- E3. Milyen hatással volt Önre?.....
- E4. Milyen mozzanatok ragadták meg leginkább?.....
- E5. Értelmezze a művet!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

6.2. TÁBLÁZATOK

I. tábla: vallásos hit	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
pünkösdiék	48	4.9	0.6
baptisták	40	4.9	0.1
muszlimok	23	4.9	0.3
reformátusok	69	4.8	0.5
Jehova tanúi	30	4.7	0.6
adventisták	24	4.7	0.6
ISKCON-krisnások ¹⁶⁸	33	4.7	0.6
katolikusok	68	4.4	0.8
metodisták	34	4.4	1.0
MBM-krisnások ¹⁶⁹	32	4.4	1.0
evangélikusok	28	4.2	0.9
maguk módján vallásosok	42	4.1	0.8
zsidók	26	3.6	1.2
buddhisták	41	2.5	1.5

II. tábla: vallási ismeretek	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
Jehova tanúk	30	4.4	0.8
ISKCON-krisnások	28	4.4	0.7
muszlimok	23	4.3	0.6
adventisták	24	4.2	0.6
zsidók	26	4.1	1.0
MBM-krisnások	32	4.0	0.8
reformátusok	69	3.9	0.8
buddhisták	41	3.9	0.9
baptisták	40	3.7	0.6
katolikusok	68	3.7	0.8
pünkösdiék	48	3.7	0.8
evangélikusok	29	3.6	0.7
metodisták	34	3.4	1.0
maguk módján vallásosok	42	3.4	1.0

168 A krisnás mozgalom „hivatalos” ágához (hazánkban a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők közösségéhez) tartozó, hagyományos életfelfogású Krisna-hívők.

169 AZ ISKCON-ból kiszakadó (hazánkban a Magyar Brahmana Misszióhoz tartozó) modernizáltabb és individualistább Krisna-hívők.

III. tábla: erkölcsi elvek	elemszám	átlag (1-5)	szórás
FIATALOK			
Jehova tanúk	30	4.5	0.7
ISKCON-krisnások	31	4.5	0.8
muszlimok	23	4.4	0.8
adventisták	24	4.3	0.7
baptisták	40	4.0	0.8
pünkösdiel	48	3.9	0.9
katolikusok	68	3.7	0.9
reformátusok	69	3.7	1.0
maguk módján vallásosok	42	3.5	1.0
MBM-krisnások	32	3.4	1.0
buddhisták	41	3.4	1.1
evangélikusok	29	3.4	0.9
zsidók	26	3.2	1.0
metodisták	34	3.2	0.9
IDŐSEK			
Jehova tanúk	24	4.6	0.6
evangélikusok ¹⁷⁰	11	4.5	0.7
baptisták	11	4.5	0.7
reformátusok	31	4.3	0.8
katolikusok	63	4.1	1.0
maguk módján vallásosok	20	4.0	0.9

IV. tábla: vallásos érzések	elemszám	átlag (1-5)	szórás
MBM-krisnások	32	4.4	0.8
muszlimok	23	4.3	1.0
zsidók	26	4.0	1.1
katolikusok	68	4.0	0.9
maguk módján vallásosok	42	4.0	0.8
adventisták	24	3.9	0.7
evangélikusok	28	3.9	0.9
reformátusok	69	3.7	0.8
ISKCON-krisnások	31	3.5	1.1
baptisták	40	3.4	0.9
metodisták	34	3.3	0.8
Jehova tanúk	30	3.3	0.8
buddhisták	41	3.3	1.3
pünkösdiel	48	3.1	0.8

170 A kurzív szedés arra figyelmeztet, hogy nagyon kicsik az elemszámok, és ezért ezeket az adatokat nagyon óvatosan kell kezelni.

V. tábla: vallási rítusok	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
muszlimok	23	3.6	1.1
MBM-krisnások	32	3.3	1.1
ISKCON-krisnások	31	3.3	1.0
zsidók	26	3.2	0.8
katolikusok	68	2.9	1.0
evangélikusok	29	2.9	0.8
adventisták	24	2.7	1.0
reformátusok	69	2.7	1.0
buddhisták	41	2.3	1.1
metodisták	34	2.3	0.9
maguk módján vallásosok	42	2.2	1.0
baptisták	40	2.2	0.9
pünkösdiék	48	2.0	1.0
Jehova tanúk	30	1.9	1.3

VI. tábla: vallási közösség	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
ISKCON-krisnások	31	4.2	1.1
MBM-krisnások	32	4.1	0.9
Jehova tanúk	30	4.0	0.9
adventisták	24	4.0	0.7
metodisták	34	3.9	0.7
baptisták	40	3.9	0.7
pünkösdiék	48	3.7	0.8
reformátusok	69	3.7	1.0
buddhisták	41	3.6	1.2
muszlimok	23	3.6	1.1
evangélikusok	28	3.3	1.1
zsidók	26	3.2	1.1
katolikusok	68	3.0	1.2
maguk módján vallásosok	42	2.2	1.0

VII. tábla: meditáció	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
buddhisták	41	4.7	0.7
ISKCON-krisnások	31	4.3	0.8
MBM-krisnások	32	4.0	1.0
muszlimok	23	3.3	1.0
katolikusok	68	3.1	1.3
adventisták	24	3.0	1.2
reformátusok	69	2.9	1.3
evangélikusok	29	2.9	1.1
maguk módján vallásosok	42	2.8	1.3
metodisták	34	2.7	1.1
zsidók	26	2.5	1.1
baptisták	37	2.4	1.2
Jehova tanúk	30	2.3	1.4
pünkösdiék	48	2.2	1.4

VIII. tábla: a vallásosság kognitív-emocionális jellege	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
Jehova tanúk	30	4.3	0.7
pünkösdiék	48	4.0	0.7
baptisták	37	4.0	0.7
ISKCON-krisnások	30	3.8	0.7
adventisták	24	3.7	1.0
reformátusok	69	3.6	0.8
muszlimok	23	3.6	0.7
maguk módján vallásosok	46	3.5	0.8
buddhisták	41	3.5	0.7
evangélikusok	29	3.4	0.9
katolikusok	68	3.3	0.9
metodisták	34	3.3	1.0
zsidók	26	3.1	0.9
MBM-krisnások	32	3.0	0.7

IX. tábla: szent látványosságok és cselekmények	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
MBM-krisnások	32	3.9	0.9
ISKCON-krisnások	31	3.8	1.0
katolikusok	68	3.0	1.0
muszlimok	23	2.9	0.8
buddhisták	41	2.5	0.8
zsidók	26	2.5	0.8
reformátusok	69	2.4	0.9
evangélikusok	29	2.4	0.9
maguk módján vallásosok	42	2.0	0.8
baptisták	40	1.9	0.7
metodisták	34	1.7	0.7
adventisták	24	1.7	0.8
pümkösdiek	48	1.5	0.6
Jehova tanúk	30	1.4	0.3

X. tábla: istenkép (távoli-közei)	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
ISKCON-krisnások	31	3.7	0.8
MBM-krisnások	32	3.7	0.5
adventisták	24	3.6	0.6
maguk módján vallásosok	42	3.6	0.8
metodisták	34	3.6	0.7
pümkösdiek	48	3.6	0.6
Jehova tanúk	30	3.5	0.5
buddhisták	41	3.5	0.7
zsidók	25	3.4	1.1
evangélikusok	29	3.4	0.6
reformátusok	69	3.4	0.7
baptisták	40	3.4	0.6
katolikusok	68	3.4	0.7
muszlimok	23	2.8	0.3

XI. tábla: a nők vallási-egyházi szerepe	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
buddhisták	41	4.3	0.8
zsidók	26	4.1	1.0
maguk módján vallásosok	42	3.9	0.8
MBM-krisnások	32	3.7	0.8
adventisták	24	3.6	1.1
evangélikusok	29	3.6	0.8
metodisták	34	3.4	0.8
katolikusok	68	3.3	1.2
pünkösdiel	48	3.1	1.0
reformátusok	69	3.1	1.1
muszlimok	23	2.9	1.0
ISKCON-krisnások	31	2.7	1.1
baptisták	40	2.5	1.0
Jehova tanúk	30	2.2	0.9

XII. tábla: a világ és az ember optimista–pesszimista megítélése	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
MBM-krisnások	32	4.2	0.8
katolikusok	68	4.1	0.8
muszlimok	23	3.8	0.8
buddhisták	41	3.7	0.8
ISKCON-krisnások	31	3.5	0.9
evangélikusok	29	3.4	0.9
zsidók	26	3.3	0.7
reformátusok	69	3.3	0.9
maguk módján vallásosok	42	3.1	0.7
baptisták	40	3.1	0.7
adventisták	24	3.1	0.7
Jehova tanúk	30	2.6	0.7
pünkösdiel	48	2.6	0.7
metodisták	34	2.4	0.8

XIII. tábla: felelősségérzet	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
evangélikusok	29	3.3	1.0
zsidók	26	3.1	1.3
ISKCON-krisnások	31	3.1	0.5
buddhisták	41	3.1	0.8
maguk módján vallásosok	42	2.8	1.1
reformátusok	69	2.8	0.7
MBM-krisnások	32	2.7	0.7
katolikusok	68	2.7	0.7
adventisták	24	2.7	0.4
metodisták	34	2.7	0.9
pünkösdiel	48	2.7	0.7
nem vallásosok	64	2.7	0.6
Jehova tanúk	30	2.6	0.8
muszlimok	23	2.4	0.6
baptisták	40	2.3	0.6

XIV. tábla: kötelességérzet	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
zsidók	26	4.0	0.9
maguk módján vallásosok	42	3.8	1.0
evangélikusok	29	3.7	0.7
muszlimok	23	3.6	0.8
katolikusok	68	3.4	0.9
adventisták	24	3.4	0.8
buddhisták	41	3.4	1.0
nem vallásosok	64	3.3	1.0
reformátusok	69	3.1	0.9
ISKCON-krisnások	31	3.1	1.2
metodisták	34	3.1	0.9
pünkösdiel	48	3.0	0.8
baptisták	40	2.7	0.7
MBM-krisnások	32	2.6	1.0
Jehova tanúk	30	2.2	0.9

XV. tábla: a szexualitás és a szerelem fontosságának megítélése	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
FIATALOK			
zsidók	26	3.8	0.6
nem vallásosok	64	3.5	0.6
katolikusok	68	3.5	0.9
buddhisták	41	3.5	0.7
maguk módján vallásosok	42	3.4	0.6
nem vallásosok	64	3.4	0.6
metodisták	34	3.4	0.6
evangélikusok	29	3.3	0.8
reformátusok	69	3.2	0.7
MBM-krisnások	31	3.1	0.7
muszlimok	23	3.1	0.5
baptisták	38	3.0	1.0
pünkösdiek	48	3.0	0.8
adventisták	23	2.8	0.6
Jehova tanúk	30	2.4	0.5
ISKCON-krisnások	31	2.0	0.4
IDŐSEK			
maguk módján vallásosok	20	3.3	0.7
<i>evangélikusok</i>	<i>11</i>	<i>3.1</i>	<i>0.3</i>
nem vallásosok	27	3.1	0.7
katolikusok	63	3.1	0.8
reformátusok	32	2.9	0.6
<i>baptisták</i>	<i>11</i>	<i>2.4</i>	<i>0.9</i>
Jehova tanúk	24	2.1	0.7

XVI. tábla: a szabadidő-tevékenységek volumene	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
FIATALOK			
reformátusok	69	3.3	0.6
katolikusok	68	3.3	0.7
maguk módján vallásosok	42	3.2	0.4
evangélikusok	29	3.1	0.7
nem vallásosok	64	3.1	0.8
buddhisták	41	3.0	0.7
muszlimok	23	3.0	0.6
metodisták	34	2.9	0.5
baptisták	40	2.9	0.6
pünkösdiek	48	2.9	0.6
adventisták	24	2.9	0.5
zsidók	26	2.9	0.6
Jehova tanúk	30	2.9	0.6
MBM-krisnások	31	2.6	0.6
ISKCON-krisnások	31	2.5	0.8
IDŐSEK			
katolikusok	63	2.9	0.7
nem vallásosok	27	2.8	0.7
reformátusok	32	2.7	0.6
maguk módján vallásosok	20	2.7	0.6
Jehova tanúk	24	2.6	0.6
evangélikusok	11	2.6	0.7
baptisták	12	2.5	0.6

XVII. tábla: a szabadidő-tevékenységek minősége	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
zsidók	26	3.7	0.7
katolikusok	68	3.5	0.8
reformátusok	69	3.3	0.9
evangélikusok	29	3.2	0.8
ISKCON-krisnások	31	3.1	1.0
maga módján vallásosok	42	3.1	0.9
nem vallásosok	64	3.1	0.8
baptisták	40	3.1	0.8
metodisták	34	3.1	0.8
adventisták	24	3.0	0.9
muszlimok	23	3.0	0.7
buddhisták	41	2.9	0.9
pünkösdiek	48	2.9	0.8
MBM-krisnások	31	2.9	0.7
Jehova tanúk	30	2.8	0.9

XVIII. tábla: vallási tevékenységek	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
Jehova tanúk	30	4.7	0.3
ISKCON-krisnások	31	4.6	0.3
baptisták	40	4.6	0.4
metodisták	34	4.6	0.4
muszlimok	23	4.4	0.7
pümkösdiek	48	4.1	0.6
adventisták	24	4.0	0.7
evangélikusok	29	4.0	0.8
buddhisták	41	3.9	1.0
MBM-krisnások	31	3.6	1.1
reformátusok	69	3.6	1.0
zsidók	25	3.3	1.4
katolikusok	68	3.2	1.4
maga módján vallásosok	42	2.1	1.1

XIX. tábla: jótékonyági tevékenységek	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
muszlimok	23	3.2	0.9
ISKCON-krisnások	31	2.8	1.0
reformátusok	69	2.5	1.2
adventisták	24	2.5	0.7
pümkösdiek	48	2.5	0.9
evangélikusok	29	2.4	1.0
katolikusok	68	2.3	1.2
metodisták	34	2.2	0.7
buddhisták	41	2.2	0.9
MBM-krisnások	31	2.2	1.1
zsidók	26	2.1	1.3
baptisták	39	2.0	0.8
Jehova tanúk	30	1.9	0.5
maga módján vallásosok	42	1.8	0.8
nem vallásosok	64	1.4	0.3

XX. tábla: profán látványosságok	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
katolikusok	68	3.3	1.0
nem vallásosok	64	3.2	1.0
reformátusok	69	3.2	1.0
baptisták	39	3.2	0.9
maguk módján vallásosok	42	3.1	1.1
pümkösdiek	48	3.0	0.9
MBM-krisnások	31	2.9	1.1
zsidók	25	2.8	1.3
ISKCON-krisnások	31	2.7	1.1
metodisták	34	2.7	0.9
buddhisták	41	2.6	0.9
adventisták	24	2.5	0.9
evangélikusok	29	2.5	0,8
muszlimok	23	2.4	1.0
Jehova tanúk	30	2.4	1.2

XX. tábla: a humor fontosságának megítélése	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
FIATALOK			
zsidók	24	3.6	0.8
maguk módján vallásosok	42	3.6	0.8
katolikusok	68	3.5	0.7
reformátusok	69	3.5	0.8
nem vallásosok	64	3.5	0.7
metodisták	34	3.5	0.7
evangélikusok	29	3.3	0.8
buddhisták	41	3.3	0.7
baptisták	38	3.2	0.8
muszlimok	23	3.2	0.8
adventisták	24	3.0	0.6
pümkösdiek	48	2.9	0.8
MBM-krisnások	31	2.9	0.8
Jehova tanúk	30	2.8	0.8
ISKCON-krisnások	31	2.7	0.8
IDŐSEK			
maguk módján vallásosok	20	3.4	0.8
katolikusok	63	3.2	0.7
<i>evangélikusok</i>	<i>11</i>	<i>3.2</i>	<i>0.8</i>
nem vallásosok	27	3.2	0.7
reformátusok	32	2.8	0.6
<i>baptisták</i>	<i>12</i>	<i>2.7</i>	<i>1.0</i>
Jehova tanúk	24	2.5	0.9

XXI. tábla: a versolvasás gyakorisága	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
zsidók	26	3.2	1.1
nem vallásosok	64	3.1	1.2
adventisták	24	3.1	0.9
MBM-krisnások	31	2.9	1.0
buddhisták	41	2.9	1.3
evangélikusok	29	2.6	1.3
muszlimok	23	2.6	1.0
reformátusok	69	2.3	1.3
pümkösdiek	48	2.2	1.1
katolikusok	68	1.9	1.2
ISKCON-krisnások	31	1.7	1.1
Jehova tanúk	30	1.6	0.8
baptisták	38	1.5	0.8

XXII. tábla: művészeti tevékenység	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
FIATALOK			
baptisták	38	3.4	1.3
adventisták	24	3.3	1.3
katolikusok	68	3.3	1.2
metodisták	33	3.2	1.1
muszlimok	23	3.2	0.9
reformátusok	69	3.1	1.3
nem vallásosok	62	3.1	1.2
ISKCON-krisnások	31	3.1	1.5
zsidók	26	3.1	1.3
MBM-krisnások	31	3.0	1.1
maguk módján vallásosok	42	3.0	1.3
buddhisták	41	2.9	1.1
pümkösdiek	48	2.9	1.3
evangélikusok	29	2.7	1.2
Jehova tanúk	30	2.7	1.2
IDŐSEK			
reformátusok	32	2.7	1.2
katolikusok	63	2.4	1.2
<i>baptisták</i>	<i>11</i>	<i>2.4</i>	<i>1.2</i>
nem vallásosok	28	2.2	1.0
Jehova tanúk	24	2.1	1.0
maguk módján vallásosok	20	1.9	1.0
<i>evangélikusok</i>	<i>10</i>	<i>1.8</i>	<i>1.2</i>

XXIII. tábla: nyitottság a tömegkultúra és a művészet iránt („nem való vallásos embernek”)	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
buddhisták	41	4.5	0.8
zsidók	26	4.3	0.7
maguk módján vallásosok	42	4.2	0.9
evangélikusok	29	4.0	0.9
katolikusok	68	3.6	0.9
metodisták	33	3.6	0.8
reformátusok	69	3.3	1.0
MBM-krisnások	29	3.3	1.0
adventisták	24	2.8	1.2
pünkösdiel	48	2.8	1.2
muszlimok	23	2.7	1.0
baptisták	38	2.7	0.7
Jehova tanúk	30	1.6	0.8
ISKCON-krisnások	30	1.6	0.8

XXIV. tábla: vélemény a művészet és a vallás viszonyáról	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
MBM-krisnások	31	4.2	1.0
zsidók	26	3.8	1.3
buddhisták	41	3.7	1.1
katolikusok	68	3.6	1.3
evangélikusok	26	3.5	1.2
reformátusok	69	3.2	1.3
adventisták	24	3.2	1.3
metodisták	34	3.0	1.1
maguk módján vallásosok	42	3.0	1.0
ISKCON-krisnások	31	2.9	1.3
baptisták	40	2.8	1.2
muszlimok	23	2.5	1.3
Jehova tanúk	30	2.4	1.5
pünkösdiel	48	2.3	1.3

XXV. tábla: Az irodalommal kapcsolatos aktív-passzív beállítódás	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
FIATALOK			
MBM-krisnások	31	4.3	0.6
ISKCON-krisnások	31	4.2	0.8
katolikusok	68	4.2	0.9
zsidók	26	4.0	0.6
buddhisták	41	4.0	0.9
baptisták	40	3.9	0.9
nem vallásosok	62	3.9	0.9
metodisták	33	3.8	0.7
reformátusok	69	3.8	0.8
pümkösdiek	48	3.8	0.8
adventisták	24	3.7	1.0
Jehova tanúk	30	3.6	1.1
evangélikusok	29	3.6	0.4
maguk módján vallásosok	42	3.6	0.6
muszlimok	23	3.5	0,8
IDŐSEK			
<i>baptisták</i>	<i>12</i>	<i>3.8</i>	<i>1.0</i>
katolikusok	63	3.7	1.1
nem vallásosok	28	3.6	0.8
maguk módján vallásosok	20	3.5	0.5
<i>evangélikusok</i>	<i>11</i>	<i>3.3</i>	<i>0.6</i>
Jehova tanúk	24	3.3	0.9

Országos Széchényi Könyvtár

XXVI. tábla: A művészet fontossága a vallásos emberek életében	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
zsidók	26	3.7	0.6
katolikusok	68	3.6	0.9
nem vallásos fiatalok	62	3.5	0.9
MBM-krisnások	31	3.3	0.9
reformátusok	69	3.3	0.9
evangélikusok	29	3.3	0.8
buddhisták	41	3.2	0.9
maga módján vallásosok	42	3.2	0.9
pünkösdiék (EPK ¹⁷¹)	22	3.2	0.9
metodisták	34	3.1	0.8
baptisták	40	3.1	0.9
adventisták	24	3.0	0.9
ISKCON-krisnások	31	3.0	1.1
Jehova tanúk	30	2.8	0.8
muszlimok	23	2.5	0.7
pünkösdiék (Hit Gyülekezete ¹⁷²)	26	2.3	0.6

XXVII. tábla: műalkotások olvasottsága és nézettsége	<i>elemszám</i>	<i>átlag (1-5)</i>	<i>szórás</i>
zsidók	26	3.4	1.2
evangélikusok	29	3.3	0.9
buddhisták	41	3.0	1.1
nem vallásos fiatalok	62	2.8	1.0
maga módján vallásosok	42	2.8	1.1
MBM-krisnások	31	2.7	1.1
katolikusok	68	2.6	1.0
reformátusok	69	2.6	1.1
ISKCON-krisnások	31	2.6	1.1
muszlimok	23	2.5	1.2
metodisták	34	2.4	0.9
baptisták	40	2.3	1.0
adventisták	24	2.2	0.9
Jehova tanúk	30	2.2	1.3
pünkösdiék ¹⁷³	48	2.1	0.8

173 Itt is nagy a különbség az Evangéliumi Pünkösdi közösség (3.2) és a Hit gyülekezet-típusú pünkösdiék (2.3) között.

XXVIII. tábla: művészeti ízlés	elemszám	átlag (1-5)	szórás
zsidók	25	3.7	0.8
evangélikusok	29	3.4	0.8
nem vallásos fiatalok	62	3.3	0.9
buddhisták	41	3.2	0.8
ISKCON-krisnások	31	3.2	0.9
katolikusok	68	3.2	0.9
reformátusok	69	3.1	0.8
metodisták	34	3.1	1.1
maguk módján vallásosok	42	3.0	0.9
MBM-krisnások	31	2.9	0.9
adventisták	24	2.8	0.8
baptisták	40	2.8	0.9
muszlimok	23	2.7	0.9
Jehova tanúk	30	2.7	0.7
pünkösdiel	48	2.6	0.7

XXIX: A művészeti kódok ismerete	elemszám	átlag (1-5)	szórás
fiatalok			
zsidók	26	3.9	1.0
evangélikusok	29	3.4	1.0
nem vallásos fiatalok	62	3.0	1.4
buddhisták	41	3.0	0.8
muszlimok	23	2.8	1.5
maga módján vallásosok	42	2.8	1.0
ISKCON-krisnások	31	2.8	1.5
reformátusok	69	2.7	1.4
katolikusok	68	2.6	1.2
MBM-krisnások	31	2.6	1.4
metodisták	34	2.5	1.1
baptisták	40	2.4	1.3
Jehova tanúk	30	2.1	1.0
adventisták	24	2.0	1.0
pünkösdiel	48	1.7	1.0
idősek			
nem vallásosok	28	3.4	1.2
evangélikusok	12	3.4	1.0
reformátusok	32	3.2	1.2
maguk módján vallásosok	20	3.0	1.3
katolikusok	63	2.9	1.4
Jehova tanúk	24	2.5	1.3
baptisták	12	2.3	1.5

ISTVÁN KAMARÁS:

RELIGIOSITY, LIFESTYLE, TASTE

(summary)

1. SOCIAL POSITION, LIFE STYLE AND RELIGIOSITY

A certain religion or religiosity very rarely coincides completely with a certain social position, but – I think so, – rather with a specific lifestyle, a habitude, a value-system, a taste, which influences the particular decisions, behaviours and judgments of taste¹⁶⁷ of everyday life.

When *Bourdieu* compares the sphere of the social positions with the sphere of lifestyles, he finds in the social group of the self employed the lifestyle elements: piano, whisky, golf, bridge, water ski, yet among skilled workers and foremen he finds beer, football, accordion, angling, snap. (Bourdieu 2002: 17.) The question is, whether we find such special lifestyle elements among Catholics, Reformed believers, Jehovah's Witnesses or Krishna believers. I think *Andrew Greeley's* research can serve as a basis for the following considerations.

Having compared the Protestant and Catholic imagination *Andrew Greeley* found the Catholic imagination (we can also say style, taste, habitude) to be richer in pictures, illustrations, rites and stories. He names this kind of imagination sacramental that perceives and interprets the reality as sacred and as a manifestation of the presence of God. He also found, that the Catholic imagination collocates with a special Catholic lifestyle.¹⁶⁸ He verified by survey data that Catholics of USA, rather than Protestants prefer opera, classic music, fine arts, dance, parties, bars and other places of entertainment, meetings with neighbours and friends, as well as that their sexual life is more creative than that of the Protestants (Greeley, 2000). Further on, he demonstrated, that the world-view of Catholics is more optimistic, than that of the Protestants, as well as that they more generally think that a good man must deal with the worldly issues. The Catholics think, that God is reflected in the arts. Similarly the Catholics give proof of sympathy towards women and PWA-s.¹⁶⁹ As in the USA the Protestants are mostly of white Anglo-Saxon origin and among the Catholics there are all sorts of non Anglo-Saxon ethnic groups, I suspect that the reason for differences in lifestyle found by *Greeley* is not only religion but also ethnic adherence that is partly a positional difference. Ethnic differences are, of course, at the same time social, economic and cultural differences too. Catholics in the USA are poorer than the

¹⁶⁷ *Bourdieu* sometimes substitutes „habitue” with „taste”.

¹⁶⁸ He used data of representative surveys, and could demonstrate in most cases differences of 10–20 per cent.

¹⁶⁹ *Greeley* declares emphatically, that this fact does not mean, that the majority of Catholics would be better. They are just other than the Protestants.

average, and Protestants are above the average.¹⁷⁰ The question nevertheless remains: is there any difference between the lifestyles of Catholics and Protestants, and if there is any, what the role of social position is and what of religiosity. In other way: to what extent is the belonging to a religious or to an ethnic group responsible for differences in lifestyle and taste. Additional questions arise as well. Are there differences in lifestyles of the same religious groups? To what degree does religiosity influence lifestyle, and vice versa lifestyle religiosity?

2. ABOUT THE SURVEY¹⁷¹

My survey (in 2005-2007) serves partly to check the Greeley-hypothesis about differences between Catholic and Protestant habitudes¹⁷², and partly to examine the lifestyles of people belonging to different Protestant denominations (Calvinists, Lutherans, Baptists, Adventists, Methodists, Jehovah's-Witnesses, Pentecostals) and to non-Christian religions (Jews, Muslims, Buddhists and two groups of Krishna-believers¹⁷³). As control-groups I investigated non-religious and religious in own way groups.,

So I analysed in 13 different denominational groups and two contoll-groups¹⁷⁴:

- a) the character of religiosity (the dominant dimensions of religiosity¹⁷⁵, the preferred holy objects and activities¹⁷⁶, the concepts of God, the concepts on the world and the human person), as the independent variable of the research;
- b) the lifestyle, that is leisure habits, the system of values as an organic part of the habitude and the attitudes towards sexuality and humour;
- c) the taste, which is the attitude and behaviour to arts¹⁷⁷, as the dependent variable of the research.

170 Of course, I take into account, that in America the most dynamically developing trend of Christianity is Pentecostalism, which is very attractive also among coloured poor people, but this does not destroy my statement, but only qualifies it.

171 It was backed by OTKA sponsorship. (OTKA number: K60289). Data processing was performed by Bolsoft (manager: Endre Bolváry).

172 The words „Catholic” and „Protestant” have different meanings in the United States and in Europe. This is because there are much smaller ethnic differences in Europe, if any. On the other hand, the composition of Protestantism in the Old World is different form that of in the New World.

173 One of them belongs to the traditional line of ISKCON (henceforth abbreviated: ISKCON Krishna-believers), the other named Hungarian Brahmana Mission represents an Europeanized, secular, individualistic version of he Vaisnava religion, and within this, the Krishna faith, namely the line of Sri Chaitanya Saraswat Math (henceforth abbreviated: HBM Krishna-believers).

174 In an empirical research in the framework of the Department of Anthropology and Ethics of Pannon University (Veszprém, Hungary)

175 Knowledge, faith, emotion, rite, community

176 Holy scriptures, music, pictures, buildings, activities, clothes, pilgrimage and meditation.

177 The choice and appreciation of certain works of art, the reception (effect and interpretation) of particular works of art.

All the groups (each of them 30 to 80 persons) proved to be quite homogenous in economic and cultural aspects. Their members are in their twenties, holding a university degree or studying at tertiary level. The members of all religious groups are regularly practising their religion.¹⁷⁸ With the aim of establishing the differences between the two generations, respectively the influence of age on the differences I investigated elder than 50 years old Catholics, Calvinists, Baptists, Jehovah's Witnesses.

3. THE CHARACTER OF RELIGIOSITY

3.1. The concept of God

I found a surprisingly firm likeness among the compared groups regarding both the concept of God and the personal relationship with God. The concept of God got indicated by an average value of the composed „near-far” scale¹⁷⁹. On the near end of the 1-5-grade scale are those, who consider God rather far, a stranger, powerful, commanding, judging, an impersonal spiritual power, father, king, master; on the extreme end are those, who consider God rather as near, inside, encouraging, consoling, personal, mother, friend, loving mate. The majority reported a personal, intimate relationship with God; not yet Krishna believers.

With the exception of Muslims the majority of all groups¹⁸⁰ feels God rather near to, than far from him or her. God is – in every group – more encouraging than commanding, rather consoling than judging, rather a friend than a king. For Krishna-believers, and only for them, God is rather mother than father. The subtle differences are characteristic. Pentecostals and Jehovah's Witnesses feel God somewhat nearer and the relations to Him as a more intimate one, than all others, but they conceptualize God to a lesser degree as a mother, than others (above all the ISKCON Krishna-believers.) Between the two age groups no essential differences were found.

3.2. The cognitive–emotional character of religiosity

We can place each answerer on the 1-5-grade scale following the evidence of the emotional-cognitive character of religiosity.¹⁸¹ The religiosity of the most fundamentalist trends of Christianity¹⁸² as represented in this study is strongly cognitive (Jehovah-witnesses, Pentecostals and Baptists); in contrast to this, the most emotional religiosity of the HMB

178 Regular church-goer etc.

179 One end of the scale is the distant, abstract and the other one is the intimate, close friend God.

180 For Buddhists instead of God: Buddha.

181 The dominantly cognitive attitude gets grade 5, the dominantly emotional one gets grade 1.

182 I use this phrase as a description (not as a qualification).

Krishna-believers, Jews, Methodists and Catholics. (The religiosity of the two Krishna-believer groups differs in this dimension to a high degree.)

The believers of so called “historical” (Catholic, Calvinist and Lutheran) churches show the most similarity to each others in view of eight dimensions of the religion. In the assessment in the dimensions belief and knowledge no differences were detected. The believers of big “historical” churches consider the small community less important, than members of new small denominations. Rites and meditation are most important for the Muslims and the Krishna-believer groups, and least of all for Jehovah’s Witnesses, Pentecostals and Baptists. Rites and meditation are more important for the Catholics, than for Protestants. The importance of moral principles are proclaimed first of all by Jehovah’s Witnesses and by the traditional (ISKCON member) Krishna-believers and Muslims. Adventists and Baptists occupy a position between the traditional (as Catholic, Calvinist and Lutheran) and fundamentalist (as Pentecostal and Jehovah’s Witness) Christians, in most of cases.

3.3. The importance of “holy issues”

In the assessment of “holy issues” (and the related religious habits) the differences are larger. The Holy Scriptures are a bit more important for Baptists, Pentecostals, Jehovah’s Witnesses and Krishna-believers, than for members of three traditional Christian denominations. Holy (respectively sacral) music is a bit more important for Pentecostals and Krishna believers, than for the others. In the evaluation of other “holy things” the most striking differences arise between the Krishna-believers and all others: for Krishna devotees all holy things – with the exception of the Holy Scriptures – are more sacred, than for members of other denominations. The world of Krishna-devotees is less secular. Holy and secular spheres disjoin to a smaller degree in their world. (This also holds true of those Krishna-devotees, who do not live in their “holy village”¹⁸³, but in the secular world.) Catholics and Muslims are nearest to them; furthest to them are Jehovah’s Witnesses and Pentecostals, who manifest themselves as most puritan. The holy spectacles and actions are – in accordance with Greeley’s thesis – more important for Catholics, than for Protestants. The more emotional religiosity correlates with the fondness of holy spectacles and actions.

183 Near to Somogyvámos, which is called Krisnavögy (Krishna-valley)

3.4. The evaluation of the world and the human person

I found significant differences in optimism and pessimism concerning the world and the human person.¹⁸⁴ Religions as well as the lifestyles within a religion can significantly differ in the question whether they consider the world or the human nature good or bad, abandoned by God or enriched by God. The present data show significant differences between Catholics and Protestants, between traditional Christians (like Catholics, Calvinists, and Lutherans) and other Christians, between traditional and individualistic Krishna believers. The attitude of the majority of Pentecostals, Methodists and Jehovah's Witnesses towards the world and the human person is distinctly pessimistic. There is a positive correlation between the optimistic world view and the emotional character of religiosity; as well as between the optimistic world view and the emphasis of the importance of holy actions and spectacles. The optimistic world view correlates positively with the intrinsic image of God and negatively with the non-personal or distanced image of God.

4. VALUE-SYSTEM

4.1. Important issues

Value patterns of groups on the same level of cultural capital and in the same age show only minor differences. The greatest difference shows up in the low level acceptance of the value of delight of life. The value-system of Krishna-believers deviates from that of others most of all because of their asceticism and traditionalism. Rather close to this position is the value-system of Pentecostals and Jehovah's Witnesses and at the farthest to it is the value-system of the three traditional Christian denominations. The Catholics show up themselves most "catholic" (i.e. universal) in the acceptance of the values called "universality". The values of traditionalism are less popular among Buddhists and non-religious youths.

4.2. Responsibilities and duties

Jehovah's Witnesses present themselves undoubtedly as passive, closed-minded and family-centred. The most secular, but strongly individualized HMB-member Krishna-devotees are nearest to them in this respect. In regard to responsibilities traditional Lutherans, Jews, Krishna-devotees and Buddhists are the most open-minded towards the world. It is important to say, that most religious groups are in a higher measure inclined to help the

¹⁸⁴ The interviewed persons had to qualify by the help of 1-5 scale such pairs of statements as: „The world is basically wicked and guilty.“ — „We can find a lot of good, that is the sign of the goodness of God, all over the world.“ — „The human nature is basically wicked.“ — „The human nature is basically good“. — „God almost has completely retired from the guilty world.“ — „God manifests himself everywhere in the world.“ — „The world is the place of chaos and struggle.“ — „The characteristic qualities of the world are harmony and cooperation.“

needy, as well as to take action against sex-related discrimination, than members of the non-religious control-group .

5. THE EVALUATION OF SEXUALITY AND LOVE

Jews, Catholics, Buddhists, the non-religious and religious on own way youth are in this respect the most open-minded and in another perspective the most secular. On the opposite pole are the Jehovah's Witnesses and ISKCON Krishna-believers (who live in "celibacy" within the marriage too.¹⁸⁵ It is worthy of attention, that we couldn't detect differences between the non-religious youth and the keenly and ecclesiastically religious ones in this dimension.

6. THE STRUCTURE OF LEISURE ACTIVITIES

Having considered the diversity and the five grades of frequency of 21 main and 24 subordinate activities I made a combined index of diversity and intensity of leisure activities. Although the differences are not too notable, the tendencies appear to be rather evident. The traditional Krishna believers doing most religious activities have the least time for secular activities. Verifying the Greeley hypothesis: Catholics take the lead ahead of Baptists, Pentecostals, Adventists, Jehovah's Witnesses and traditional Krishna-devotees not only in visiting of theatre, museum, art-gallery and historic buildings, but also in liking parades, fireworks, sport festivals.

Országos Széchényi Könyvtár

7. UNDERSTANDING OF HUMOUR AND THE INTELLECTUAL OPENNESS

7.1. The importance of humour

Concerning the attitudes toward humour on the basis of agreement with the answers offered by the researcher to the question "What sort of role does humour play in your life?", the following rank order of evaluations emerged: The Jews, three traditional Christian churches, Buddhists and non-religious youth are on the positive end of the scale, Jehovah's Witnesses, Pentecostals and traditional Krishna-devotees on the other end.

¹⁸⁵ They have taken part in the survey on condition that let them to fill out the questionnaire without the question concerning sexuality

7.2. Can we make fun of holy things?

The previous picture is changing slightly if we take the answers to the question “Could you imagine the religion, the church, the religious community, priests and other church persons as topics of joking, cabaret, satire?” as a basis. In this case the most open-minded are the Jews, Methodists, Buddhists and non-religious, on the opposite pole are the Muslims, Pentecostals and Jehovah’s Witnesses.

7.3. Openness toward culture

We asked to classify several genres and works (novels, films) of the mass and of high culture whether and how far they fit for believers.¹⁸⁶ In this case the “openness” means openness toward several genres and works of different aesthetic values, among them genres and works of low aesthetic and moral values, for this reason we have to differentiate the closeness toward all sorts of otherness from the indiscriminating endless openness as well as the selective and critical openness. In this respect we can experience very great differences.

Jehovah’s Witnesses¹⁸⁷ and ISKCON-member Krishna-devotees¹⁸⁸ express withdrawal or a strongly critical attitude towards secular culture. Jews, Buddhists, Lutherans represent the other pole: they do not find anything to be unsuited for believers.

8. ARTISTIC TASTE

8.1. The amount of reading and viewing

The interviewed persons got a list of literary works and films, among them 11 works representing of light entertainment with little aesthetic value 32 works representing high aesthetic value. The picture is rather unambiguous: the most fundamentalist Christians have read and viewed definitely less works of artistic value (and less works of low artistic value as well), as compared to the non-religious youth and the believers of more secularized religions.

8.2. The level of artistic taste

In this case considerable differences exist only between the believers of fundamentalist religions and all others. The size of the acquaintance with artistic works is generally, but not among Jehovah’s Witnesses, greater in the older than in the younger age group.

¹⁸⁶ Values in brackets indicate between 5 and 10 respondents.

¹⁸⁷ With the exception of cabaret.

¹⁸⁸ With the exception of Scorsese’s film.

8.3. Knowledge of codes

Substantial differences exist in the knowledge and liking of artistic codes (that is knowing and liking of different artistic languages and styles). In this respect we can experience more considerable Differences between the members of fundamentalist religions and all others are even greater, than in respect to the size of acquaintance and reception of artistic works.

8.4. Relationships to art

Arts play a more relevant role in the life of Hungarian traditional Christians, of secular oriental religions and of non-religious youth, rather than in the life of members of fundamentalist religions.

There is a positive correlation between the close connection with arts on the one hand and an optimistic world-view, the understanding of humour, the appreciation of sexuality and love, a high frequency of leisure activities, the openness towards culture, and the importance of independency, on the other hand.

Differences were bigger in the assessment of the relation between arts and religion, as evaluated on the basis of two oppositional statements¹⁸⁹. The most open-minded in this respect are individualistic Krishna believers, Jews, Buddhists, Catholics and Lutherans, and on the other side are Muslims, Pentecostals and Jehovah's Witnesses. It is worthy of attention, that Calvinists form a group together with Baptists and Adventists, as well as that they get close to fundamentalist religious groups.

There is a close positive connection between the evaluation of the connection of religion and arts on the one hand and an optimistic world-view, the acceptance of the importance of sexuality and love, the openness toward culture on the other. In opposition to this finding there is a negative correlation between the evaluation of the connection of religion and arts and the cognitive-type religiosity as well as the dominance of "traditionalism-values" in the value-system.

9. CONCLUSIONS

A not too close (nevertheless significant) correlation was found between the cognitive-emotional dimension of religiosity and several dependent variables. There is a close correlation between emotional religiosity (the subjective importance of rites, community, emotions and experiences), and the importance of sexuality and love, of the culture, of the role of women in religious life, of responsibilities and duties towards the world as well

¹⁸⁹ „From the arts we can discover a lot of about God”, „Since arts belong to secular world, we must handle arts with care.” Respondents classified these statements with the help of a 5-grade-scale.

as of the values “independence” and “enjoyment of life”. The above statement fits to Jews, Catholics, Lutherans, Buddhists and HMB-member Krishna-believers.

There is an even closer connection between the optimistic world-view and several dependent variables: the openness towards culture, spectacles, the religious role of women, sexuality and love, several spectacles, responsibilities and duties towards the world. This connection is particularly close among Jews, Catholics and HMB-member Krishna-believers. These sorts of connections appear more frequently among them in whose value-system the values “independency” and “enjoyment of life” are dominant. They are rare or weak among devotees in whose value-system the values of “traditionalism” are dominant.

Regular church-goer and highly educated youth, which is open to culture and feels responsibility towards others and otherness, attaches substantial importance to sexuality and love, the humour, the arts and the greater role for women in the religious life.

These characteristic clusters emerge concerning the religiosity: A) Two Krishna-believer groups, B) Catholics, Lutherans, Calvinists and religious on the own way, C) Pentecostals and Baptists, D) Adventists, Methodists and Muslims. The Jews are between A and D clusters, Buddhists are far from all of them. Jehovah's Witnesses are closest to Pentecostals and Krishna-believers.

Concerning habitude (lifestyle, value-system) emerge the following clusters: A) HMB Krishna believers, Adventists, Baptists, B) Catholics, Lutherans, Calvinists and non-religious, C) Pentecostals, Jehovah's Witnesses and ISKCON Krishna-believers, D) Jews, Muslims, Methodists and religious on the own way. Buddhists are closest to Jews, Muslims and ISKCON Krishna-believers.

On the basis of religiosity and habitude the clusters are: A) Catholics, Lutherans, Calvinists and Methodists, B) Pentecostals and Baptists, D) Adventists, Muslims and HMB Krishna-believers. Jews are equal distance apart from Buddhists, Muslims and religious on the own way. Buddhists are closest to Muslims and Jews.

Országos Széchényi Könyvtár

9 789638 758354